

Юрій Логвин

Перунові стріли

Авантюрний роман про часи Давньої Русі

ДІД ПРАБАБИ ЛЕЛІ

Коли із Києва прибув княжий гонець і загадав надіслати людей на будову укріплень, випало їхати во стольний град закупові Півню разом із кількома челядниками.

У Півня був небіж, який за ним весь час бігав. Тому й прозвали його Півником. Як почув Півник, що дядька надсилають до Києва, то зразу побіг до Баби Лелі. Власне вона йому була не баба, а прабаба у четвертих. Її всі звали ще Великою Бабою. Бо, дійсно, не дивлячись на свої дев'яносто (так казали) років, вона була вища і дебелиша своїх правнучок. Взимку і восени вона жила з Півниковою родиною. Але тільки наставали теплі дні, вона переміщалась до комори. Як було сонячно і сухо, то возсідала вона на ослоні перед коморою, смикала мичку і сукала нитку, пускаючи в оберти невтомне веретено. У похмуру і дощову погоду вона перебиралась під дашок комори і там продовжувала прясти свою незкінченну нитку.

Прибіг Півник до Баби Лелі і сказав.

— Бабо Лелю! Тіун посилає Півня град будувати. Я хочу з ним поїхати.

— Дитино, є одна біда в цій справі...

— Яка, Бабо Лелю?!

— Ти вільна людина, бо ти в громаді. А твій дядько випав із громади. Позичив у боярського тіуна срібло і купив собі коня. А кінь той возьми...

— ... та й здохни!

— Отож бо! І потрапив твій Півень у кабалу до боярина, став закупом боярським. Тепер вільною людиною може стати, віддавши борг. А де він візьме срібло? Громада за нього не платитиме...

— ... бо він не спитав у старішин, як позичав!

— Розумничка ти моя, світлая голівка.

— То що мені робити?!! Я так хочу поїхати до Києва!!! Ти ж, Бабо Лелю, стільки розповідала про Рибку та Бравлина, моїх пращурів, як вони в Києві пробували. Так хочу!!!

— Справді?

— Більше за все на світі!!!

Велика Баба заплющила очі, довго мовчала, поклавши теплу велику руку на голову Півника. Потім її рука здригнулась і вона тихим голосом проказала: "Піди, поклич батька". Що без сумніву означало — Півник поїде до Києва разом із дядьком Півнем.

Півник збігав за батьком, який саме видовбував нові липові ночви — ось-ось у матери Півника мала ще народитися дитинка.

— Слухай мене уважно, — говорила Баба Леля, знов запустивши жваве веретено і посмикуючи лівицею мичку. — Нехай малий їде з дядьком до Києва. Тільки щоб і малого не запроторили в кабалу, приготуйте йому з собою одіж на запас і харчів удосталь. І щоб при всіх

сказав тіунові — малий їде з Півнем. Але із своїми харчами і речами. І візьми із собою когось двох поважних із громади. Таких, щоб потім, якщо щось не так — могли чесно свідчити. Бо там де влада і її слуги — там завжди брехня і підлість! Іди! А ти, малий лишись. Ти мені потрібен.

— Щось тебе, Бабо Лелю, принести чи подати?

— Ні, хлопчику, справа дуже поважна. Я найстарша. І хто зна, скільки мені ряст топтати... Ти їдеш до Києва на все літо і маєш повернутись восени після рівнодення. А я не знаю, чи дотягну я до того часу. Тому хочу, щоб ти мені переповів усе, що я тобі про твоїх пращурів розповідала.

— Чого я? Бабо Лелю, ти ж усім розповідала! І дядькові Півневі, коли він приходив до нас!

— А того, що з усіх тих, у кого в жилах тече хоч крапля Рибчиної крові, ти найздібніший. Ти знатимеш добре — то й іншим про нашу кров розповіси. І пам'ять про всіх нас, наших пращурів не пропаде. І ще — в житті може трапитись щось схоже на діла твоїх пращурів. І ти вже знатимеш, що робити чи боятись чого... Собака і кінь тільки те пам'ятають, що з ними трапилось. А людина пам'ятає і те, що перед нею трапилось... Отож іди, попроси в матері глечик березового соку, якщо досі лишився. І кухлик.

Березового соку ще досить лишилось. І Півнику мати націдила з бочки повен глек і дала кухлик.

— Що, Баба Леля тебе збирається на дорогу напучувати?

— Ага.

— То піди та послухай її, бо вона стара і дуже мудра. Добре, що вона з нами живе.

Баба Леля поставила на ослін глек із соком і кухлик.

— Піди, прикоти окоренок та сідай отут, щоб я тебе добре чула правим вухом.

— Та я знаю.

— То й добре. Випий трохи соку, щоб горло не дерло і починай.

Півник націдив у кухлик соку, надпив і почав переповідати всі бабині оповідки про своїх пращурів.

— Твого діда всі називали Рибкою. І всіх його синів і онуків називали Рибками. А називали його Рибкою, бо він перше слово сказав: "Рибка!" І не тільки сказав, а й уловив рибку. Бо вискочив із човна у воду і вхопив червінку. І його батько ледь устиг його врятувати і витягти із води. Бо там була дуже мілка вода і човен ледь не кресав днищем по піску. І твій дід Рибка, тоді ще безштанько, не випускав рибку з руки, поки вона не засмерділась. Тільки тоді віддав. Йому тоді було чотири роки. А справжнє ім'я його було Борич. Але так його ніхто не називав... Потім, того ж літа, він раніше всіх навчився плавати. Він приходив до води і все дивився, як старші хлопці плавають. Потім зайшов у воду і поплив. Тієї осені мати йому вже пошила штани, бо його Дід сказав: "Невістко, не гоже щоб мій онук плавав, як дорослі хлопці, а ходив лише у сорочці". А вже через рік почав Рибка ловити не руками, а вудочкою. Зробив її для нього Дід. З доброї кінської волосіні і найменшого гачечка. З тією вудкою Рибка ходив і на річку, і на протоку. Та де б не ловив — завжди тягнув додому дві чи три лозини з верхівками чи голованнями-виплодками. Цією вудкою Рибка ловив два роки. Аж поки того літа її не обірвала щука разом з верхівкою. Другу вудку Рибка сам змайстрував. І жилку з кінського волосу виплів, і поплавець зробив із соснової кори і гусячої пір'їни. Тільки гачок довелось просити в старших. Тоді ж він собі змайстрував і перший лучок. Лук із ліщинового прута, тятиву із конопляної шворки, очеретяні стріли. І зразу

приніс здобич. Але від цієї здобичі Дід схопився за голову. Бо Рибка приніс півдюжини курчат... тетерки!

Дід засмутився, що Рибка так дурно вчинив. Довелося тих курчат закопати, щоб не було ганьби від людей. І Дід за ту дурню не побив і не полаяв Рибку, а тільки виговорив і присоромив. І більше ніколи Рибка таких дурниць не робив. А коли обмолотили хліб, тоді Дід зробив Рибці справжній лук. Як Дід робив, то Рибка йому допомагав і все запам'ятовував. Стріли робив Дід, а виглажував їх на бруску-камені Рибка. Наконечники стріл були із кісток коров'ячих, а пера взяли воронячі... Поки підступила справжня осінь, Рибка добре пристрілявся. Як полетіли гуси з півночі у вирій, пішов Рибка на зжату ниву. Бо туди з болота прилітали гуси попастись. Він сховався у кущах край поля. Та до нього ніяк не підходили гуси. А коли таки добулись, то Рибка застрелив найбільшого гусака. Як він притяг того гусака, вся вулиця вийшла подивитись. Старші дивувалися і хвалили меткого хлопця. А інші хлопчакі і отроки казали: "Так йому ж Дід робив і лук, і стріли! От якби він сам змайстрував і ним уполював гуся..." Рибку ті слова добре допекли і він заповзявся, що сам спорудить собі і лук і стріли. Коли Дід йому робив цей лук, то говорив: "От якби доброго ялівцю стовбурець без сучків роздобути, то ще кращий би був лук. Ялівець добре пружинить". І це добре запам'ятав Рибка. І, взагалі, Рибка все добре пам'ятав.

Отже, наступного літа, коли настала небачена спекота, Рибка тихо зник із двору. А подався він у далекий ліс по ялівець для лука. І так сталося, що ввечері Рибка не повернувся. Почали питати в людей, чи хто бачив, у який бік він пішов? Всі казали по-різному. І тільки одна стара сказала, що бачила, як хлопчик ішов опадкою до двох пагорбів. А то поганий шлях. Бо він простягався просто до Перунових Каменів. За Перуновими Каменями сухий ліс. А за сухим лісом — річка. За річкою вже землі ворожого роду.

Вирішили шукати Рибку завтра вранці.

— Рибка ходить так, що слідів не відшукаєте. Він завтра сам об'явиться! — сказав Дід.

На другий день повернувся Рибка в селище. Прийшов із опадки між двома пагорбами. Рибка притяг оберемок очерету і чотири довгі пагони сухого ялівцю.

— То ти до Перунових Каменів ходив?!! — на смерть перелякалась Рибчина мати.

— Я пішов далі. Бо коло Перунових Каменів там ялівці криві і сучкувати. Я пішов далі на захід до Річки. Річку переплив і пішов до Сухого лісу. Там зразу знайшов добрий ялівець. А потім мені закортіло подивитись на ворожу землю. Тоді пішов далі на захід до глибокого ручая. Переплив ручай і пішов у сосновий молодняк. Там жінки і дівчата збирали гриби...

Люди почали казати, що малий навіжений. Треба його повести в дружнє село до знаменитого волхва. Нехай волхв вижене з нього злий дух Полісуна. Бо хлопець кудись ще полізе. Може початись головосік меж родами. Але Дід обурився і сказав, що ніякого злого духу в Рибці немає. Бо він скільки ходив по лісу, зробив діло і повернувся не дурний на голову і здоровий тілом. Хоча страхополохам Дідові слова не сподобились, більшість людей згодилась із Дідом. І Рибку нікуди, ні до яких волхвів, не потягли.

Рибка від'ївся і відіспався і почав робити лук. Він поставив лаву за начинням, щоб усі бачили, що він майструє. До нього підійшов Дід і побачив три ніби наконечники списів.

— Де це ти взяв, онучку? — тихо спитав він Рибку.

— У Перунових Каменях, — відповідав Рибка.

— А ти знаєш — що воно таке? — тихо спитав Дід.

— Це Перунові стріли. Дві кам'яні, одна залізна. Я підійшов до Перунових Каменів саме в обід. Сонце просто в тім'я пече, як скажене. І ще там, в улоговині, де розвалюні домниці, багно цвіте. Від його духу аж голова паморочиться і наче нудить. Я тоді поспішав геть, щоб не зомліти. І враз попереду і праворуч як гахне блискавка!!! Як лупоне грім!!! Із сонячного неба — блискавка і грім! Вона так лупонула, що мене на землю кинуло. Не знаю, чи довго я лежав. А коли підвівся, закортіло мені подивитись, що потрощила блискавка. Бо як вона вдарила, то здалось, ніби вона на друзки рознесла Перунові Камені. Підійшов я ближче. Дивлюсь — край одного валуна поплавився і блищить, як полив'яний. І жар від каменя йде, немов від печі. І земля коло нього покопирсана, наче вепром порита. І там лежать одні стріли Перунові — дві кам'яні, одна залізна. Ну я їх і запхав у торбу...

Тоді Дід обережно накрив Перунові стріли шматом берести. І тихо-тихо йому сказав:

— Це тобі було таке явлення, знак від Перуна. Про суху блискавку я чув у далекій молодості, але сам ніколи не бачив. То такий сильний знак тобі, що й годі збагнути. Певно на щось дуже велике і небезпечне. Знаєш, на піщаних берегах, куди б'ють блискавки, часом знаходять такі, подібні стріли. Вони із печеного піску. Та я за все життя не чув про залізні Перунові стріли. Давай зробимо так — щоб людей не полахати і не збурювати — нікому ні слова про суху блискавку. Досить і цих пригод. А от коли станеш парубком, тоді можеш розповісти, як усе сталося. А зараз треба їх добре сховати.

І Рибка сховав Перунові стріли, і ніхто не взнав, де вони зберігались.

Отож третій лук Рибка робив сам. Із ялівця і берези. Все-все робив на людях, щоб усі бачили, що йому ніхто не допомагає. Все зробив так, як роблять дорослі луки мисливські. Тільки наконечники залізні до стріл

випросив у свого дядька. Бо той час від часу ходив на птицю, як був переліт весною і восени.

То коли почались осінні лови, то Рибка з новим луком і стрілами вполював стільки качок і гусей, що дорослі тільки руками розводили.

Тоді й сталася неймовірна пригода. Така, якої ніколи в громаді не було. Малого Рибку покликали на раду старійшин. Вони засідали у громадській клуні, бо йшов дощ. Йому сказали ось що:

— Ми бачимо — ти у нас найкращий стрілець. А наші роди мають платити нашому князю в Іскоростень чорними куницями. І ще данину платимо тому зайді Олегу до Києва. Ти весь час бігаєш по лісу. Маєш знайти, де цього року найбільше куниць. Тому, тільки вони вберуться в зимове хутро — іди і добувай їх. Послужи громаді. Тільки пам'ятай: бити їх треба тупими стрілами, щоб шкурка була ціла.

— Добре! — згодився Рибка. — Я знаю, де вони цього року полюватимуть.

Коли Рибка повернувся і батько взнав усе, він страшенно запишався. І почав докоряти жінці:

— Бачиш, бачиш! Яка честь нашому сину? А ти все тільки гризеш мене, що він ні до якої роботи не здатен. Тільки йому вудка та лук та стріли.

А Рибчина мати зразу підняла галас і почала дорікати батькові:

— Та з тією честю нам тільки клопоти! Ходаки на зиму в нього не готові! Кожушок подерся! Треба швидко мишину йому шити, бо хоч три пари полотняних штанів удягни — задубіє від морозу!

Та це були не всі клопоти — треба швидко робити стріли з тупими наконечниками. То вже Рибка не говорив Дідові: "Я сам! Я сам!", а радів, що Дід йому допомагає. Батько і з ходоками і з мишиною впорався. Ще й лижі відрихтував і мастило для них зварив.

Злагоджено всі діяли, то до полювання Рибка добре пристрілявся по снопу новими очеретяними стрілами з тупими наконечниками.

Однак мати продовжувала лементувати на весь куток, що дитину посилають на погибель у пущу. Батько Рибки мовчав. А Дід заспокоював невістку:

— Ведмеді вже залізли в барлоги. Вовки зараз там, де свині і кози. Куниці там, де білки, миші і лісові птахи. У них різна годівля в лісі.

Справди, коли Рибка пішов до лісу по куниць, то ніде жодного натяку на відмедів не побачив. А от вовчу зграю, що трюхала вервечкою по свіжому сніжку, він побачив здалеку. І миттю видерся на розкарякувату сосну. Довго сидів там, бо не знав, чи не повернуться вовки. Потім він зліз і пішов у той гай, де було багато кленів, горобини і глоду. Він знайшов розлоге дерево і видерся на нього. Там багато було білок і різних птахів. Але Рибка чекав, коли з'явиться куниця. Як з'явилась куниця і вхопила білку, Рибка пустив стрілу. І точнісінько влучив у голову куниці! Куниця з білкою в зубах гепнулась додолу. Не встиг Рибка злізти з дерева, як вискочила лисиця. Рибка встиг висмикнути залізну стрілу, нап'ясти лука і вистрілити. Та й попав лисиці в око. А лисиця в судамах билась об землю. Рибка хотів добити її. Але не хотів стрілою, щоб не попусувати хутро. І нараз з-за кущів вийшов дивовижний і старезний чоловік. Весь вдягнений у шкури і з дерев'яною ногою. Милицею добив лисицю і спитав Рибку, чи він Рибка? Рибка сказав, що він і є Рибка. Тоді той чоловік спитав, хто його Дід? Рибка сказав, хто його Дід. І тоді той дивний старий сказав Рибці, що він — його родич. Рибка не повірив, але старий сказав, що він брат його Діда по батькові. А матері в них різні. І назвав ще родичів старих. Тоді Рибка повірив, що цей дивний дід — його родич. Той же дід сказав, що звати його Йов. Що був він воїном славного

київського кагана Оскольда. Але кияни-ворохобники призвали варягів. І ватажок варягів Олег підступно вбив кагана Оскольда, а сам сів на його престол. І тоді варяги і кияни-ворохобники почали побивати Оскольдових людей і забирати їхні добра. А до всього дід цей Йов був не нашої віри, а християнин. І був він заможний чоловік, бо каган Оскольд багато разів його нагороджував. Тут на нього напали і сильно покалічили. Все майно його забрали. Його від смерті врятували одні добрі люди. Але у них довго не міг лишатися, щоб не було їм через нього біди. Він спромігся дістатись за якийсь час до рідних країв. Але волхви налаштували проти нього всіх людей, навіть родичів. Спочатку волхви хотіли його вбити. Та потім згодились, щоб він жив у найглухішому кутку пущі. Але щоб ні з ким у селищі не зустрічався, не розмовляв і не проповідував Християнської віри. Якщо він це порушить, то його заб'ють. Рибка тоді сказав йому: "Так тебе тепер заб'ють". А дід Йов сказав йому: "Якщо скажеш, що розмовляв зі мною". Рибка тоді йому сказав: "А чому ти захотів саме зі мною говорити? Бо я твій родич?" "Ні, — відповідав дід-вигнанець, — доки ти не сказав, хто твій Дід, я не знав, що ми родичі. Справа тут інша. Як тільки стала братись крига, перевіряв я в протоці вершу, чи не попався мені минь. Коли з чужого боку прийшов човен із старійшинами кількома з вашими. І вони балакають між собою. Мовляв добре, що порадилися із тими волхвами. "Бо одні клопоти з тим сучим хлопчистком! Ще навіть не отрок, а побиває птицю краще всіх. Не може той малий Рибка без допомоги якоїсь таємної сили краще всіх полювати. Пошлемо його по куниці. Нехай на громаду постаріється, якщо в ньому добра сила сидить. А якщо його десь вовки роздеруть чи в трясовину впаде, то більше від нього не буде ніякого клопоту". От що говорили. Тоді Рибка спитав діда Йова: "Як ти взнав, що я сюди прийду?" "Та просто — як вони говорили, що ти скрізь лазиш, то маєш знати, що тут справді щедрий ліс для малих звірят і птаства. То й куниці сюди навідуються. От я й прийшов тебе попередити..." Рибка тоді розлютився і закричав: "Я їм усім тупими стрілами очі повибиваю!" А дід Йов сказав йому: "От цього робити ніяк не можна! Бо вийде, що ти справді не вповні тями, що ти скажений. І від тебе іде всім біда. Тоді тебе потоплять у болоті. А всю родину виженуть із громади. То ти і сам загинеш, і всю родину погубиш. А тобі і всім вашим треба жити!" "То що мені тепер робити?" — Розгубився Рибка. "Ти зроби

свою хитрість на їхню підступність. Принеси їм куницю. Потім далі ходи на полювання, ніби ти нічого не знаєш. Сам же неквапно, потихеньку думай, як відплатити їм." "Діду Йове! Ти їх запам'ятав? Які вони?" "Хлопче, я їх бачив погано. Бо я від них схоронився. Прихилився до осоки, ледь у воду не вліз." "От шкода! Якби ти їх пізнав." "Ти їх сам рано чи пізно розгадаєш. Головне, наберись терпіння." Далі дід Йов не став іти, бо боявся, щоб хтось не побачив його на галявині. Тоді Рибка відав йому свій хліб і шмат сала, що він взяв із собою в ліс. Дід Йов аж розплакався, коли понюхав хліб! Ну а Рибка поспішив через поле до селища. Поки він дотягнув лисицю до паколля свого селища, то геть упрів... І ще, потім Рибка тобі, бабо Лелю, коли ти була така, як оце я, сказав: "Я тоді спинився перед паколлям і вирішив — стану найкращим стрільцем і цим зганьблю цих старих лисів! І я це потім всім довів — і всім у селищі, і зайді Олегу, і хитрим ромеям!"

Коли Рибка зайшов до селища, то віддав куницю старійшим. Чим скоріше потяг лисицю додому. Там разом з Дідом Рибка оббілував лисицю. Нап'яли її на товсту лозину і повісили під стріху возовні. Далі лисячим хутром мав займатись Рибчин батько. Бо до кушнірства у нього був великий хист.

Потім Рибка ходив у різні кінці лісу, що належав їхній громаді. І вполював багато всякого звіра — білок, куниць, зайців і птахів — рябчиків, куріпок.

І до Коляд виконав Рибка підступний урок старійшин. Як почались веселі свята, гульки та застілля, то про Рибку наче забули. Саме тоді Рибка взяв своє знаряддя, став на лижі і подався до лісу. Спочатку він ішов довго сосновим лісом, потім через березовий гай, далі знов сосняком, поки дістався до старезної пущі. Там він зняв лижі і потяг їх на плечі. Бо довелось перелазити через дерева, повалені буревієм. В одному місці Рибка побачив ведмежий барліг!... Зрештою вийшов до вежки-землянки. З-під снігу із віконця-заволоки струменів димок. Зарипіли чи то двері, чи то затулка в землянці, і звідтіля виліз старий вигнанець. Дід Йов дуже здивувався, що Рибка знайшов його. Так швидко. Рибка йому

сказав, що по рівному він біг на лижах, і тільки в самій пуші вже топав ходаками. Дід Йов запросив Рибку до себе у вежку-землянку. Якраз старий варив з миня юшку. Та не в горщику, а в дерев'яній ступі. Розпікав у кабиці камені і кидав їх у ступу. Там була вода і риба. Отак варив юшку, як баби виварюють сорочки у жлукті. Рибка приніс з дому цибулю і сіль. То юшка з миня вийшла знаменита! Ти же, Бабо Лелю, сама мені казала, що Рибка, твій дід, не раз згадував ту юшку. Як пообідали вони, Рибка і каже: "Діду Йове! На захід від тебе під старим поваленим дубом ведмідь спить". А дід Йов йому й каже: "То не ведмідь, а ведмедиця, певно в неї вже ведмежата є". "Звідки ти знаєш, діду?" "Бо тут таке ревище було! Ведмеді за неї бились. Так один другого загриз і геть об'їв. Тоді з ведмедицею спарувався... То зараз у барлозі мають бути ведмежата". "Шкода", — сказав Рибка. "Чому шкода?" "Бо я замислив — як зможу нап'ясти дорослого лука, то піду і вполюю того ведмедя. Аж воно ведмедиця з ведмежатами". "Е ні, хлопче, щоб забити дорослого ведмедя, треба не тільки мати силу, щоб нап'ясти лук. Потрібні бойові стріли, такі ж, як і для війни". "Тому я і прийшов, діду Йове, до тебе, щоб ти мені все пояснив. Бо ти ж був воїном в Оскольдовій дружині"... "Був... Славний то був час... Ну що ж, давай подивимось на твій лук і стріли". Дід Йов дуже хвалив Рибку за його лук, який він сам зробив. "З якого дерева робив лучок?" "Основа — ялівець. Згори — березова скіпка". "То ти за ялівцем ходив до Перунових Каменів? Не було боязко?" "Та ні. Біля Перунових Каменів ялівець квелий і сучкуватий. Я вирізав добрий ялівець за Сухим Лісом". "Так там вже ворожа земля. Тепер я розумію, чому тебе старці хочуть позбутись"... "Чому?" — здивувався Рибка. "Бо вони бояться, що ти вскочиш у якусь халепу. А громаді за тебе відповідати". Дід Йов обдивився стріли із тупими наконечниками — і кістяними, і залізними. І сказав Рибці: "Якби мені молоток і кліщі та добрий горщик, я б викував справжні бойові наконечники для твоїх стріл". "Діду, — дуже здивувався Рибка, — а для чого горщик?!" "У горщику із золи виварю смальцюг. А потім у тому ж горщику зроблю хитру суміш із доброго вугілля і смальцюгу. Покладу туди залізні наконечники. Заліплю глиною і поставлю в кабицю у добрий жар. Як там вугіль перегорить і охолоне, то вийму звідтілля ті самі наконечники. Але вже стануть вони сталеві. Ними і залізо можна різати і стругати". "Оце так!!!" "Так чи не так, до цього

треба добре підготуватись. Треба ще вугілля випалити, воно за селищем на північ, я не можу в обхід на своїй дерев'янці докульгати. А навпростець — тільки повз паколля... Сам розумієш". "Діду Йове, я все дістану! І кліщі, і молоток, і горщик, і глину". "Дивись, тільки не все зразу, щоб тебе не викрили, а мене не удавили волхви... Май терпіння і роби все обережно!" Вони повечеряли, а потім полягали спати удвох на земляній лежанці. І довго ще дід Йов розповідав про всяку зброю, а Рибка слухав і запам'ятовував кожне слово. Бо була в нього пам'ять така дивна, як і в тебе, Бабо Лелю...

— Е ні, онучку! Скільки дід Рибка пам'ятав, то вже ніхто ніколи не пам'ятатиме. Його голова була — пам'ять на всіх... Говори, хлопчику, говори. Поки що ти не збився і свого не добрехав. Говори, я слухаю...

— Вранці їх розбудила здоровенна трилапа кішка. Рибка трохи злякався. Та дід Йов його заспокоїв: "Це лісова кішка. Така ж калічена, як і я. Чи її росомаха порвала, чи вона з борсуком побилась. Так я її підібрав. Виходив. Тепер вона мені допомагає". "Як? Вона ж без лапи." "Вона сторожує в ямі мої гриби, горіхи і ягоди. Миші чують її і не потикаються". Вони поснідали рештками вчорашньої риби, Рибчиним хлібом і шматком солодкого коржа, яким запасся Рибка. Дід Йов бідкався: "Якби мені кілька горщиків та глечик та миску. Все в мене або смажене, або печене. Як я тікав із Києва, то був у мене бойовий топірець, уламок меча, захалявний ніж і баклага глиняна, полив'яна. Все, що в мене бачиш — все оцим і зробив. Як не беріг баклагу — як захворів, то впустив на кабицю і вона об каміння на друзки! А ніж, топірець і уламок меча сильно стерлись, як не беріг їх... Що буде далі, як вони зовсім постираються, не знаю... Ти, Рибко, в мене не засиджуйся — поспішай додому. Бо почнуть шукати, ще сюди наскочать!" "Діду Йове! Не бійся! Там така гульня! Кожен день забави! Хто там про мене пам'ятає?" Рибка ще допоміг діду Йову хмизу із купи принести, піти до ополонки і притягти води у берестовім відерці. Коли вже хлопчина взяв лижі і попрямував до галявини, дід Йов наставляв його: "Зразу не йди додому. Зайди до когось, наберись у них запахів. Бо від тебе зараз пахне рибою, димом і моїми шкурами. Чи баба твоя, чи мати зразу почують і почнуть тебе

допитувати — звідкіль шкурами пахне? Жінки мають дуже добрий нюх, пам'ятай це!" Рибка вправно подолав всі перепони в буреломі і, коли вийшов у молодий ліс, то став на лижі і погнав на схід. Так дістався до свого щедрого гаю. Що стріли були краще відрихтовані, ніж першого разу, і лук вже дуже добре пристріляний, то до обіду Рибка добув куницю, трьох білок і рябчика. З тим він і повертався до селища. Ішов сильний сніг, і Рибка в заметілі вийшов просто на кузню. Вона стояла за валом. І він в одну мить вирішив піти до коваля і добути в нього кліщі і молоток. Ковалева хата стояла під самим валом і паколлям. У коваля гуляли — сусіди принесли медовуху і пироги. Рибка низько всім уклонився і подав ковалеві прекрасну чорну куницю.

"Ого, яка куниця! — зрадів коваль дарункові, — де ти її вполював?" "Там у гаю, на груді, де багато горобини". "Ну спасибі! Ти щось хотів?" — спитав коваль. "Позичте мені малі кліщі і молоточок!" "Гаразд, позичу!" І він надіслав свого помічника до кузні. Поки той ходив, ковалева жінка й візьми та й скажи: "А мені що ти, наш славний ловець, подаруєш?" Всі думали, що Рибка розгубиться. Та він — разі і витяг із козуба рябчика. Ну, ковалиха взяла рябчика і, для годиться, спитала: "А тобі який дарунок подарувати?" "Мені он той чорний горщик подобається!"... Отак Рибка одержав і ковальське знаряддя, і добрий горщик. Тільки горщик він не поніс додому, а сховав його в бур'янах. Як Рибка поклав трьох білок на лаву, мати підійшла до нього і понюхала його шапку і кожушок: "До когось заходив?" "Ага, — відказав Рибка, — до коваля. Там у нього весело — медовуху п'ють, і в сопілку і бубон грають". "Бач, як...", — сказала мати і відійшла.

Наступного разу Рибка приніс діду Йову не тільки молоток, кліщі і горщик, а й стару щербату сокиру. Старий від таких речей аж розплакався. Та зразу ж заходився поправляти сокиру. І вчити Рибку, як проковувати знаряддя та загартовувати. А за ковадло їм слугував здоровий плаский камінь. І скільки Рибка ходив до відлюдника Йова, той вчив його не тільки ковальської справи, а й все розповідав про зброю, про війну, про походи. Про всякі хитрості. Про підступність, силу і запеклість зайд-варягів. Рибка всьому вчився старанно і ретельно все

запам'ятовував. І перше, що вони удвох зробили, то п'ять залізних наконечників насталили в горщику з вугіллям і протертим попелом і загартували. Коли нагострили, то краєм можна було дідову бороду голити. От ці наконечники і вставив Рибка у нові тростини.

І тільки Рибка одержав ті нові загартовані, калені стріли, як сталась пригода. Він саме пізно повертався з лісу, і при вході в селище його перестріли старші чоловіки і налаяли: "Знов тебе до ночі в лісі носить!... Ти часом не бачив вовків?" "Та ні. Не чув і не бачив. І слідів у березовому гаю їхніх немає. Свині ж туди не ходять. А чого ви питаєте?" — І собі спитав Рибка. "Тому питаємо, що собачку нашого старійшого з'їв вовк. Отамо в бур'янах, проти кузні знайшли криваві сліди і шматки собачої шкури..."

Вранці Рибка сказав, що піде знов по рябчиків до березового гаю. Мати розкричалась: "Ти, хлопче, геть здурів! Не треба мені тих рябчиків. Ти що, не чув: вовки собаку у старійшини вкрали і зжерли". "Мамо! До березового гаю, я вже казав, вовки не ходять. Бо там ні свині, ні кози, ні олені не годуються. Краще дай мені добрий шмат хліба і варені реберця. Я після обіду повернусь". Ну, дала йому мати наїдок і пішов він ніби до березового гаю по рябчиків. А сам узяв із двору їхнього старого собаку Лиска і пішов через селище до кузні. На дверях кузні висів замок. Навколо незайманий сніг. Там ще була біля кузні конов'язь і загородка-наставник для норавливих коней. От до тих жердин наставника Рибка прив'язав свого старого собаку, і виділив йому одне реберце із шматком м'яса. Сам по випусках вінців зруба видерся на піддашшя кузні. Примостився на плахах-стелинах. День був похмурий, холодний. Потроху сіявся сніг. Рибка заплющив очі, зняв рукавиці. І навпомацки перевірів, чи зможе він, не дивлячись, витягти із тула потрібну стрілу, вихопити вправно лук із налуччя. Все було гаразд. І, не дивлячись, він знав, де яка стріла. А коли відкрив очі, ледь не гепнувся донизу. Бо від заростей бур'яну трюхав здоровенний, майже чорний, вовк. Тільки от припадав на ліву задню. А старий пес Лиско, певно що вже й глухуватий і нюх втратив, обгризував свиняче реберце. Та й вітерець, мабуть, віяв до вовка. Тільки тоді сполошився собака, коли вовк був зовсім поруч. Пес зі страху

намагався відірватись із прив'язі. Та тільки так себе закрутив на жердині, що почав харчати. А вовк уже поруч. Рибка оговтався і пустив стрілу звірові в ліве стегно. Звір завалився на лівий бік. Другу стрілу Рибка всадив йому в шию. Вовк сів на задні, а передньою лівою лапою намагався звільнитись від стріли. Він на якусь мить завмер. То Рибка встиг одна за одною всадити дві стріли йому межі ребра. Від них вовк наче сказився. Крутився, стрибає, падав, намагався видерти стріли. Ще однією стрілою Рибка схибив. Вона тільки чиркнула вовка по череву. Інші стріли попали в звіра. Спочатку вовк таки впав. Рибка швидко спустився з кузні, щоб порятувати свого старого собаку. Собака очманів від страху і не слухався Рибку. Тоді він просто обрізав мотузку. І Лиско, наче скажений, помчав у селище. А вовк тим часом знов звівся і пошкандибав до бур'янів. Рибка останню калену стрілу всадив вовкові межі ребра. І тільки тоді звір упав і більше не рухався. Рибка заходився його білувати, поки він не охолов. А пес Лиско прибіг на подвір'я і вскочив у хату і не хотів вийти. Його потягли за уривок мотузки і побачили, що там кров. Знявся страшний галас, і всі побігли по собачих слідах. Ще більший гвалт знявся, як побачили Рибку. Бо він з голови до ніг був у вовчій руді. Мати кричала, як божевільна, щоб він кинув звіра і йшов додому. Але Дід її вкоцькав, щоб вона не ганьбила свого славного сина. Люди поклали вовка на вила і понесли в село. І знов всі дивувались удачі Рибки. Хоча дехто казав, що такі геройство хлопчика не до добра. Бо колись він собі зверне голову. Не може одній людині, тим пак хлопчику, весь час так щастити! Але Рибці і далі щастило. Він з кожним роком брав все кращу здобич. І скільки він не ходив до діда Йова, його ніхто на тому не застукав. Лише якось уже у вершині літа, коваль його спитав — коли він принесе молоток і кліщі? А Рибка йому й сказав: "Та я завтра піду до Перунових Каменів і заберу кліщі і молоток. У мене вдома немає ковадла, то я на червоному камені прокову стріли. А розпікаю в старих побитих домницях. Там одна є, майже ціла..." Коваль зблід і виставив перед себе руки: "Цур тобі та Пек тобі! Лиши їх собі... Вони мені після Червоного Каменя і за срібло не потрібні!" І більше не згадував ніколи ні про молоток, ні про кліщі. Але й про цю справу нікому не розповідав. От як боялись всі тих Перунових Каменів. Колись там були домниці, але одного

разу схопилась раптова буря і блискавки повбивали всіх ковалів, що варили там залізо...

— Добре, онучку, добре. Все переповідаєш гарно. Тепер кажи що далі Рибка робив.

— А далі Рибка почав швидко вбиватись у силу. І коли йому виповнилось дванадцять років, він собі новий лук спорядив. А дід Йов все підказував і допомагав. Вони там, у діда Йова і залізо варили, і стріли кували.

І дід Йов ожив, бо Рибка багато роботи йому робив і хліба приносив, і солі хоч трошки давав. Отож, як новий лук змайстрував Рибка, то пішов із ним на полювання. І з першого пострілу на бігу завалив красного оленя. І чи ходив він на полювання чи не ходив, але кожен день стріляв із лука стоячи, з коліна, лежачи, на ході і на бігу. І дід Йов, чи приходив до нього Рибка чи не приходив, а потихеньку із сирого заліза виковував уже справжні бойові наконечники. Як швайка — щоб пробити кольчугу, як долото — щоб прибити щит і шолом, трилопасні — щоб рана була широка і кривава. І ще через рік з тими новими стрілами пішов Рибка в той ліс, де були борті. Знав, що до них намагаються дістатись ведмеді. Не залазив він на дерево і не стріляв із сідала. А підійшов до ведмедя, коли той ласував мурашником роздертим. Почав Рибка на ведмедя кричати. Ведмідь став дибки, ніби хотів подивитись, хто там йому заважає? Піднявся, мов гора, над Рибкою. І Рибка всадив йому в груди стрілу. Калена стріла-швайка увійшла звірові в груди майже до оперення. Звір заревів, що аж у лісі загуло, опустився на всі чотири і кинувся на Рибку. Та він відхилився за дерево і, поки звір розвертався, поцілів другою стрілою позаду передньої лапи просто в серце. Ведмідь ще з розгону пробіг трохи і покотився шкереберть по землі. І так гарно вивернувся лівим боком, що ще одну стрілу Рибка зміг всадити ведмедеві в серце. Але все одно Рибка не наважувався підійти до ведмедя, бо добре пам'ятав розповіді старого Йова, як кілька разів на княжих ловах пробивали списами ведмедів. І думали, що вони сконали. Та коли брались за них, щоб відвезти, вони оживали і калічили челядників.

Тому він дуже, дуже добре прицілився і пустив стрілу-долотце. Якраз у те місце, де шия з черепом голови з'єднується. І тільки тоді підійшов із заду і сокирою щосили вгатив туди ж!...

Небавом після того були обжинки. А після обжинок на лузі межі двох річок збирались люди з кількох селищ на торжище, на забави. У той час припинялись всякі сварки. І навіть, якщо там на гульбище здибались кровники — головосіку між ними не бувало.

Іти туди цілий день. От старші парубки, які заздрили отрокові Рибці, але вголос не могли цього сказати, підманули його із собою. Хотіли і, напевно, знали, що він у якусь пригоду влізе. Що вони виходили досвіта, то Рибка з ними подався і нікому вдома про це не сказав. Всі парубки були гарно, по-святковому убрані. І Рибка, як завжди — при лукові, стрілах і мисливським козубом за плечима. Прийшли вони вже ввечері. То переночували біля багаття. Бо ще ночі не були холодні. Вранці почало на леваду багато людей збиратись. Людей під обід зійшлося — не перелічити. І старі і малі, і баби і чоловіки, і дівчата і парубки. Та тільки один Рибка при оружжі. Старійшини і питають у парубків: "Що це з вами за хлопчисько? Чого він при зброї?" А парубки кричать: "Та то в нього іграшковий лук. Він із ним весь час бавиться. Без лука — нікуди". Рибка таке про себе почув і каже старійшинам того торжища: "Лук у мене справжній. І стріли бойові, калені. Я ними перед обжинками на мурашнику старого ведмедя порішив. От батько виробить його шкуру і буде у мене кожух". "Гаразд, — сказали старійшини, — покажи нам, на що ти здатен". "Покажу, — каже їм Рибка. — Якщо вам не шкода — пустіть голуба. Звідтіля, з-під тієї верби. Як я свисну — кидайте його вгору. Нехай летить!" Старійшини послали якогось отрока в їхнє селище по голуба. І Рибка помітив, як той, хто посилав, щось прошепотів хлопцеві і ще й підморгнув. Тому Рибка насторожився. І витяг не одну стрілу із тула, а дві. Одну наклав на тятиву, а другу пальцем лівої руки притис до рукометі. Отрок став коло верби, як голуба приніс. Рибка свиснув і миттю нап'явав тятиву. Всі повернули голови до голуба. Голуб злетів угору і, ніби спинившись у повітрі, повернув до селища. Але стріла наздогнала його в леті. Тільки пір'ячко закрутилось у повітрі. Аж тут з-під

верби зразу другий голуб. У Рибки вже лук нап'ятий! Рустив тятиву і цього голуба стріла наздогнала. Поки другий голуб падав додолу, Рибка мав накладену на тятиву третю стрілу. Стоїть Рибка і чекає, що йому ще підкинуть. Старійшини презирнулись, але поважно мовчать. А люди, хто заздрісний та нездалий, під'юджують Рибку: "Он бачиш — ворона на сухім сучку сидить? Постріль її!" Рибка їм відповідає: "Так хто ж ворону їстиме?" Тоді один в'їдливий, такий здоровий, гарний парубок і каже Рибці: "Дитино! От горобчика ти не поцілиш". Рибка йому і каже: "Я не дитина, а отрок! І горобця я поцілю. Тільки якщо ти його принесеш і підкинеш". Люди почали сміятись над тим красенем-здоровилом. Рибка ж відійшов, щоб забрати свої стріли. Аж тут коло нього опинився дивний чоловік. При бортницькій дошці-лазиві за спиною, бортницьких гаках і моткові найкращої льняної линви на плечі. Бортник, а дивно вдягнений — у чоботях сиром'ятних, плащі-корзні, шапка дорога куняча і в руці покарбована патериця.

Підійшов до Рибки і говорить йому: "Я там, за болотом, живу. Та біда нам від ведмедя. Задер у сусідів дві телички і колоди з медом поторощив". Рибка казав, що той бортник говорив дуже проникливо, а в очі заглядив, немов хотів тебе на чомусь вловити. "То чого ваші люди не підвісили битак із зубцями до бортей?" "О, ні! То такий здоровенний ведмідь — він усі битак не відштовхував, а обірвав!" Рибка й каже: "Достойний звір!" Той урічливий чоловік говорить: "Поможи нам — застрель ведмедя!" "То хіба у вас людей нема?!" "Та є. Але таких стрільців, як ти, немає! То підеш до нас?..." "Піду, — каже Рибка, — тільки плата сіллю, полотном і нитками". "Добре, добре! Ходімо!" І ніхто не встиг оговтатись, як вони щезли. Парубки те діло прогавили. І не знали, куди і з ким пішов Рибка... Знов був лемент у його хаті і материне голосіння... Вже як почались холодні тумани, Рибка повернувся. Та ще привів низенького кашлатого коника. На конику два лантухи. Всі, звичайно, збіглися подивитись на Рибку і його здобич. Бо в однім лантусі була ведмежа шкура. А в другім дві штуки полотна, кілька мотків доброї льняної нитки, полив'яна миска, горщик і глечик. Шкуру Рибка зразу віддав батькові, бо хоч була і проzolена, але могла зіпсуватись. Всі в нього — і рідні, і сусіди, і старійшини — випитували: що, та як, та де? Він

же їм пояснив, що ведмедя не один день довелося чекати біля бортей. Бо в тих людей скрізь липові гаї і повно бортей. "Ведмідь був менший, ніж наш, — пояснив Рибка. — Після першої стріли таки добіг до мене і зачепив лапою. Подер гачі, пояс зірвав". М'ясо Рибка віддав тим людям, шкуру позолив і забрав собі. "А чого ти собі не взяв барило меду? Ти ж їхні борті врятував!" — Питали сусіди. "А хто його знає... Може тому що я до солодкого не ласий". "Кінь у тебе, отроче, звідкіля?" — Поважно питали старійшини. "Коник мені дістався прибудний. Я до того лантухи на волокуші тягнув. Коня здивив у озерці. Його туди вовки загнали. Я їх пострелив — вожака і вовчицю. Молоді — повтікали. Ну й коник мені дістався. Бачите — без вузди".

Так Рибка всім оповідав. Але тобі, Бабо Лелю, він сказав, що той бортник справді був бортником. І дуже багатим. І нього в коморі все було здоровенними кадубами з медом заставлено. На полицях цілі воскові кулі завбільшки з баранячу голову! Жив він одинаком в хаті осторонь від усіх. І навколо двору в нього був високий плетений тин. Ні першої ночі, ні другої ночі ведмідь не з'являвся. Бо, певно, його ігрища на леваді сполохали, хоч воно було не близько. Той бортник і каже Рибці: "Побудь у мене ще трохи. Він прийде зразу як ігрища скінчаться". Рибка згодився. А там були далі гарні озера з протоками, і Рибка досхочу рибалив. І ось на якусь там ніч, а ще торжище не розійшлося, почалось коло тину і воріт камешіння якесь. Потім почав рипіти тин — через нього перелазили, бо не змогли відкрити ворота. Бортник страшенно злякався, аж клацав зубами. "То все волхви — мої вороги! Бо я людей і скотину лікую. І до мене люди йдуть. І несуть мені всякі підноси. А їм — дулю! Тому вони хочуть вкоротити мені живота!" Рибка тихо відчинив віконце-заволоку. І послав стрілу туди, де чувся ще й голос. Потім другу на рипіння тину. Потім третю на шелест. Наче хтось застогнав, хтось наче скиглив. Ще чулось тупотіння і наче хтось гепнувся. Далі все затихло. Але ні бортник-чаклун, ні Рибка до схід сонця не виходили. Як вийшли, побачили, що в трьох місцях зовні тину на траві і на піску плями крові. Зовсім її небагато. Рибка пояснив бортникові: "Я бив не сильно, тільки щоб стріла уп'ялася! Щоб вони налякались і більше до тебе не потикались!" А чаклун-бортник йому й каже: "Я так і думав. Пішли по їхніх слідах — знайдеш твої стріли.

Бо якщо хто інший знайде — буде великий галас і біда нам з тобою!" Пішли вони по слідах. Знайшли дві стріли. Далі сліди завели їх до ліску. Там вони і здибали коника. Стояв прив'язаний до липи. Взяли вони коника і далі по слідах. Дійшли до хирявого піску на болоті. Там сліди уривались. Бортник-чаклун і каже: "Вони з-за болота прийшли якимось таємним проходом. Я того проходу не знаю. Повертаймо додому". Але, перш ніж повернути, він зняв із коника сідло і вуздечку. І кинув їх у трясовину. Поляскав коника по чубку, погладив по соколку, цмокнув разів три. І коник без вузди, без правила пішов за ним. Як вони виходили з лісу на піщану дорогу, "бортник" вирубав розлогу глодову гілляку. І сказав їти позаду коника і замітати сліди... В своїй господі "бортник" поставив коника у свою стайню, до свого коня. І поки Рибка був у нього, коника не виводив навіть на подвір'я. Сказав Рибці: "Чую я, що завтра прийде клишоногий. А мені щось лина закортіло зварити. Піди на озерце — влови. Тобі це раз — і вже є!" "Добре!" Та й почав Рибка вдягати через плече налуччя з луком... А чаклун і каже: "Та не обтяжуй себе оружжям. Серед дня ведмідь сюди не потнеться!..." "А твої вороги-волхви?..." — питає Рибка. "Ти ж сам бачив — вони через болото втікли!" І Рибка пішов без лука і стріл. Більше він ніколи так не робив... Наловив він риби, зварили вони юшку. Ще пробув там Рибка, поки не підстеріг і не застрелив ведмедя-зłodія. З однієї стріли. Пробив ведмедеві груди і серце!... Хотів бортник-чаклун, щоб Рибка лишився в нього за учня. Обіцяв навчити таємним знанням, і лишити у спадок усі борті і господарство. "Ні! — Сказав Рибка. — Я хочу стати великим, найкращим стрільцем!" А бортник-чаклун сказав: "Нехай так. Давай сядемо до столу і вип'ємо на прощання." Але Рибка відмовився: "Ні! Я ще не парубок!..." "Та ти ж спритніший за них! Хоробріший за них!..." "Ні! Як приймуть до громади — тоді питиму." Забрав коника-муцика і пішов геть... Коли Рибка повернувся додому, то довго парився в лазенці. Потім відіспався. Взяв один лантух і сів на коника. Мати хотіла спитати, куди він свою плату забирає? Та Дід спинив її: "Нам не можна. А він навіжений. Нехай собі їде. А ми не бачили, не чули і не знаємо нічого." Рибка приїхав до старого вигнанця. Старий послухав Рибку і пояснив: "Ти чудовий мисливець. Це в тебе, як кажуть, від Бога. Ти вправний рибалочка. І серед людей є особливі мисливці і рибалочки. Тільки полюють вони не на звіра. І ловлять

не рибу. Їхня здобич — інші люди. Отой твій "бортник" — саме такий ловець. Він, той чаклун, вловив тебе, бо побачив, що ти кращий за інших. Але тебе за твоє малолітство старші зневажають. Він тебе підманив удаваною повагою і улесливими словами. А тоді твоїми стрілами порахувався зі своїми ворогами. Ти мені сказав, що стріляв зовсім легенько. Та сліди волхвів вели до болота. Там вони і потопились. Бо "бортник" намастив твої стріли отрутою. Від отрути волхви подуріли і поперли в болото. Якби твої стріли були чисті, то волхви забрали б із собою коника. Коли він послав тебе на озеро по лinya, він твої стріли вийняв і змив із них отруту. А коли умовляв випити на прощання, то хотів тебе отруїти медовухою. І ти сконав би. Тільки не зразу, а потім!... Так що бережись чужих людей, особливо волхвів, чародіїв чи схожих на них. Бо тут не ти ловець, а вони. І ніколи не лишай стріли без догляду!" Рибка дуже засмутився: "То виходить — я порішив волхвів? Я тільки відлякати хотів!..." "Так воно виходить", — погодився дід Йов. "Діду Йове, діду Йове, — бідкався Рибка. — Ти таке погане мені розповів." "Нічого, онучку! Не переймайся, а радій, що своя людина тобі сповістить погану новину. Головне, щоб чужі раніше не почули. І не бійся. Той сучий "бортник" нікому нічого не скаже. Ця таємниця йому на користь. Ще раз кажу — не засмучуйся, що я тобі відкрив таємне. Маєш радіти, що одержав нове знання! І ще запам'ятай: людина, що зазирає тобі в очі, як той "бортник", то ловець людських душ і тіла. Стережися тих, хто тобі в очі зазирає нахабно. Щоб вони над тобою сили не мали, не дивись їм в очі. Бо вони сильніші за тебе. Але щоб вони не побачили, що ти їх остерегаєшся, дивись на перенісся. Ніби в очі їм дивишся, а погляду твого вони не можуть перехопити!" "А як у мене погляд буде сильніший?!" — Спитав Рибка. "У тебе чіпкий погляд. Але поки ще з дорослими не змагайся. Тобі ще треба вбитись у зріст і силу". Та Рибка не послухав діда Йова. І коли повернувся до селища, то пішов до парубоцького берези. Якраз біля клуні щось віяли. Рибка підійшов до берези і сказав йому: "Березо! Хочу з тобою говорити!" "То говори" — відказав береза, не дивлячись на Рибку. "Е ні, березо! Ти від мене верниш лице. Чи ти мене боїшся?" — Запитав Рибка. Береза поставив решето на землю, взявся в боки, і засміявся в обличчя Рибці. Але Рибка просто вперся поглядом в очі берези. Від Рибчиного погляду береза почав ніби опадати, якимось зіщулювався. Потім

ніби зовсім обвис тілом. А Рибку від напруги то аж тіпало, обливало жаром спину й руки, то наче вітром холодило. Зрештою, береза не витримав Рибчиного погляду і сказав: "Цур тобі, Пек тобі! У тебе очі урочливі..." І пішов до клуні. Рибка йому услід: "Тікаєш? Бо злякався!..." Та береза йому нічого не відповів... Отак Рибка відкрив у собі силу. Але оте змагання Рибки з парубоцьким березою завдало шкоди всій родині. Бо старці зібрали всю громаду і виголосили, що Рибка не повинен нікуди ходити за громадську межу. І не заважати людям своїми урочливими очима. А якщо Рибка не послухається, а родина його захищатиме, то їх виженуть із громади! Отак за Рибкою, ще отроком, пішла слава чародія. Та Рибка від того не підупав ні духом, ні тілом.

Як не можна ходити кудись, то можна плавати. Попрохав Діда підлагодити старого човника. Поставили вони удвох нові ліщинові опруги, засмолили і затовкли паклею щілини. І поки не настав кригостав, навчився і правилочкою, і гребочкою ганяти того човника по всіх протоках, болітцях і стариках річки. Бив тепер на чистій воді на ночівлі перелітних гусей і качок. А одного разу подався тихцем річкою і протоками аж до Прип'яті. І там за одну чорну куницю виміняв цілий козубочок найкращого риб'ячого клею із турпака-осетра. Запасався на новий лук. Але й старим луком тієї осені вполював здоровенного оленя-рогалья. Підманив його Рибка риканням у берестяну дудку. Першою стрілою-срезнем пробив оленю груди. Олень спинився. Тоді Рибка вискочив із схованки, забіг з боку і поцілів оленя стрілою-швайкою просто в серце!... Коли патрали оленя, то побачили люди — стріла точнісінько посередині серця пройшла.

Того року був добрий врожай на горіхи і гриби. Білок у лісах з'явилось невидимо. Рибка стільки їх набив, що шкурки батько виробив повний кошіль. Ще вполював кілька кіз на глинищі. Бо туди приходила всяка звірина гризти глину. То Рибчиному батькові не було передиху всю зиму — вичиняв шкурки білок, куниць, кіз та зайців.

Як же прийшла весна, знов сів Рибка в дідовську довбанку і метелявся по всіх протоках, болотах, струмках та озерцях, поки вода не

спала. Приганяв човна із озерця біля селища, повного гусей битих та качок. Чи здоровенних щук і сазанів. Теж битих з лука стрілами з подвійними наконечниками. Як плітка йшла в озера тертися, то Рибка просто черпав її саком і висипав у човен. Коли вода спала, потяг Рибка на собі довбанку до садиби. Це здивувало всіх ще більше, ніж урочливі очі Рибки. Йому було тринадцять — а силу мав доброго парубка. Притяг човна на подвір'я, забрав заступ, мотику, сокиру й тесло. Повантажив на свого коника і щез у лісі. Зрідка з'являвся додому, щоб принести доброї риби чи дичини та брав хліба і солі. А сидів він у лісі. Бо вони з дідом Йовом спорядили малесеньку домницю і варили в ній залізо. За раз випікали шматочок криці, що на долоні вміщувався. Та з неї потім виковували наконечник стріли. І ще багато було в них клопоту, коли робили самостріл. Лук на ньому був ясеневий на цілу сажень. Ставили його на звіриних стежках. І завжди мали свіжатину. Одного разу поніс Рибка м'ясо родині. Йому кажуть — і у старійшини, і у коваля ведмідь забрав телят. Рибка на те ні слова. Взяв домашньої їжи — і на коника. Як він виїхав за паколля, почали його гукати. Рибка спинився, але не повернув назад. Підходять парубки і питають Рибку: "Ти чув що сталося?!" Рибка їм: "Та казали..." Парубки йому: "Послужи громаді — поріши ведмедя!" "А ви хіба не здатні?" Береза йому: "Так ведмідь же заговорений! Пішли по його слідах із собаками. Собаки поперлись далеко вперед. Як забігли вони в чагарі — він їх там і подер! І щез!!!" "Де це було?" — Питає Рибка. "Отамо у кленовім гаю за відьминим колом!" "Як послужу громаді, що мені буде?" — Питає їх Рибка. "Старці наші сказали, що знімуть із тебе заборону..." "Гаразд. Тільки до лісу не пхайтесь і мене не шукайте. Як порішу — сам прийду!" І мерщій до лісу. Зразу знайшов відьмине коло. У чагарнику клоччя від з'їденого собаки. Ще два собаки загребені були якимось лісовим сміттям. Зразу погнав коника до вежки діда Йова. Там вони швидко розібрали самостріл. Повантажив Рибка все на коника і мерщій до відьминого кола. Добре склав самостріл і насторожив здоровенну стрілу. Та й знову до діда Йова. Проминула ніч. Рано вранці зібрався Рибка перевірити самостріл. Дід Йов йому каже: "Не випускай лук і стрілу з рук ні на мить. Якщо стріла тільки його поранила, може причаїться і кинутись зненацька!..." Наче у воду дивився старий. Тільки повернув Рибка до відьминого кола — вискочив

ведмідь! У боці звіра стирчав уламок товстої стріли. Звір у кілька стрибків наздогнав коника. Рибка скотився на землю. А ведмідь вхопив обома лабетами коника і повалив на землю. Та коник щосили борсався. Рибка підскочив і всадив одна за одною у ведмедя три стріли. Ведмідь закляк — та коника не відпускав. Рибка обійшов звіра ззаду і всадив стрілу-долотце просто у череп. Ведмідь відвалився і задер лапи. Тільки тоді коник скочив. Рани на ньому довелось потім довго лікувати.

То щоб винести ведмедя з лісу, довелось кликати людей. Перед тим Рибка повитягав із ведмедя всі стріли. Місце, де ставив самостріл, добре затоптав і заволочив гілками. Як білували того ведмедя — у його шкірі і м'язах знайшли майже дюжину наконечників стріл. Але не було жодного кращого за Рибчині стріли. А виповнилось тоді Рибці повних тринадцять років.

Після ведмедя зняли заборону з Рибки. Та про його урочливі очі всі пам'ятали. Адже парубоцький береза клявся Перуном, що від Рибчиного погляду в нього цілий день паморочилась голова. А Рибка казав, що береза віяв конопляне сім'я і від того пилу подурів. Але Рибці віри не йняли і остерігались його погляду, як і раніше. Якщо минуло року на Рибці була заборона, то цього року він пішов на торжище-ігрище. Пішов один, без парубків. Як же він об'явився на тій леваді, то всі дивувались, як він змужнів. Хтось спитав: "Чого прийшов, хлопче? Ведмеді до нас більше не залазять. Чи прийшов из кимось у стрільбі змагатись?" Рибка їм і відповідає. "Ні. Прийшов подивитись на вашого бортника-чаклуна". "Так он він і стоїть біля коней!" Рибка пішов до кінського кутка. І каже бортнику-лиходію: "Я прийшов змагатись із тобою! Хто кого передивиться!" Бортник-чаклун сміється: "Ти мене хочеш передивитись? Ану дивись мені в очі! Ти зараз заснеш!" І витяг перед очі Рибки зелену намистину на жилці. А Рибка стрілою-срезнем тільки раз! — і пересік жилку. Стали вони рівно один проти одного. Дивляться один одному у вічі. Люди навколо — стіною. Але тихо, всі мовчать. Ні пари з вуст. Почав у Рибки виступати піт на скронях, наче починає його лихоманити. Але погляду від свого ворога не відводить. У чародія почали на скронях і на чолі жили напинатись. На шиї так набрякли — ось-ось і луснуть. Враз

чаклун-бортник схопився за голову. Почав терти скроні долонями. Похитнувся раз, другий. Нараз відвернувся і мовчки пішов геть. Рибка тоді пальцем йому в спину посварив і сказав: "Щоб знав!!!" Почали питати, що то значить? Рибка їм відповів: "Він знає, за що!" Спустив рукава і втер рукавом рясний піт з обличчя. Поклонився всім на всі боки і поспішав додому. От із того дня пішов поголос про Рибку по інших селищах.

Та Рибка не звертав на те ніякої уваги. Полював собі, рибалив. І в пущі разом з дідом Йовом варив залізо і кував наконечники стріл. Випробовував їх на ведмежому і кабанячому черепах. Як пробивав наконечник кістку зі ста кроків — годиться до полювання і бою. Як гнувся чи ламався — перековували. За осінь і зиму Рибка вбився у таку силу, що ніхто не міг його побороти в селищі. Та й виповнилося йому вже п'ятнадцять років. Почали говорити — час хлопця в парубки приймати. Але береза та його дід, головний старець, казали, що зарано. Остерігались, що Рибка небавом за собою інших хлопців може повести до непослуху. Ті розмови передавали Рибці, коли він приносив здобич із лісу. Та Рибці було не до тих справ. Бо вони від самої весни почали ладнати справжній бойовий лук. Взяли найкращого ясеня, вистояного ялівця, смуги волячого рогу, сухожилля з оленячих ніг, козиних кишок скручених, шматків оленячого рогу і найкращого риб'ячого клею-каралуку. Почали навесні, а скінчили, коли жнива пройшли. І випробував новий лук і нові стріли не за дві сотні кроків від цілі, а вдвічі більше. Всі стріли вгатив у ведмежу голову, розніс її на скалки! Навіть дід Йов пришкандибав на милиці і дерев'яній нозі, щоб подивитись, як Рибка розтрощив ведмежу голову. Закортіло Рибці випробувати на парубках той новий лук — чи напне його хтось? Та чогось пішов через березовий гай і просто на просяне поле. І остовпів — невеликий гурт зубрів пожирав просяні снопики. Дід Рибка сам тобі, Бабо Лелю, казав: "Я не знаю, що зі мною сталося. І я почав підкрадатися до зубрів. Вітерець був від зубрів, то вони мене не унюхтили. Та враз вітерець повіяв навпаки. Зубри, як один стали стіною проти мене. Я прицілився у найбільшого зубра і всадив йому стрілу в шию. І зразу всі вони кинулись на мене. Я не злякався. А наче заснув. Наче сон дивлюсь — вони не мене летять, а я стою і

накладаю стрілу на тятиву... Вистрілити не встиг, бо мене підняв зубр на роги і кинув набік. Я перекинувся через голову і впав на коліна. А лука і стрілу не випустив. У гарячці послав навмання стрілу!" Твій дід Рибка і не сподівався, що ця стріла уразить страшного велетня. Та як підвівся, то пішов подивитись — чи є сліди крові? Аж бачить — чим ближче до лісу, тим більші бризки крові на стерні. Далі просто плями, наче хто з глека лив. Згадав Рибка пораненого ведмедя. Пішов далі дуже обережно. На узліссі трава геть заляпана рудою. За кущами бузини хтось страшно сопе. Тоді Рибка заліз на березу, щоб згори подивитись — що там за кущами? А там стояв велетень-зубр і стікав кров'ю. Бо однією стрілою Рибка поцілив йому в жилу на шиї, а другою — у здухвину. Тоді Рибка видерся ще вище, добре вмоствився і всадив стрілу зуброві у лівого бока. Спочатку зубр і не похитнувся. Потім став на коліна. І враз завалився набік і лише раз дригнув ногами. Рибка боявся, що зубри повернуться до пораненого бика. І довго не спускався додолу... А щоб притягти зубра в селище, довелось взяти трьох коней і волокушу! От такого зубра з нового лука забив Рибка! І так з тим зубром підійшло, бо наступного дня обмолотились люди. За ніч м'ясо вистоялось і варили його цілий день для всієї громади. Влаштували братчину. Посадовили до кола Діда, батька і Рибку. Пустили братину-чашу по колу. Кожен відпив ковток і хвалив славного стрільця. Подають чашу Рибці. А Дід забирає в Рибки чашу і говорить: "По звичаю наших пращурів пиття хмільного отрокові заказано. Прийміть Рибку в парубоцьку громаду — тоді пригощайте!" Все отетеріли. А сам Рибка каже: "Мій Дід діло каже. Бо я, справді, ще не парубок. І цього року не хочу йти у парубки. Бо старійшини і береза думають, ніби я на їх владу буду зазіхати. То я не хочу, щоб через мене у громаді був неспокій." Низько всім уклонився та й пішов до лісу, до діда Йова. А мудрі і розважливі слова Рибки ще більше занепокоїли старців. То почали таємно радитись, як би їм того клятого Рибку позбутись. І нічого не могли вигадати. Аж трапилась велика пригодонька! Одного теплого ранку віяв хороший вітерець. І всі заходились віяти зерно. Коли за паколлям хтось голосно затрубив у турячий ріг. Побігли люди на вал. А до селища під'їхали вершники. Всі у добрих плащах, при зброї. Двоє при повнім уборі-шоломі, кольчуги, мечі, списи і бойові сокири. Від того гурту під самий вал під'їхав кремезний чоловік у шкірянім панцирі, клепанім

шоломі і при мечі. Яко почав говорити, зразу признали в ньому свого древлянина. Але говорив він погані слова: "Ви хитрі і підступні боржники! Ви заборгували данину нашому князю і великому Правителю Олегу за п'ять років! Це дуже великий борг! Доведеться вам спокутувати вашу провину. Все віддати за п'ять років. Це про данину князям. Ще вам урок від Великого Правителя. Урок вам, неслухам, зараз сповістить гонець нашого Правителя Олега!" Тоді до нього під'їхав гонець. Підняв над головою берло із тавром Олега — вирізаним соколом-ререгом. Покрутив на всі боки, щоб усі бачили. Далі запхав берло за пояс і затрубив у турячий ріг. Тоді голосно закричав-заспівав: "Слухайте всі і не кажіть, що ви не чули! Від великого Правителя Олега вам урок! Зрубати сорок добрих корабельних сосон на дошки. Доправити їх до Києва і віддати головному тіуну Правителя Олега. Одержите берло, якщо буде добре дерево і наступного року вас не займатимуть. А також ваші жінки мають зіткати доброї "толстини" на вітрила. На кожні два двори півтори сотні ліктів. Повторюю! Півтори сотні ліктів. На всю громаду загадано сплести-скрутити три сотні діктів добрих корабельних ужищ-вірьовок! Нехай підійде головний ваш старшина і візьме оцю палицю з резами!" Вийшов до непроханих гостей старійшина. Один варяг розколов сокирою палицю. На тій палиці було тавро Олега і рези-зарубки на весь урок. Половину гонець лишив собі. Як замовк гонець Олега, загарлав свій, древлянин-провідник: "Як піде санний шлях — везіть до капища від кожного диму п'ять вивірець. Від кожного диму — кадь проса. Від громади десять овець, телицю або бичка і колоду меду! Всі все чули?!!" Але ніхто голоса не подав. Тоді древлянин-провідник закричав: "Зараз заріжте нам вівцю та несіть доброго хліба, сиру, яєць та сиченого меду!" Ні провідник, ні посланці Олега не зайшли до селища. А затаганували біля кузні. Не спитавши, потягли із кузні вугілля і дрова. Вогнище розпалили. Коней не розсіддали... Рибка все те бачив і чув. Бо він причаївся у тих бур'янах, де вовк колись ховався. Він потихеньку виповз із бур'янів і до лісу! Прибіг у пущу до діда Йова. Той зауважив: "Цього я і чекав давно! І до нашого тихого куточка залізуть зайди. Мало нам свого коростенського..." Рибка сказав діду Йову, що він знає де їх можна усіх покласти і притопити в болоті. Дід Йов заперечив. І пояснив Рибці, що владці напустять своїх вояків на селища і все вивідають. Рибка запитав діда Йова: "Так що ж

робити?!!" "Зараз усім треба готуватись до походу в ліс. Щоб у варяговкулаки Олега не було ніякої зачіпки. Тобі треба послужити громаді. Щоб люди не різали свиней та овець, піди і вполюй велику дичину. Зробиш добре діло громаді — люди зразу забудуть. А погане ніколи не забудуть. А тепер іди на ігрища до капища та взнай — кому й де загадали рубати ліс. Куди будуть звозити? І головне — довідайся, коли хто збирається рубати ліс? Второпав?" "Ага! Як почнуть сусіди рубати ліс, звірина посуне до нас..." "Добра нагода добути хороші шкурки. Хутро — то м'яке срібло. Воно тобі знадобиться — ним зможеш підкупити княжих псів..." "Для чого підкупати?..." "Хлопче, ти роби, що кажуть. Потім всі зрозумієш". А тоді Рибка ще не розумів. Але послухався бувалого діда Йова і пішов він до сусідів. Людей на леваді і біля капища була сила силенна. Всі лише гомоніли про данину і Олегові уроки. Що Рибка вбився на сильного хлопця, то всі думали, що він парубок. То й говорили з ним про всі новини. Він же переходив від одного гурту до другого і все запам'ятовував. Ще й не розстелили скатертину на леваді, ще не доварили кашу, а Рибка все розвідав... Повернувся він додому. У селищі справжній гармидер. Жінки і дівчата коноплі на бительні тіпають. Стукотять мечиками, наче в барабани луплять. У кого була готова пряжа, ті стукотять у хатах кроснами — "толстину" на вітрила тчуть. Коло кузні зліпили домницю. Двоє дебелих парубків при ній міхи щосили ганяють. Коваль бадьоро видзвонює молотом у кузні. Старші чоловіки взяли за сокири і тесла — рихтують старі сани. Нові волокуші майструють. Діди сверлами плаху прокручують — готують верстак на скручення ужищ — корабельних линв. А хто ще гатить ціпами на точку — домолочує пшеницю. У клуні навипередки гуркотять ступи. Старійшини питають Рибку, чи знає, він яка пригода сталась? Він їм сказав, що все знає, бо якраз вертає від капища. Вони йому сказали, що він має ставати до спільної праці. Рибка їм каже: "Я піду до лісу і вполюю дичину на м'ясо. Щоб людям було що в ліс взяти!" Старійшини тільки руками розвели... Рибка через кілька днів притягнув із лісу своїм муциком великого, вгодованого оленя. Але не білував, не патрав і не коптив оленину. Зразу повернувся в хаші. Потім тихенько з'явився у селищі і потайки підмовив кількох парубків піти на лови. Вони виганяли свиней із дубового гаю. Рибка сидів на сідалі і бив їх згори каленими стрілами. Поклав п'ятьох

добрих підсвинків і одного здорового молодого кабана. І ніхто в селищі про парубків-загонщиків не довідався. Зате дуже раділи такому вдалому полюванню Рибки. Після свиней ходив Рибка на оленя і диких кіз. І знов добував все, що обіцяв. Спитав Рибка старців, чи досить вже дичини? Ті мовчали, бо не хотілось їм хвалити кожного разу стрільця. Ну тоді Рибка подався геть. І до самого снігу ні його, ні його коника не бачили. А він тим часом полював у далекім кутку біля річки. Там вродило дуже рясно ліщини. І туди позбігались всі білки. За ними, як завжди, куниці і яструби. Потім на півночі почали рубати дерева сусіди. І звідтіля всяка звірина посунула. Добув Рибка безліч добрих білок, кілька відмінних чорних куниць, хороших лисиць. Туди він на муцику їздив. І одного разу бачить: коник непокоїться, вухами поводить, ніздрі роздуває, пирскає. Значить, зовсім поруч десь вовки. Рибка на коника — і погнав звідтіля на відкрите місце. Обернувся і побачив, що аж семеро вовків його підковою обходять. Може кроків двісті було до найближчого вовка. Пустив Рибка в нього стрілу, не найважчу, та з трилопастевим наконечником. Попав вовкові в шию. Але вовк і далі трюхав. Другу стрілу Рибка послав у вовчицю. Вона спинилась і почала видирати стрілу з рани. Рибка втретє напнув лука і всадив вожакові стріло-долотце просто межі очі. Четверо вовків спинились і тільки завивали несамовито. Рибка казав — то були молоді вовки і вони лишилися самі без вожака. Рибка хотів забрати побитих вовків. Та коник виривався. Рибка прив'язав коника до куща і пішов, щоб зібрати стріли. Ті молоді вовки відбігали і стали оддалік. Рибка забрав стріли і покинув побитих вовків... За день чи два через той куток віз дрова один чоловік. То побачив: четверо вовків їли дохлого вовка. І страшенно гризли між собою... Як же лісоруби із селища подались до соснового лісу і почали валити сосни, тоді і Рибка об'явився. Побачив коло буд свого Діда і здивувався. Бо Дід його став дуже слабенький. Дід йому і каже, що прийшов він до стійбища побачити саме Рибку. Рибка його питає: "То ти, Діду, щось хотів від мене?" "Ні. — Відповідає Дід. — Я хочу зробити одну річ для тебе. Ходімо до нашого джерела. Тільки візьми ось цю сокиру і мій кошіль." І пішли вони із соснового лісу в стару пущу. Довго чи не довго йшли, а вийшли до джерела і священного Дуба. Дід витяг із кошеля кутю і глечик із теплим медом сиченим. Проказали вони молитву Роду і Роженицям і пом'янули всіх пращурів. Висипали кутю і

полили сиченого меду в джерело. Бо воно ніколи не замерзало. Далі дід спитав: "Ну як він там? Бо я оце підупав. А він же старший за мене. Чи згадує він родичів?" "Діду, — відповідає Рибка, — брехати не буду. Зрідка згадує родичів та інших поселян. Але їх вже нікого немає. Рипить старий Йов, але тримається..." Дід каже Рибці: "Ім'я йому Бравлин. Йов то чуже ім'я!" "Добре, — погодився Рибка і повів далі. — Як став я йому подсобляти та приносити то хліби, то солі, то часнику, наче ожив. Рибу веретами ловить, дрібного звіра пастками і сільцями добуває. Шкурки краще нашого батька виробляє. Розповідає мені про Київ та свої походи. Дуже переймається, що й сюди попруться зайти і примучать деревлян..." "Та, бачиш сам — вже полізли вовкулаки у наш тихий закуток... Бравлин бувалий чоловік, знав, що говорив... Тільки скажи мені правду — він тебе до тієї чужинської віри не навертав?..." Рибка відповів: "Ні. Ніколи про те й мови не було!" Після того Дід і Рибка пішли до Рибчиного дерева. Бо коли народився Рибка, його Дід забив кілки у дуба. І кожен рік потім Дід забивав кілок. Як нездужав, то Рибчин батько забивав кілок. Дуб зростав, і кілки його ніби розгортали. Під цим дубом знову Дід і Рибка помолились і посипали кутю і полили медом. Дід кілька разів рубонув по стовбуру. Та захекався зразу і віддав сокиру онукові. Рибка сказав Діду, що всі роблять човники із верби або липи. То тільки дубаси випалюють із вікових дубів. І Дід йому відповів, що такий човник зробіть, якого ні в кого ще не було. З найтоншими боками. Та служитиме він і Рибчиним онукам. І це була правда, бо й тебе, Бабо Лелю, дід твій Рибка, возив на ньому в гості до другого діда і баби. Рибка рубав, а Дід сидів на кошелі і радів, який у нього вправний нащадок. "Слухай, Рибко, як тобі все вдається? Все тобі йде до рук — і лук, і сокира, і весло". "Діду! Та я весь час дивлюсь — що та як? І все, все запам'ятовую, як треба робити!" Коли Рибка з Дідом повернулись до буди, щоб взяти коня, всі дуже здивувались — як так швидко впорався Рибка із дубом. Але і коня, і волокушу дали. Притягли Рибка і Дід дубовий стовбур до стійбища лісорубів. Заходився Дід ошкурювати деревину, обтесувати на човна. "Діду, — стали казати люди, — хто ж довбанку із дуба робить? Вона важка буде!" Дід їм відказує: "Авже, буде човник важчий за липовий. Та Рибці під силу його хоч і версту нести. Зате служитиме довго!" Ну, Дід випалював, розпарював і видовбував стовбур. Рибка йому допомагав, що

аж чуб був мокрий. Як дійшло до виведення боків, носу і демена, Дід сказав: "Дякую, онучку! Далі моя справа. Я зробив тридцять два човни. Цей буде останній..." Далі лише Дід витесував, вирівнював бока і дно човна. Робив усе поволі-поволі. Але так гарливо, немов миску видовбував. Інші лісоруби із їхнього селища тим часом рубали і валили вікові височенні сосни. Очищали їх від гілок. Витягали волокушами до найближчого озерця. Там рівненько складали, щоб потім пов'язати у плоти. Як почнеться повінь і підійдуть води — плоти самі піднімуться на воду. І через протоки пройдуть плоти до Прип'яті, з Прип'яті до Дніпра аж у Київ. От!...

— Ну, онучку, ти мене потішив. Все вірно переповів, усе, що я тобі оповідала... Та я щось зморилась... Чи може воно на дощ заходить,... чи може вітер міняється... — І Баба Леля почала підводитись із свого ослону-"престолу". Півник кинувся, щоб допомогти їй звестися.

— Ой ні, хлопче! Ти ще малий, щоб бабу підтримати. Як ото гепнись, то й тебе придавлю! — І, спираючись на ковіньку, поволі почвралала Баба Леля до комори.

— Бабо Лелю! А коли все доказати?

— Та можеш завтра,... чи коли. У вас ще тиждень на збори.

— Добре, Бабо Лелю! То я побіг!

— То бігай, хлопче! Та скажи своєму нерозумному вуєві, щоб був пильним — межі вовки їде!

— Я так і скажу, Бабо Лелю! Я побіг!

Але Півник тільки тоді побіг до дядька Півня, коли побачив, що Баба Леля щасливо дісталась до комори.

ПОТАЄМНА БОРТЬ

Нараз його посвистом покликали із чагарів. Хлопчина озирнувся — он за купою зелені ховався дядько Півень. Він підманив мовчки, пальцем, до себе хлопчика.

І ось вони йдуть болотною стежкою, дядько несе здоровенний кошіль для вугілля.

— Ось що. Півнику! Слухай уважно! Йдемо не по вугілля. Йдемо по мед. А в кошелі всю снасть сховано. Не бійся — я не злодій. Ми йдемо не до липового гаю, а на старе болото. Ти добре знаєш — там, де сходяться землі боярська, княжа та сільська. Там нічия земля.

— Де ж там борті? Там усе хирявий підлісок та старі криві сосни.

— Побачиш!...

І ось вони стоять під старою товстою вільхою. Під ногами хлюпає руда болотна вода.

На чорній корі, невисоко над корінням вирізано дядькового знака — здибленого коня.

Дядько повісив на криву сосонку і витяг линву. На одному кінці міцна рогулька, а на другому кінці ще рогулька, і до неї припасована дощечка.

Дядько прив'язав до мокрих постолів залізні пазури, обв'язався линвою, а стовбур обперезав сиром'ятним пасом. Відкинувся назад і почав рухатись по чорному стовбуру. Відкинеться на ремені, підтягне одну ногу, потім другу, добре втискуючи залізні пазури в кору, і швидко тоді вже випростається, ослабивши ремінь.

Півник внизу, задерши голову і затамувавши подих, приглядається до кожного поруху дядька.

Дядько дістався до товстої гілки, став на неї. Рипить. Малому все аж стисло — вільха дерево слабке, ненадійне.

Ось дядько перекидає рогульку на линві за товстенний сучок. Підтягає на линві сідало, перевіряє його. Обережно сідає на нього. Вивільнивши ноги і відв'язавши пас, стравлює линву і плавко спускається до верхівок очерету. Зависає над головою Півника.

— Подавай швидше торбу з горщиками, глек і личину! І ножа!

Дядько надягає шапку-личину з берести та кінського волосу. Обв'язує линвочками сорочку і штани, щоб бджоли не проникли під полотно.

— Ти візьми лика і все обв'яжи! Та шапку добре натягни! Та відійди подалі! Та дивись пильно на всі боки! Прислухайся.

Дядько тягне вільний кінець линви, і линва, поволі посуваючись по змазаному салом гаку рогульки, підносить дядька Півня вгору, до самої борті.

Зав'язавши міцним, але простим вузлом линву, роздмухує жар у глечики з дірочками.

Білий молочний дим огортає все навколо туманом. Дядько з-за спини вихоплює стару, надщерблену сокирку і двома ударами розширює дірку дупла.

Півень занурює руку в дупло і перекладає в горщик здоровенну кулю золотих стільників.

Затим наповнює другі горщики золотими стільниками.

Глечик з трутом висить на рілці і курить молочним димом.

Бджоли, гудучи, мов далека буря, обліпили дядька суцільним золотаво-чорним шаром. Дядько щось кричить небожу, але зрозуміти важко.

Зрештою, дядько розв'язує вузол линви і просто летить униз. А щоб не обпекти пальці, обхоплює линву полою свити.

За дядьком падає хмара бджіл.

Малий підлазить під перевернутий кошіль, але все ж кілька бджіл проникли у схованку. Вчепились в його сорочку. І гудуть так страшно, що серце холоне. І до того ж не знаєш, звідкіля вони вжалять.

Дядько підхоплює все начиння і, розмахуючи димлячим глечиком, швидко рушає до чагарів.

Малий зводиться на тремтячі ноги і поспішає за ним.

А над обома добичниками мстиво гудуть бджоли.

Густі чагарі рятують бортників од бджолиної помсти. І дядько, засипавши в дірчастий глек зілля, розводить ще більший, ще їдучіший дим.

Тоді вже розбирається. Починає струшувати, обирати спухлими пальцями із себе бджіл. Хоча він надягав личину, у нього спухле лице, шия і руки. У малого одне вухо відвисло ледь не до плеча.

Дядько із дна торби дістає ладунку з жовтим мастилом і змащує вухо небожу.

Потім береться за свою губу.

Пекучий біль спочатку перетворюється на щімливу сверблячку, а потім і геть затухає.

— Дядьку! Вони не прилетять сюди? Ви їх отравили димом?

— Що ти, Півнику! Я їм і сотів з медом лишив, щоб вони не подохли. Ось восени повернемось із Києва, і ще візьмемо... Ми цього року перші взяли борт. Глек дамо ковалеві за роботу. Решту візьмемо до Києва. Багаті люди люблять подарунки... Ну, а нашій прапрабабі понесеш шматок забоцця. А більше — ні-ні!

— Можна мені ножа полізати?

— Бери.

Кривий бортницький ніж, що ним соти підрізають, Півник довго облизував.

А дядько лише свої пальці обсмоктав, як зав'язав горщики липовим лубом.

БОЛОТНА РУДА

Челядники боярські пакували припаси з комори, начиння для роботи на будові.

А дядькові Півневі хотілося мати в Києві добру сокиру і справну рогатину.

От він і вирішив зварити крицю та й понести до їхнього сільського коваля, що славився своєю вправністю по всіх околицях.

Дядько й небіж, тільки задніло, взяли дерев'яний заступ, молоток, здоровенний кошіль на шлеях, щоб за спиною тягти, та й почимчикували до висохлого болота через піщані пагорби.

Дядько, поплювавши на долоні, заходився відкидати верхній шар землі, в якому поспліталось коріння трави, відкрив чималий шмат піщаного підґрунтя, розкопирсав пісок і дістався до важкої червоної речовини, що нагадувала водночас і глину, і перетліле рослинне коріння.

Дядько так старався, що піт з його чола аж сипався на пісок, на підсохлу світлу руду і лишався там значками темних плямок.

Малий теж не байдикував — з кожної грудки руди він старанно обтрушував пісок, занадто великі розбивав молотком. Небавом і кошик був повний до верха.

Коли дядько, крекнучи від напруги, підвівся з повним кошелем на рівні ноги, лозини аж зарипіли. Однак дядько поспішив уперто в глибину лісу до вуглярів,

Півник підтюпом пострибав за ним, тягнучи на плечі заступи, молоток і гострий кийок для подрібнення руди.

Під легким павітром над ними шелестіли молодими листочками берези.

А крізь аромат квітів на сонячних галявинах вже пробивався здаля їдучий запах дьогтю.

Небавом перед подорожніми відкрилась чи то галявина, чи то вирубка, посеред якої стояли чи то курені, чи то копиці сіна.

Одні високі гостроверхі вибудови горіли червоним полум'ям і чаділи чорним димом, другі були огорнені сивим прегустим димом, зовсім чорні копиці чаділи тонесенькими цівками диму.

Люди були біля довгої будівлі.

Люди переливали дьоготь із невеликого барила в діжку і ставили на колу.

Дядько полишив Півника з вантажем і рудою під великим деревом у мерехтливому блакитному затінку.

До дядька з риканням кинулись здоровенні пси. Та дядько схилився до них, щось їм лагідно проговорив, і вони до нього зразу ж привітливо замахали кудлатими хвостами.

Поки дядько розмовляв із старшими робітниками, інші вуглярі ставили новий конус із дзвінких дубових болонків.

Дядько з вуглярами у приязні. Йому, вправному мисливцеві, вдавалось без усяких слідів брати дичину з князівського лісу, з боярського гаю. І він здобиччу ділився з робітниками.

Приязні вуглярі насипали дядькові цілий міх дзвінкого та легкого дубового вугілля.

Дядько та небіж довго не затримувались у вуглярів, а поспішили до рудного яру.

Яр починався за сільським валом. Там люди брали глину, що тільки тут виходила серед пісків та торфовищ нагору біля їхнього села. Тут всі варили крицю для власних потреб.

Тут було чимало покинутих домниць різного розміру. Одна невеличка домниця була згори розламана, і дядько її загодя підмазав, підрихтував.

А тепер він швидко заповнив усю домницю вугіллям та рудою, пересипавши їх шарами.

Як заправив і замазав домницю, то сіли попоїсти, бо вже смоктало й різало в кишках, так їсти хотілося.

І були хліб-загреба з попелом на поді та розварені тогорічні гриби, смачніші за святкові наїдки.

По їжі дядько відійшов набік, повернувшись до болота, вклякнув на коліна. Читав таємний заговор на добру крицю. Так говорили всі люди, але малий знав, що то люди кажуть молитву богу Сварогу, старому богу. А за молитви старим богам карали і церква, і княжа влада.

По молитві Півень витяг із короба міхи і приладнав їх до глиняних трубок, що стирчали з домниці, і нав'язав до палиці камені-важелі.

Ось затис Півень лівицею гриб-трутовик і кремінь жовтий, наче восковий. Змах правиці, удар смужкою криці, червоний рій іскор. Далі диміння берестяної смуги.

Ось і вугіль зачервонився в домниці. Швидко забив отвір глиняним здоровим чіпом, примазав густою глиною і захопився, потяг за ручки міхів.

Малому просто доводилось лягати на палицю, щоб вага йшла вгору, а за тим щоб притискувала міх, і повітря з нього щоб вийшло.

У домниці, в глибині її нутра почали народжуватись якісь непевні звуки. Щось там ніби схлипувало, булькотіло, кахикало. А з горішнього отвору виривався сніп іскор, сльозився прозорою смужкою чад.

Домниця розігрілась так, що навколо пашіло жаром, і мокре від поту волосся вмить просихало.

Від небувалою жару свіжа глина пішла павутинними тріщинами, і з них тягло кисло-солодким чадом.

Півнику запаморочилось у голові.

Дядько відтяг його набік, лаючи себе за необачність, і зразу ж заходився гнати обидва міхи.

Малий поступово на прохолодному вітерці, що повівав від лісу, отямився від чаду. Тільки сили не було ніякої в м'язах.

А дядько все бігав від міху до міху і щосили вдував повітря в розпечену, що аж світилася рожевим, домницю.

Коли дядько зауважив, що через отвір не вилітають вже вогненні зірочки — вирішив: час кінчати.

Довгою гострою на кінці дубовою жердиною довбонув Півень у глиняну замазку. Палиця зайшла, він крутонув нею і вивернув назовні глиняного чопа. З отвору, бризкаючи вогненними краплями, вилився шлак. На повітрі він почав темніти і швидко густіти.

Дядько сидів неподалік домниці. Добре було від її тепла. Вона, здавалось, і не збирається вичахати. Хлопчик притулився до дядька і зразу заснув.

За валом, за гострим паколлям, у тесових стайнях заспівали перші півні.

Старший прикрив світою меншого і заходився все приводити до ладу начиння, їжу, одяг, а тоді й коло домниці заходився.

І нарешті-решт дістався до нестерпимо гарячої криці. Вона застигла на дні ніби товстим сталевим оладком. Мочаючи щораз у воду рукавиці, обпалюючи вуса та коротеньку борідку, Півень видобув на гору темно-блакитну крицю.

Кинув крицю на один із великих каменів, що виростили тут із землі, і заходився відбивати молотом, поки вона геть не затверділа.

Від гуркоту малому сон відлетів умить, і він схопився на ноги.

— Давай, допоможу! Давай!

Дядько, кивнувши на згоду, передав ручки щипців малому і заходився обіруч гатити по криці.

Після кожного удару криця підскакувала разом із щипцями, і хлопець теж підскакував.

Дядько досить швидко вправився з проковкою, і товстий оладок криці перетворився на сіро-синій брусок металу.

Була вже глибока ніч, як вони підкріпили свої сили сушеною ведмежатиною, яку ще восени заготував дядько Півень,

Іти до коваля вночі вони не наважились і продрімали біля домниці.

Запугав пугач у сосновім лісі, і після того вони вже не проспали півнів.

Пішли піщаним белебнем до піщаного яру.

За гостроверхим тином село досипало останні хвилі, додивлялось останні миті снів.

Далеко за сивим житнім полем чорнів ліс, над яким згасали останні зірки.

На узліссі хрипко і сумно, востаннє, певно, перед днем, закричала дремлюга.

Мов малесенька фортеця за селом, за валом стояла окремо Ковалева садиба. На всяк випадок — щоб із кузнею не вигоріло все село.

Кузня стояла нижче, в яру, окремо від садиби. Проста кузня, один зруб. Паколля ще врите з трьох боків. А вгорі — завіса з розколотого лемеху. Усередині все ретельно обмазане грубим шаром білої глини.

Правда, по роках біла глина просякла кіптявою, димом і зробилась геть чорна, як глупа ніч.

Коли дядько з небожем досягли самої кузні, вгорі над ними зі скрипом розійшлися стулки воріт, і з'явився сам знаменитий коваль.

Доброго зросту, у короткій літній свиті. Ставши на воротах, бризкнув із чаші на корову води, а тоді сказав у глибину двору:

— Пускай!

— Бач, який хитрун! — зашепотів Півень небожеві. — Виганяє худобу на пасовище і кропить водою з чаклунського гульбища. А сам хрещений! Навіть на кузні хрест вирізано!

— А це допоможе?

— Коли допоможе християнська молитва... А коли буває і поганський заговор.

Дядько підвівся, наказавши Півнику сидіти і не рипатись.

Вони кланялись один одному, кивали головами. Потім щось перейшло з рук дядька до рук коваля.

Кузню коваль відімкнув довгим ключем.

Вийшов із кузні коваль у шкірянім лискучім фартусі. Він ніс повну жменю жевріючого вугілля.

Як Півник те побачив, йому аж п'яти запекло.

Коваль вислав жарини в купу вугілля.

Дядько вхопився за важіль міха, щосили потяг.

Фуркнув міх, злетіла хмарка чорного пилу, і чорне вугілля почало жевріти. Потім полетіли іскри, знялась хмарка вугільної куряви.

Коваль всунув крицю до горна. І вона почала набувати кольору, розквітати сяйвом.

Коваль ухопив щипцями смугу і передав Півневі. Поставив зубило на смугу, ударив молотом і розсік смугу на два шмати.

Один кинув на землю, другий знов захвав у горнило. Коли метал розпікся до білого, коваль вихопив його і кинув на ковадло.

Знов тримав дядько Півень, а коваль почав той шмат кувати, загинаючи навколо залізної палиці.

Смуга сходилась своїми кінцями, водночас вичахаючи.

Коваль, взявши зігнуту смугу, пішов до зруба. І щось там довго колупався з нею.

Півник хотів туди ступити й подивитись, та дядько мовчки прихопив його за руку, зробивши страшне лице: "Ти куди пхаєшся?"

Вийшов коваль із залізом, умащеним якимось глиняним мастилом там, де кінці сходилися.

Коли мастило трохи підсохло, вони удвох із дядьком поклали в горнило метал і заходились щосили, в чотири руки, надимати міхи.

Дядько стрибав, вигинався, налягав грудьми на палицю, а коваль тільки здіймав руку то вгору, то вниз.

Коваль дивився похмуро, а коли над обмазаним металом почали злітати іскри, та такі сліпучі, що аж в очах боліло, він ніби повеселішав, і згадав про малого.

— Оце варимо крицю, — пояснив він, — щоб не було шву видно, а тоді докуємо вже лезо сокири.

Коваль витяг заготовку сокири. Прокував тонесенькими молоточками. Враз злетіла глиняна шкаралупа і окали, і хлопчик побачив залізо, блакитне суцільне залізо, наче й не було склепане з двох кінців.

Малий із захватом дивився, як коваль вирівнює обух, кує-відтягає вниз лезо сокири.

Загартував у цебрі з якимись настоями. Бо зашипіла, забулькала вода і по кузні розплився запах їдкого зілля.

Жало леза направляв коваль, а ручку точила щосили ганяв дядько Півень, відвернувши лице від густого потоку іскор, що виривались з-під заліза.

Якраз, коли коваль відкладав сокиру, щоб перепочити, із садиби вийшла і наблизилась до них чорнобрива дівчинка. Ще без запліток, лише в самій сорочці, без фартушка навіть, тільки крайкою підперезана. Напівдівка, як сказали б люди, але через тонке полотно вже пнулися гострі груди. Вона була дивна — волосся біле-біляве, аж жовте, як золотий цвіт кульбаби, і чорні, геть зрослі брови на смаглявім обличчі.

Вона принесла батькові короб з наїдком, але до самого зрубу не йшла. А стала ніби на якійсь невидимій межі і чекала, коли підійде її батько і все забере...

Вона пильно розглядалася на Півника.

Коваль подивився по черзі на малих і з усміхом спитав у доньки:

— Що ти на нього заглядаєшся? Він — малий.

А дівчинка відкинула з очей пасмо золотого волосся і впевнено, беззастережно відповіла батькові:

— Поки що малий, але як виросте, буде вищий за Півня.

— Ти його собі вподобала? Чого?

— Бо він хваткий і везучий, — ані трохи не застидавшись, відказала дівчинка батькові.

Батько їй нічого не сказав, і вона мовчки повернулась і почала підніматись піщаним схилом.

Вже вгорі вона обернулася і всміхнулася Півнику, поправила волосся, що лізло їй в очі, і враз ніби крізь землю провалилася.

Коли сьорбали житній кисіль і жували чорний черствий хліб, Півень і коваль жартували над дітлами.

А Півник все думав своє: "Певно, не тільки коваль чародій, а чародійством відає і його мала донька. Не інакше, що мала чародійка! Бо звідки їй знати, що мені поталанило, казково пощастило, і я поїду з дядьком до Києва?!"

Наконечник рогатини, що був ніби здоровенний ніж, коваль виготував набагато швидше. Єдине, що трохи затримало — зварення рурки для держака.

ЧАРІВНИЦЯ

Дядько Півень у кузні насадив сокиру на добре грушеве топорище, а рогатину приладнав до ясеневого дзвінкого ратища.

І хоча коваль зробив і рогатину, і сокиру найкращі, однак до себе в садибу до трапези не запросив.

Значить, вважає, що Півень уже сторонній, невезучий. І з ним немає чого знатись.

Небіж теж це зрозумів, але боявся спитати дядька Півня, чому це так.

Дядько крокував похмурий, похиливши патлату голову. І поволі-волі звертав у пущу.

Спочатку хлопчик думав, що дядько зібрався на потаємне полювання в нетрях.

Але коли вони двічі поминули лося з молодими рогами, він зрозумів, що вони йдуть до Священного джерела.

Туди все поривався дістатись піп-гречин, що приїздив до боярина Судомировича сина хрестити. Та ніхто йому туди дороги не виказав.

А сам боярин не знав дороги. Бо він не з деревлян був, а із старих християн, що ще при княгині Ользі одержали тут маєтності.

На велику галявину вони вийшли якимсь раптово, малий аж охнув, коли вони опинились на смарагдовій галявині, залитій золотим промінням.

Було чути, як десь у дубовім густім верхівтті стогне дикий голуб.

Протарабанив двічі по сухому сукові дятел, і більше ніяких звуків.

На тій галявині було вільне місце, і там грало блакиттю малесеньке, зовсім малесеньке озерце.

Малий хотів спитати дядька, як оце він, що весь час молиться християнському богові і знає більше за інших молитов, прийшов сюди до святого поганського джерела. Як же він може молитись Березині і Роду великому, і всім Роженицям?!

Більше птахи не обзивались, і тепер тишу перебивав лише плюскіт джерела, що випливало з-під величезної гранітної брили і впадало в малюсіньке-премалюсіньке озерце з кам'яними берегами.

Дядько поклав перед собою сокиру, рогатину, став навколішки і звів угору руки з благанням до Берегині.

А тоді кинув у смоляну глибину озерця маленького кістяного коня.

Малий став навколішки за дядьком і не знав, що йому робити, який принести дарунок Берегині.

Дядько, мов би прочитав думки малого і простягнув йому важку кам'яну намистину.

Хлопчик тільки зібрався з духом, щоб вимовити своє закляття, як хруснула під чиймись ногами суха гілка. І дядько, і небіж одноразово й рвучко обернулись. Вони побачили молодицю. Біле запинало було якось дивно пов'язане — а ні так, як у заміжніх, а ні так, як у вдовиць.

Була набагато вища за дядька Півня і в правиці тримала довгого костура з чіткими карбами візерунків. Обличчя бліде, чорнооке й чорнобриве з біло-попелястими косами не віщувало нічого доброго.

Півник зразу впізнав її, хоча й ні разу не бачив. І про неї наче довго чи багато ніхто не говорив. Але колись, якось та десь хтось хоч слово казав, що її стосувалось, він все запам'ятовував. Що потаємно в пущі живе чарівниця, вправно людей лікує, знаходить пропажу, може порчу на скот навести, і до людей часом буває лиха. Особливо до тих, хто старі звичаї забуває і бігає до нових церков. І ревним християнам вона жодному не допомогла. Хто казав, що вона донька якогось ворожбита, хто — вона небога головного волхва всієї пущі, що простяглась до самої річки Прип'яті. А одного разу чув Півник бесіду старезних дідів, що вона прапраправнучка однієї з жінок-полонянок самого князя Мала, того Мала, що став на прю з княгинею Ольгою.

Страх напружив все тіло Півника підкинув на рівні ноги.

За ним дядько підхопився і постав із порожніми руками, зовсім без зброї.

Зневажливий сміх чародійки відбився багатоголосим відлунням від Святого озерця, кам'яних брил і десь загоготів у верховіттях дубів.

Від переляку в Півника зацокотіли зуби.

А чарівниця все біла словами, проклинаючи і закликаючи дядька Півня.

— Рабам немає сюди шляху-дороги! Раби тут не моляться! А ти, Півень, у рабстві в боярина, у рабстві у гречина-попа! Боярин господар твого тіла, а рабський бог служить хитрому Гречину. Я була, була на відправі, коли ваш грек припхався на наші землі! І що він вам казав?! Що він вам казав — що всі ви раби господа бога! І брав з усіх мзду! З усіх брав! З мисливця — білкою, з ратая — мірою жита, з бортника — медом чи вощиною, з боярина — сріблом! І от ти, виходить, раб рабів! Бо твій боярин, він і раб бога, і князя, а князь раб бога, а ти їхній раб. Раб рабів і пес смердючий! Пес смердючий, що сам собі ошийок шукає! Ти у Київ збираєшся і думаєш там піднестись у своєму рабстві до gridнів?! Як станеш воєм, то вже ти не раб? Воїн, витязь свою землю, свою хату і рідню захищає, а вой княжий? Сьогодні він іде з князем проти степовиків, іде завтра проти суперника княжого у своїй землі! І грабує єдинокровців так само, як і клятих степовиків! Тільки раб з наказу ріже і грабує однокровного чоловіка! Геть від святого місця із своїм рабським смородом! Геть із ладаном і свічами! Щоб тебе не обминули ні лихоманка, ні трясовиця, ні громовиця, ні ломовиця! Бодай під тобою пали всі твої коні! Нехай здригнеться твоя правиця! Нехай тобі каменем зависне твій хрест на шиї!!!

Вона замовкла, щоб перевести дух, бо її душила лють. І вона хапала відкритим ротом повітря. Піт рясно котився з її чола! Вона лівицею шарпонула за комір сорочки і роздерла її до пояса. Оголилась її довга

шия. А навколо шиї обвилась товста сіра гадюка. Розхитувала невеличкою трикутною голівкою між оголених важких грудей. Виставивши наготу, чарівниця рушила на них.

І змія за її кроками погойдувалась межи важких набряклих грудей.

Чародійка розтулила уста, щоб, певно, ще якесь закляття проказати, як малий завищав, як заєць у пазурях рисі, і щосили пожбурнув намистину. І важка кам'яна намистина вдарила у відкритого рота чародійки. Хруснув білий зуб, і вона виплюнула його разом з кров'ю.

Дядько підхопив зброю, на другу руку — Півника і побіг з галявини.

Ступив на потаємну мисливську стежку, якої, певно, і чародійка не знала.

Малий був ледь живий і все цокотів зубами. Тому Півень вирішив вранці піти до паламаря, щоб він молитвою відвів чари від хлопця.

Поклав хлопчика в людській на кожусі і сам примостився поруч, щоб бути напохваті, якщо яка біда трапиться. Та так заспався, що його збудив Півник.

Він зразу ж, на одному диханні, виклав дядькові.

— Я вже був у Баби Лелі! Вона сказала, що на мені ніякого чародійства немає. Бо та намистина заговорена ще її дідом, нашим пращуром Рибкою. Як він на греків ходив у Царгород. Греки тоді їх живим вогнем палили. На ньому все шмаття згоріло, а намистина на мотузці лишилась ціла! Он як. Знаєш, якби ми пішли туди, я б її знайшов.

— Цур тобі! Пек тобі! Збожеволів! Та вона нас так заклене, що ми десь у болоті втопнемо!

Півник замотав головою.

— Наді мною вона сили не має! Я її вже не боюсь. Я їй зуба вибив!

На це дядько нічого не зміг відповісти небожеві. Звичайно, вони більше до того озерця не ходили.

ЗБОРИ

Хоча ніхто з родичів за Півнем, крім ловчих здібностей, не визнавав ніяких достоїнств, і всі вважали його одрізаною скибкою, майже ізгоєм, саме на нього поклали всі турботи про збори Півника в далеку дорогу. Мати Півника в дорогу не опоряджала.

В неї було ще семеро старших, а ще одного вона чекала. А роботи пребагато.

Та й час косити сіно підходить.

Боярин злостився, що в нього за уроком до стольного граду забирають людей. Та ні хлопам, ні родині, тим пак княжому гінцеві не подав ніякого виду. Судомирович був не простою людиною. А з давніх християн. Та й до всього був три роки в Корсуні в грецьких попінів чи то як гість, чи то як учень. Сам перевірів, чи готові до мандрівки його люди. Навіть вірному ключнику не повірив на слово — скрізь сам зазирнув. А оглядати було що — шість возів під важкими дубовими болонками. Здоровенний віз-короб повен добірного вугілля для княжих зброярень. Один віз навантажили начинням: заступами, теслами, стругами, сокирами, кошиками, горщиками, клепаними казанами. На других возах короби з житом, пшоном, ячменем для коней, вівсом для кисіля, короби з сочевицею і бобами, діжка з борошном, корчага конопляної олії, в'язанки вже проростаючого часнику, барило з баранячим лоєм. Ступу дерев'яну і ручні жорна з білого зернистого каменю. Були ще торби з лікарськими травами і барило питного меду.

Управитель слідом за боярином бігав і все списував ще раз на бересті гострим бронзовим писалом.

Дядько Півень грамоти не знав, але він ходив за своїм господарем та його управителем і робив собі карби на чотирьох грушевих цурпалках.

... Після ретельних і прискіпливих оглядин закликав Півня до себе боярин.

Він не підіймав очей від списаних аркушів берести і говорив поволі, часто перепиняючись,

— Ти, Півню, будеш старший. Відповідатимеш за все. І за моїх коней, і за начиння, і за робітників-бранців. Якщо вправитесь з уроком, буде вдоволений городник, і над міру не буде в тебе втрати ні в конях, ні в людях, скину зразу з тебе дві гривни срібла. Бо якщо трапиться велика втрата, мені ще дві гривни будеш винен.

Дядькові зайшлося серце — вовчу пастку ставить йому боярин Судомирович, і отак без страху й сорому серед білого дня заганяє туди християнина. Півень мовчав.

— Можеш відмовитись. Тоді старшим поїде ключник. А ти лишишся в мене на косовиці відробляти свої гривни. Та будеш ще собак вчити.

"Треба згодитись!" А коли й щось трапиться, то він втече — у Києві не вловлять! Там же тьма-тьмуца людей. "Ой, зламаю твою пастку, боярине" — засміявся подумки, просто розреготався Півень.

Півник причаївся за стайнею. Та тільки Півень вийшов із боярських хороми, хлопчик був вже біля нього.

— Іди скажи Бабі Лелі — завтра рушаємо. Мене боярин поставив старшим.

— Добре! Зараз побіжу! Тільки можна — я їй шматочок забоцень віднесу?...Ти ж сам казав...

— Боже!... — дядько Півень луснув себе по лобі. — Геть закрутив мені голову... Візьми. Та обережно, щоб схованку не виказав! Бігай!

...Баба Леля сиділа на своєму "престолі", смикала мичку і хурчала веретенем.

Як захеканий Півник став перед нею, вона спитала, не відриваючи погляду від гребеня.

— Завтра рушаєте?

— Та вже рушаємо. Ось мед новий — вербовий. А це конвалії.

— Ну все ти пам'ятаєш, моя золота голівко! Це ж мої улюблені квіточки... — І Баба Леля довго нюхала квіти. Потім поклала пучечок на ослін і взяла шматочок забоцень. Від насолоди аж очі заплющила.

— А ти новий мед куштавав?

— Ага. Дядько Півень дав мені облизати ніж-підрізач.

— Ну тоді ось візьми!... — баба Леля розломилла забоцень і більшу половину простягла малому. Смакуй та берись оповідати. На чому ти спинився?

— Бабо Лелю! Я краще розповім, а потім посмакую. А спинився я на тому, що Дід робив човна Рибці у лісі при будах. Спочатку Рибка допомагав Дідові. Та коли дійшла справа до вискоблення боків і днища, Дід сказав, що має робити це сам. Бо це цього останній човен і має бути найкращим.

Рибка спитав, що тоді йому робити? А Дід тихо йому й каже: "Піди до Бравлина і поможи йому. І скажи йому, що я його пам'ятаю... І ще скажи, щоб він наче відмовився від своєї віри. То ми б його забрали до себе. Йому догляд потрібен. А там нехай собі молиться по-своєму. Тільки щоб ніхто не чув і не бачив..." Рибка поспішив до діда Йова. І переказав старому вигнаньцю слова свого рідного Діда. Але відлюдник сказав: "Ні". І про те вони більше не гуторили... А тим часом старійшини не дрімали. Вони надіслали свого вірного помічника, парубоцького березу, до капища Велеса. Ті волхви, що там жерли треби при капищі, бачили Рибку на ігрищах. Тому вони й вигадали, як від Рибки позбутися. А порадили вони прийняти Рибку в парубоцьку громаду. А потім, коли скреснуть ріки, послати його з даниною до Києва. Там він або в щось уплутається і йому скрутять роги. Або піде служити лучником тому вовкулаці Олегу. І ні Дід, ні Батько, ні сам Рибка і, навіть, дід Йов про це не здогадувались. Отож, коли Рибка повернувся із лісу додому, до них прийшов цілий гурт парубків. Вибачились, що вони його зневажали. Та своїм героїзмом і службою громаді він довів, що він достойний хлопець. І вони просять його до парубоцької громади. Рибка страшенно зрадів. Та в нього не було готового ні пива, ні меду. Але парубки запевнили, що він стільки зробив для громади, тому громада сама ставить і пиво і медовуху. Рибка тільки руками розвів і згодився.

На другий день по тому зібралась парубоцька громада. Сам старійшина прийшов. І відрізав перше пасмо з його пелехатої голови. А далі вже береза закінчив — підрівняв під кружок, як годиться. Як підстригли його, то наймолодший парубок підніс йому шапку із зеленого німецького сукна і червоний пояс із китицями. Далі пішла гульня з пивом і медом. І всі раділи, що Рибку прийняли в парубоцтво, бо вони не знали хитрість старійшин. Вся парубоцька громада, вже підпила, подалась на вечорниці. А там були музики. І хоч хміль робив голову важкою, Рибка почав вчитись з дівками танцювати. І під ранок танцював хоч не краще інших, але ж танцював. Зразу за тим настала Масляна. Рибка тільки тоді схаменувся. І з гарячими млинцями в козубі помчав на своєму муцику до діда Йова. Від медовухи старий відмовився, а млинці з великою насолодою поїв. По трапезі мудрий Йов сказав Рибці: "Парубче! Тобі

велику честь учинили. Мене до громади прийняли, як мені сімнадцять минуло. Але, думаю, вони це не просто так учинили. Щось вони замислили. От побачиш. Тому давай приготуємося до мандрівки... Бо чи не хотять вони тебе спровадити разом із лісом до Києва?... Тому, про всяк випадок, приготуйся. Все-все налаштуй. І я про дещо подбаю". Рибка повернувся в селище і геть усе перевірів своє оружжя, начиння та лахи. Щоб перевірити, чи готовий до всього, став на лижі і подався по останньому вогкому снігу в діброву. Вполював козу і підсвинка. І, нарешті, подався до лісорубів.

Його Дід вже закінчив вискоблювати човен і почав ставити опруги. Тепер Дід дозволив, щоб Рибка допомагав йому. Як кінчили смолити той дубовий човник, зразу хутко почали танути сніги. Не встигли лісоруби й озирнутися, як сніг лишився лише в глибоких опадках під затінком вікових ялин. Далі почала підніматись вода. І зняла, розколола кригу і понесла її у Прип'ять. А там, далі й далі на південь. За тим вода підняла із землі сосни. І їх заздальгідь пов'язали у плоти. І сталось тоді те, чого остерігався дід Йов. Скликали старці раду. Оголосили: данину — сосни, полотно-толстину і ужища корабельні повезуть десять чоловік. Толстину і ужища в дубасі шестеро. Плоти поведуть четверо. А палицю-берло з резами про княжі уроки громада доручає славному стрільцю Рибці. Він має віддати карби з рук у руки тому княжому тіуну, який доглядає за будовою лодій. Як те виголосили старійшини — всі остовпіли. Крім парубоцького берези. Ще Рибка зауважив, як ледь-ледь усміхнулись троє старців. Отак він зрозумів, хто його і тепер, і тоді намагався позбутися. Рибка зняв нову свою шапку і відповів: "Як громада сказала, так і зроблю!" А потім потихеньку, як завжди, нишком подався до діда Йова. Не встиг Рибка привітатись із старим, як він виголосив: "Таки, сучі душі, послали тебе до Києва! Я так і думав, але трохи ще сумнівався. Пішли, хлопче, сядемо та поговоримо про те, як воно колись було у Києві і в походах на Царгород." А що Рибка приніс пива, хліба та солонини, то сіли вони трапезувати.

І говорив дід Йов таке: "Який зараз Київ, не знаю. Тоді було у Києві два гради. Унизу на Подолі був людський Град. А в горі, на Подолом,

стояв Град княжий. У верхньому Граді, або Горі, стояв палац нашого славного кагана Осколда та хоромини інших, менших, князів та боярські двори. І було там велике капище Перуна. Коли я з гінцями Осколда прибув до Києва, то він улаштував новачкам смотрини. Щоб побачити, а хто на що здібний? Я з усіх новеньких краще всіх стріляв. Великий наш каган помітив мене і послав у городок на Либеді. Дав усім нам добрий одяг, добру зброю. А харч давали кожен день, як у свято! Ми мали стерегти гирло Либеді і щодня вправлялись зі зброєю. І ми гартувались всю осінь, зиму і на початку весни. Як же скресла крига, з усіх земель дружніх Києву почали прибувати Дніпром плоти дерева і човни з полотном і ужищами. Почали теслярі-данники Осколдові і київські подоляни розпускати стовбури на дошки і набивати їх на довжелезні човни-довбанки. Споряджати ті човни-набойни щоглами, вітрилами, кочетами і лавами-беседками. Для старшини і намети споряджали. Варили пшоно в салі та олії, сушили сухарі і в'ялили телятину. Бондарі клепали барила для води. У кузнях день і ніч дзвеніли молоти — кували ратища, ківці-якорі, бойові сокири. На північ від річки Глибочиці на обох берегах Почайни, до самої річки Ситомлі стояли курені та вежки робітників-прибульців та намети ратників із дружніх племен. А там, де скопичилась сила-силенна людей — там всякого лайна і бруду. І сморід там ще той. Та всі вогнища палять. Наче пожежа — такі дими стелились, як уранці їжу готували. І от одного разу прибув гонець із Києва. Сказав одним лишитись, інші завтра мають вранці прибути до Граду. А мені гонець показав нишком на мигах: "Ти збирайся зараз!" Поки всі камешились, збирали речі ті, хто мав їхати до Києва, я вже скочив на коника і подався на Гору. Наздогнав гінця, і ми удвох помчали до кагана. Коли прискакали на Гору, гонець кивнув сторожі, і нас пропустили. Гонець провів мене до нашого кагана Осколда у стайню. Він оглядав своїх коней. Як наш великий каган Осколд побачив мене, то зразу відіслав усіх зі стайні. Каже мені: "У городку на Либеді є зрадник. Його треба тихо порішити. Він наладнався податись у сіверські землі і сповістити хозарам, що ми йдемо на Царгород. Він не піде з нами в лодіях по Дніпру. Він лишиться в городку. І переправиться на Лівий берег тільки тоді, коли ми проминем Вітечівську переправу". Я питаю нашого кагана: "Як же мені його познати? Який він?" Великий наш каган Осколд і

каже: "Ні я, ні хто інший в лице його не знають. А впізнаєш ти його по ділах. Ти чекай його у схованці на Долобському. Звідтіля найкоротший шлях на Десну. Отуди він і подасться. Сиди у схованці і чекай. Ти ж усіх із залоги своєї знаєш?" Я кажу: "Та я кожного і вночі по голосу познаю. Як же мовчатиме, то й по запаху пізнаю". "От і добре! Сиди в куцах і чекай на тхора. Нас доженеш на Правім березі. Як наздоженеш, до мене не йди. По тебе прийдуть і проведуть до мене. А зараз іди до устя Почайни. Там керманич моєї лодії дасть тобі човник. Припливеш на Долобське — сховай добре човен. І дивись, щоб на піску ніякого сліду не було!"

Я зробив так усе точнісінько, як наказав мені великий наш каган Осколд. Засів я у верболозі на дві ночі і один день. Усіх комарів з Долобського нагодував своєю кров'ю. Пика розпухла, як у хозарина. Другого ранку, тільки із низу проскакали гінці до Києва, зразу з'явилося двоє вершників о двуконь. І зразу у воду. Я ще на тому боці одного впізнав — по коневі! То був варяг-зайда. Як знесло їх течією просто до мене, я ще у воді другого пізнав. То був кривич із Смоленська. Вилізли вони на пісок. Самі гріються на сонечку і чекають, коли коні обсохнуть. Гомонять, що за ними ніхто не поженеться, хоч би й помітили їх. Бо всі пішли в похід із цим хвальком. А Подолянам не з руки ганятись за чужими втікачами. Тут мене комарі доїли. Чую: ще трохи — позапухають мені геть очі, що й не поцілю у ворохобників. І потнув я першого кривича. Всадив я йому стрілу межі ребра просто в серце. Наскрізь прошив груди. Варяг кинувся до меча. Та впав, бо саме штани вдягав і заплутався в холоші. Я йому обидві руки стрілами пробив — спочатку праву потім ліву. Так цей запеклий пес хотів мене ногою вдарити. Реве як бугай: "Ви, слов'яни, раби! Ви ледащо, жирні свині! Ми вас усіх рабами зробимо, бо ви раби!" Тут я не стерпів. Схопив меч і стяв йому голову. І дохлому кривичу теж відтяв голову. Мав же дати докази нашому славному кагану, що я виконав урок. Тільки одне порушив — наздоганяв Лівими берегами. Поки наздоганяв, загнав двох коней. Наздогнав, як вони затаборували на ніч. Прийшов до мене один чоловік і повів до намета нашого великого кагана. Поклав я перед ними перекидні торби. Він і мене, і всіх вислав із шатра. І наказав, щоб ніхто й на десять кроків не наближався. Потім покликав мене і наказав переплисти на острів і зарити ті голови добре.

Щоб ніякий звір їх не вигріб. Отак у мене опинився знаменитий варязький меч та інша зброя. Коней я віддав каганові нашому, бо то були його коні... Далі до самих Порогів ми пливли вдень і вночі, бо місяць тоді зростав і світив яскраво. А небо було без хмар... Ну, а Пороги ми почули здалеку. Небо чистісіньке. Сонце сяє. А з-за обрію наче громи гримлять. Наче від того вода тремтить і земля здригається від того гуркоту. І дав тоді наш славний керманіч Осколд знак. Всі тисячі лодій пристали до берега. Стернові і каган зійшли на берег і принесли треби богам і просили у богів підмоги. Потім викликає старший стерновий-провідник охочих провести першу лодію через пороги. Мені хоч жижки трусяться, але пішов. Бо який інакше я воїн? Керманіч був мудрий чоловік. Поставив нас по боках лодії ось так — бувалий, другий новачок, потім бувалий, потім новачок. Взяли ми довжелезні, але дуже міцні, жердини. Показав нам, новачкам, як тими жердинами від каменів відштовхуватись. І сказав, що його голосу не буде в тому пеклі чути, то маємо ми дивитись на його знаки руками. Відштовхнулись ми від берега. А далі нас понесло і понесло!

Вода то спадає вниз межі камені, то б'ється об кам'яну стіну! Стерновий показує — виставляйте праворуч жердини! Ледь встигаємо відштовхнутись від скелі, як вже летимо на другу. Знов штовхаємось жердинами. А вони гнуться — ось-ось тріснуть, як очеретина! Далі нас підкинуло струменем може вгору на сажень! У по-віт-ря! Уявляєш? Як гепнулись у воду назад, то по всіх стиках зарипіли дошки. Але, слава Тобі, Господи, не розлетілась лодія. Тільки згори налилося води — по коліна у воді стояли. Ну далі ми вже при звичаїлись і добре відштовхувались від каменів і скель. Зрештою попали ми на рівний струміль. І стерновий правилом спрямував лодію до берега... Всі новачки оговтались, бадьоряться, жартують. Та крім мене ніхто не захотів далі переводити лодії через пороги і забори. Я ж був при стерновім, коли переводили лодії через другий, третій і четвертий пороги. А от перед п'ятим, Дідом-порогом, і мій стерновий-керманіч і всі бувалі човнярі ревно молились богам, щоб допомогли проскочити Діда. Вода в тому Діді вирує такими струменями, що з одного маху може викинути лодію, як тріску, на берег. Або засмоктати враз, і лише дошки десь за версту

впливуть! Над Дідом гримів страшний гук, ревіння та гуркіт. Дід-поріг обов'язково щось собі прихопить. Одну лодію повернуло поперек струменів і довбонуло об скелю. На тріски розлетілась. Стернового їхнього та ще кількох виловили. Інших і не шукали. Бачили тільки, як вони головами в скелі врізались... Вовніговський поріг добре проминули. Далі було страшне, страшніше за Діда, таке собі вузьке і звивисте місце — Вовче Горло, страшніше за всі Пороги. Та його ми щасливо поминули. От у порозі Вільнім, наче не найстрашнішим, ми ще одну лодію побили. Якось її до берега доправили і витягли. І з людей ніхто не загинув. Далі пливли, як у казці! На славнім острові Хортиці всі пішли до Священного Дуба і молились і ворожили: чи не буде нам удача? І кості випали і стріли показали: все добре буде. Далі ми попливли до Луки моря. Останній раз спинились вже в морі на острові Березані. Потім повіяв попутний вітер. Та ще ми гребли, аж хребти нам тріщали. То й не встигли ми схаменутись, як були під мурами Царгороду. Спробували захопити грецькі кораблі. Бо на одному їхньому кораблі більше добра, ніж у цілому нашому селищі! Однак вони зустріли нас рідким вогнем. Він спалює все, а водою його не загасиш. Упаде на воду — і горить! Що ти проти такої сили вдієш? Тоді ми пристали до берега. Почали всі кутки грабувати і нищити. Греки втікли і зачинились за мурами. Ми не могли подолати мури, вони не могли вийти з міста. Тоді їхній кесар пішов на перемовини із нашим славним каганом Осколдом. Щоб ми не воювали їх, греки відкупились великим сріблом-златом і всякими паволоками. І ми повернулись до Києва з великою честю і багатством!!! Потім греки порушили мир і утискали наших купців. І ми знов пішли на Царгород. І мали ми взяти на спис Царгород. Аж тут вийшов їхній кесар із патріархом до затоки. І вони молились і вмочили в море ризи Богородиці. І до тієї миті на морі була повна тиша. На небі ні хмаринки. Та тільки вмочили святі ризи і пішли від води, як здибилось море. Наче пухирем піднялась вода, немов відступила від берега. А тоді помчала до берега не хвилею, а просто горою. Далі ще буревій повіяв. Одні лодії море проковтнуло! Інші розтрощило об берег. Наші люди потопали, розбивались об каміння. Хто видерся на берег, того побивали греки!... Отоді я вперше побачив силу християнської молитви... Мені із нашим стерновим пощастило, і видерлись ми із тієї погибелі... Мало нас повернулось до Києва. І був тоді у Києві плач і лемент великий...

Та не будемо про погане та гірке, цур йому та пек йому!... Знов наш каган славний Оскольд зібрав мно́гії вої з усіх земель. І знов пішли на Царгород. Як побачив їхній кесар нове військо, то запросив миру і відкупився від нас великим сріблом-златом. Греки почали з нами справді дружити. Вони навіть водили нас у Царгород і показували свої багатства і дива. Все було так добре, що наш славний каган Оскольд і вірні його люди прийняли хрещення від самого патріарха Царгородського. І я серед них. І ми повернулись до Києва не тільки з великим багатствами-скарбами. Ми повернулись іншими — ми стали християнами... Ну а тепер, поговоримо про мої поради. Вони такі. У Києві воду не пий ні з Дніпра, ні з Почайни, ні із Глибочиці, ні з Ручая, ні із Ситомлі. Коли там юрби людей незлічені, все стає брудним. Тоді багато робітників-прибульців пили воду де попадя і захворіли на червінку. Багатьох і поховали. У Києві на Подолі вода чиста тільки в джерелах, що з-під гори витікають. Раптом тебе понесе в Царгород, то запасись гусячим смальцем і маковою олією. Шкіра коло очей від сонця пересихає і тріскається. Не їж винограду і смоков. Наші шлунки до такої їжі незвичні. А найбільша небезпека і там від води. Будь обережним. Але головне. Я тобі куниця вчинив, як шовк. Візьмеш із собою. В мої часи — одна куниця — один срібляк. Гадаю, що зараз куниці стали дорожчі. Ліси вирубують і випалюють під лани. Звіра стає менше. І ще я тобі приготував маленьку хитрість. Ти восени якось лишив у мене свій старий козуб... Я його полагодив — попросивав ялиновими корінцями, ще й протер сумішшю воску і живиці. Налив води — цілий день стояла. В жодному шві не просочилась. А тоді вже зробив у ньому подвійне дно і стінки. Туди поклав шкурки куниця. Щоб міль не побила, пересипав їх сушеним цвітом багна. Як хто полізе до козуба — не здогадається про сховане. У Києві охочих поживитись чужим вистачає. Тож не лови гав! І ще не сідай грати у кості, як би не кортіло! Там кращі спритники шахраювати, як ти — стрілець. Дивись, хто тебе запросить до чари. Можуть підсипати чи із перстня, чи з-під нігтя. Як хотять пограбувати чи в рабство захопити — сиплять дурман. Якщо позбавити життя — підсипають трутизну! Ще добре нюхай страви м'ясні у заїздах. Якщо надміру і часнику, і кропу і петрушки — м'ясо було тухле. Його запах і несмак пахучим зіллям перебивають. І, взагалі, в заїздах не пий ні меду, ні пива. Не буває такого заїзду, щоб не мішали у хмільне якогось

зілля. Найкраще візьми із собою припаси і готуй сам. І ще я тобі приготував різне зілля. Що до чого, я тобі казав і ти добре пам'ятаєш. І, взагалі, — нікуди зразу не пхайся. Придивись, прислухайся добре, а тоді вже до дії..."

Старий Йов добре застеріг Рибку від усякого лиха у великім місті. Та забув старий воїн про те, що є в містах розпутні дівки і жінки. І все зробив Рибка так, як треба, коли у дубасі при плотах прибув у Київ. Тільки вони з Дніпра зайшли до Почайни і по ній прибули до гирла Глибочиці, як з берега їм наказав пристати огрядний чоловік. Вони пристали до берега. Чоловік той взяв у Рибки в "піднос" три чорних куниці. Потім порахував всю данину по берлу. Княжні холопи перевантажили толстину і ужища на коли і відвезли в місто. Потім сказав той чоловік, а був він княжий тіун, що віддасть Рібці берло тоді, коли розпустять стовбури. Люди стали до роботи. А сам Рибка пішов по рибу. Бо там, при гирлі Глибочиці, були великі притиски. І до притисків приставали дубаси із зерном. То у воду просипалось зерно. Ну а до зерна збиралось риби всякої. У Рибки були не тільки бойові стріли, а й на рибу. Так він першою стрілою-тризубом поціливі здорового ляща. Тільки довелося за ним лізти у воду. Потім Рибка поціливі ще більшого ляща. На нього вибасьчили носії, що тягали кулі із зерном на берег. Але Рибка чує ще якийсь погляд не такий. Хтось йому в спину зирить. Але він знаку не подає, ще чотири здоровенні лящі пробив стрілами. І тільки тоді обернувся, щоб іти до своїх людей. Бачить — біля коли з лантухами стоять дві дівчини. І одна йому так приязно посміхається, немов стара знайома. І забув Рибка засторогу діда Йова, не лізти кудись зразу, а добре все роздивитись і обмислити. Тож він підходить до дівчат і зразу питає: "Ти хіба мене знаєш?" Дівка хихотить і до подруги каже: "Та як же? Вже всі тебе знають. Ні за що віддав тіунові чорні куниці. А він, замість подяки, ще й поставив цих деревлян-селюків колоди розпускати..." Питає її Рибка: "Звідки ти знаєш, що я древлянин?" Дівка знов сміється: "Подивись — всі в чоботах. А хто в личаках? Чужі — кривичі, дреговичі, а свої тільки деревляни у личаках. Слухай — у тебе, що сітки чи вудки немає, що ти рибу стрілами б'єш?" Рибка візьми та й бовкни: "Для чого мені сітка, якщо я найкращий стрілець?!" Ті дівки як зарегочуть, аж за животи похапались. Та що його зачепила, кепкує: "У

вашому болоті ти найкращий стрілець?" "Ні, я просто найкращий стрілець!" — відрубав Рибка. Рибку аж посудомило від їхнього сміху. Він вже старим дідом бувши, казав, що такого сорому більше ніколи не відчував. Але опанував себе і питає: "Куди вам поцілити?" А насмішниця тицьнула пальцем у лодію під вітрилом, що пливе Почайною! Рибка прикинув на око — не менше трьох сотень кроків! Все враз пригадав, чому вчив старий Йов, і чому самотужки навчився. Вхопив найлегшу стрілу двозубу. Примірявся, напнув лука, що аж роги зарипіли. І пустив стрілу верхом, щоб стріла згори вдарила у ціль. Понеслась стріла! Здавалось, ось-ось і пролетить повз щоглу!... Та стріла точно вп'ялася у самісінький вершок щогли! А на лодії почали веслярі озиратись — звідкіля впала стріла?... Рибка зацібнув тул, заправив лук у налуччя і взявся за важку зв'язку риби. Навіть не подивився на дівок, а рушив до своїх людей. Ось тут і вхопила його насмішниця за руку. Рибка казав, що його ніби блискавкою пройняло. А дівка ще не те втнула. Стала навшпиньки і просто в уста поцілувала! Та й каже: "А ти, хвалько, справді шалений стрілець. Тільки збрий бороду!" "Чого це?" — зовсім отетерів Рибка. "Бо мені з тобою буде лоскотно цілуватись!" Дала йому щолбана по лобі і побігла геть. Рибка стояв ні в тих ні в сих. Коли десь, звідкілясь об'явився чорнявий, такий приязний, молодик. Каже він Рибці: "Такого стрільця, їй же, давно не бачив! Бачу по виду, ти деревлян?" "Ага, — каже Рибка, — я із села Острова. Це на північ від Ужа..." "Ні, я там не бував. Як тебе звати?" "Мене звати Рибкою," — каже Рибка. Молодик каже: "А мене звати Птахою. Куди ти, Рибко, лящів стільки тягнеш?" "Я для моїх поселян лящів добув. Юшку варитиму". "То бери мене в долю. У мене два добрих селезня". "Ти мисливець?" — спитав Рибка. "Я княжий соколятник. Зараз ношу Ігоревих соколів". "От цього я не вмію, — каже Рибка. — покажеш?" "Про що мова, — відказує Птаха. — І покажу, і розкажу". "Добре! — зрадів Рибка. — Скажи, може ти знаєш, що то за дівка із червоною стрічкою і намистом таким, якимось?" "Та як не знати? — сміється Птаха. — То знаменита Зоряна. Улюблениця нашої княгині. Часом ото Подолом вештається, все для княгині вивідує..."

Ну й заприятелювали Рибка і той соколятник Птаха. Часом Птаха водив Рибку потайки по заповідних княжих лісах. Там Рибка тупими

стрілами оголомшував тетерюків, рябчиків, куріпок. Чи коло води — чайок, качок, гусей. Тих оголомшених, але живих, Птаха, бувало, приносив на жидовинський кінець. Казав Птаха своєму другові Рибці, що йому не з руки частенько бувати на тому кінці. Там йому давали монети. Як же вони із Птахою хотіли порозкошувати, то Птаха заходив у ті місця, де водилися глухарі. Рибка бив, а Птаха запікав у земляній печурці. І вони досхочу ласували печенею. А так Рибка ходив чи до Притисків по лящів, чи на Дніпро по сазанів. Отож якось раз пішов Рибка, з намови Птахи, до жидовинів. Поніс їм живих голубів. І зіткнувся з тією хихотухою Зоряною у воротах. Вона саме виходила із подвір'я купця Шлома Гилявого. Зраділа княжа дівка Зоряна і каже Рибці: "Я так за тобою скучила!..." І почала заглядати Рибці в очі. А Рибка забув засторогу діда Йова стерегтись таких людей. Рибка зніковів і мовчав. "Чого ти мовчиш? — питає Зоряна. — Може, ти мене не пам'ятаєш? Га?" "Та як то не пам'ятаю? Кожен день тебе згадую!" — відповів Рибка. "Як ти мене пам'ятаєш, і я тебе пам'ятаю, то пішли — полюбимося! Чи ти мене боїшся?" — вилигується та дівка Зоряна. "Та ні, не боюся я... Тільки мене послав Птаха до жидовина. І сказав зразу принести плату за голубів". "То йди до жидовина, я тебе почекаю". І справді, як віддав Рибка голубів купцеві, то потягла вона його до однієї баби. Баба жила біля Притисків і торгувала всяким приворотним зіллям. А ще зводила охочих до блуду дівчат і молодиць із чоловіками і парубками. Та баба просто стелилась перед княжою дівкою Зоряною. Як вони прийшли до тієї баби, то вона їх лишила самих і подалась кудись... І стали та дівка Зоряна і Рибка зустрічатись у тієї старої. Бо Рибка геть втратив голову і забув про обережність через ту розпусницю. Все їй розповів про себе. Навіть про старого Йова і про шкурки куниць. Як почула про шкурки, то зразу почала скиглити. Мовляв у Шлома Гилявого є гарні обручки, а в неї немає срібла. А у княгині вона не могла попрохати срібла на таку коштовну річ. Бо вона боржниця княгині до гроба. Княгиня порятувала її від смерті і рабства. Бо її викрали варяги і глумилися над нею. А коли їм набридло, вони її викинули, як ганчірку. Рибка спитав: "Де ті варяги?" "Кілька Олегові служать. Інші назад за море повернулись". Рибка її попрохав: "Ти мені їх покажи!" Дівка Зоряна сказала Рибці: "І не думай їм помститись! То не твоє діло. Я тобі не дозволяю. Сама з ними поражуюсь. А якщо ти мене кохаєш, то краще мені у Шлома обручку купи

та подаруй". Рибка дуже засмутився, що вона не дозволила йому порахуватись із варягами. Питає Рибка в неї: "Яку тобі обручку купити? Я ж не знаю, яку тобі треба?" "А ми з тобою підемо удвох. Я ціну добре знаю. І Шломо тебе не обдурить". Отож пішли вони удвох до того купця. Вибрала собі Зоряна золочену обручку Царгородської роботи. А Рибка позбувся майже всіх своїх куниць... А тут ще у Рибки нові клопоти — прийшов інший тіун, старший за першого, і загадав готові плахи розпускати на дошки. У Рибчиних людей, тим часом, сало і борошно і м'ясо кінчається. Закрутився Рибка, як вивірка перед зимою. Рибу для своїх людей добуває, із Птахою потайки полює, на побачення із Зоряною бігає. Коли ще пригода на Рибчину голову. Був якийсь банкет у замку на Щекавиці. Птаха там упився і йде на зустріч Рибці із глеком у руках. Рибка питає: "Куди ти, п'яний, ідеш? Розіб'єш глек. Друже!" Птаха йому й відповідає: "Не питай, куди йду. Краще пішли та побачиш." "Пішли, — каже Рибка, — тільки скажи, куди ми йдемо?" "Ідемо до одного найбагатшого і найбіднішого жидовина!" Здивувався Рибка та підхопив Птаху за руку, щоб той не гепнувся, і пішли вони до Хоревиці. Там під Хоревицею стояв поруб. І сидів у порубі купець-багатій Ганука. Бо в нього був брат, теж купець. Брат напозичався грошей у київських купців та подався до Варязького моря по коштовний сонячний камінь-латир. За позичку брата той Ганука поручився. Брата Гануки на узбережжі пограбували і вбили варяги. Пропали і гроші Київських купців. Тоді вони в Гануки забрали весь його крам і гроші, бо він поручився за брата. Але це все не покрило братового боргу. Тоді купецька рада постановила засадити Гануку до поруба. І сидіти йому там, поки не буде сплачено боргів братових. Прийшли Рибка і Птаха до поруба. Хотів Птаха просунути глека із сиченим медом у віконце-заволоку. Глек не пролазив. Тоді Ганука підставив миску під віконце. Почав п'яний птаха лити мед, та все на землю. Рибка забрав у нього глек і обережно крізь віконце націдив мед у миску. Як випив сичений мед Ганука, почав сердечно дякувати Рибці, та питати, хто він і що він у Києві робить? Ну, Рибка і оповів йому, що він стрілець. А громада надіслала його та інших поселян з даниною до Києва. Потім Рибка почав питати Гануку, звідки він і що робив у Києві? І почав Ганука так цікаво розповідати про той край, звідкіля він родом, що Рибка стояв до вечора і все слухав і слухав. На

кінець Ганука не втримався і заплакав. І мовив Рибці: "Через цей похід вашого Олега не можу я надіслати листа моїм людям". "Чого?" — здивувався Рибка! "Тому, що не можна виїхати із Києва. Заборонив Олег суворо! Він боїться, що той, хто виїде із Києва, сповістить про похід Хозарів. Бо хозари можуть сповістити про це греків". Пожалівся, поскаржився Рибці, що він дуже підупав тілом і духом у порубі. І якщо його не викуплять із неволі до наступної зими, він може сконати. Тут якраз прокинувся Птаха, бо він спав під стіною порубу. І каже таке: "Ти не мертвись, Гануко! Он купець Твердята просидів у порубі п'ять років. Зуби йому повипадали, облісів геть. Але живий. Так йому різали телят і він їхній мозок ложкою їв. І рідку кашу сьорбав. І кисіль. І медовуху ще як! Теж був добрий багач! Але з тобою немає й рівняти. Ти — багатій із багатіїв". Отак наш пращур Рибка запізнався із тим в'язнем Ганукою. Ще про того Гануку розповідав тобі, Бабо Лелю, таку історію. Наловив він якось в болоті за Ситомлею повен мішок раків. Зварили два казани. Раки були смачні і здоровенні! Рибка казав, що більше він ніколи таких великих раків не бачив і не їв. Вирішив Рибка і Гануку тією смакотою пригостити. Пішов він до Гануки і подає йому у віконце раків. А Ганука як залемнтує: "Забери цих клятих раків! Ти злий чоловік так наді мною знущатись!" Рибка йому каже: "Що ти таке вигадав?! Я ж від душі хотів тебе пригостити. Це така смакота!..." Ганука йому:

— Та, може, я через цих раків і сиджу тут! Не можна нам їсти раків по закону нашому. Як приїхав я до Києва, пішов до одного вашого купця у справі. А в нього гулянка. Стоять корзини варених раків. І пиво із глечиків гості п'ють. І мені просто в рота тих раків сунуть. З переляку, що осквернюсь, відштовхнув тих раків. Вони на землю попадали. Я оговтався і все пояснив, чому так сталося. Але він запам'ятав той випадок. І коли трапилась біда, то зібралась купецька рада. Були купці такі, що казали: "Нехай Ганука і далі торгує, а виторг віддає нам. Він хороший купець і потроху сплатить борг свого брата. Нікуди він не втіче!" Але той раколюб на той час став купецьким старшиною. Він приговорив мене засадити у поруб. І його злості всі підкорились". Рибка йому каже: "Не хотів я такого тямучого чоловіка засмутити! Ти мені краще скажи — а чим тебе потішити?" Ганука просить: "Якби щучку чи сазана із цибулею,

петрушкою і морквою!... Я коли їздив до Багдаду, так там мене такими смаженими сазанами пригощали!... Слухай, язичнику, насолода неймовірна". Рибка йому й каже: "Молодої моркви у нашому краї ще немає. Не дозріла. А цибуля ще стара є. То принесу я тобі смажену щуку". Приносить йому Рибка смажених щупаків на глиняній сковороді. І цибулі повно, як той Ганука загадав. І листям петрушки перекладена. Просовую Рибка сковороду у віконце. А Ганука питає його: "Ти її руками не торкався?" Рибка йому: "Ти що здурів? Як же міг її вловити, почистити, попатрати, розрізати і покласти на сковороду і не торкатись? Га?" "Ні. Я не про те. Я про те, чи ти її смажену не торкався?" "Не торкався її. Лише ножем перегортав. Які ж у вас звичаї жорстокі! Того не їж, того не торкайся!" А Ганука йому й відповідає: "Чи жорстокі, чи не жорстокі наші звичаї. Але ми їх тримаємось неухильно! Бо вони наші звичаї!" Хоч Рибку дивували звичаї купця Гануки, та він до нього частенько приходив. Бо так гарно про далекі краї ніхто не розповідав. А Ганука розпитував у Рибки, що там у місті і на Горі діється і на Почайні. А там ось що діялось. Хто зробив свій урок, той відбув додому. Воїни гуртувались у загони і в залоги човнів, вже готових. По розмовах теслярів і човнярів виходило — за тиждень чи два буде рушення війська. Отоді й сталася пригода. Змовились вони із Птахою піти по глухарів до забороненого лісу. Птаха прийшов на зустріч і каже: "Погана новина... Але не можу сказати... Пішли краще — сам побачиш. Тільки присягнись: щоб не побачив, себе не викажеш. Поклянись на своїх стрілах!" Рибка поклявся, і вони пішли до Ручая. На лівому березі Ручая був заїзд. Там ішло гульбище серед біла дня, тнула музика. Вони тихо-тихо підійшли і зазирнули в заїзд. І бачать — сидить Зоряна на колінах у варяга-здоровила. Вона йому бороду куйовдить, а на її руці сяє золочена обручка. Рибка мимоволі до налуччя. Птаха вхопив за руку: "Не руш! І тобі, і мені смерть!" Рибка йому шепоче: "Ти можеш тікати, я не хочу, щоб ти через мене загинув!" Птаха вчепився кліщем: "Ні. Бачиш у кутку білявий велет-чудин? Він мене викаже, і мене стратять. Але страшно ще й помордують!" "За що?" — шепоче Рибка. Птаха йому: "Пішли. Бо у два слова не розповім!" Опустив Рибка налуччя і пішов швидко відтіля разом із Птахою. Зайшли вони в берег на Глибочиці, і Птаха розповів таку історію. Той Птаха був хитрий і бувалий челядин-раб Правителя Олега. Справа була ось яка. Минулого року якраз після

обжинок пішов униз Дніпром Птаха ловити соколя. І побачив першим із киян, що повертаються лодії-кораблі не до часу із Царгороду. Ніколи такого не бувало. Птаха поспішив до міста сповістити про це. Та не до свого господаря Олега. А до християн, бо сподівався — вони йому заплатять. Так і було — дали йому срібло. Після того він вже не біг, а пішов на Гору до Олегового палацу і ще й соколя поніс йому. Та воротарі — кривич і отой велетень-чудин не пустили його. Бо в Олега була варязьке гульбище, і нікого з неварягів туди не пускали. Тоді Птаха пішов віддати соколя князю Ігорю. По дорозі зустрів купця-жидовина Шлома Гилявого. І йому розповів про повернення купців із Царгороду. І Шломо дав Птасі за це срібняка. Прийшов Птаха до князя Ігора на Щекавицю. А князь подався на лови до Пущі-Водиці. Тоді Птаха віддав сокола княгині і розповів про лодії на Дніпрі. За цю обвістку княгиня напоїла його сарацинським вином і пригостила ягодами-смоквами. Отож вийшло так, що його володар Олег про новину дізнався останнім. А новина була дуже погана. Лодії купецькі повернулись до часу з Царгороду, тому що київських купців греки пограбували і помордували. Цю новину Олег тільки тоді узнав, коли кияни скликали віче і усім вічем поперли на Гору до його палацу. Почало віче вимагати від Олега, щоб він мечем захистив київських людей від підступних греків. Та вимога віча була з руки Олегові. Бо виходило тепер, що не він сам готує похід. А для цього накладає данину лісом, полотном, угнищами і збіжжям. Однак його ятрило ось що: як таке могло статися, що про повернення лодій він довідався останнім?! І наказав Олег своєму охоронцеві і городнику-управителю Града дізнатись — хто перший побачив човни і сповістив киян на Подолі та Ігореву княгиню? Всю осінь вони, ті двоє Олегових вовкодавів випитували, нишпорили, вишукували, хто той чоловік? Навіть одного свого челядника на смерть закатували. Поки дійшли до Птахи. Його і так питали і таки добре мордували, і все їм одне говорив. Що він приніс звістку і соколя вранці на Гору. Але його до Палацу не пустили двоє вартових: Кривич і Чудин. Вони його прогналі геть, і він тоді пішов до княгині. Віддав їй соколя і розповів про купецькі лодії. Перевірити його слова ніхто не міг, і йому повірили. Адже і Кривича, і Чудина надіслав Олег у їхні племена набирати вправних бійців для походу. Ну і дав їм обом по добрій калиті срібла для новобранців. Та за якийсь час надійшла

звістка, що їх обох десь вище Смоленська сонних порубали. А срібло і зброю забрали. Та ось сьогодні прибув човен із бійцями чудинами. Коли вони виходили на берег, Птаха не бачив воротаря Чудина. І страшенно радів! Аж ось, виявляється — він живий! І тепер треба тікати. Бо Чудин завжди добре служив Олегу. Він скаже Олегу, що такого не було. І тоді точно чи сам Чудин його порішить, чи люди стражника Олегового. Від них пощади не буде!...

Рибка тоді питає: "Втічеш до своїх на Сіверщину?" "Ні. Де моя батьківщина, там Олегові управителі. Там мене швидко знайдуть". "То куди втічеш? До дулібів? До тіверців? Чи до білих хорватів?" "Що я там робитиму? Я при княжім дворі виріс. Знаю тільки соколіні лови. А там їхні князі бідніше за київських бояр. Що — мені до рала ставати? Хоч я і челядин, а люблю легке життя!" "Невже ти налагодився до хазарів? — здивувався Рибка. — То це ж зрада!" "Ні друже, шалений мій стрілець, я хозарам скажу, що в похід Олег виступить після Купала. А ваші лодії в той час вже минуть Пороги. Я чув розмови човнярів-провідників. Вони тільки повернулись із Вітічевського броду. Вода буде така як треба через кілька днів". Того дня вони дійшли до заповідного гаю. Там Рибка двох тетерюків оголомшив. А відніс їх Шломі Гилявому сам Птаха. З Рибкою вони домовились зустрітись наступного дня під вечір посеред Почайни. Там найбільше старих човнів гниє на березі. І там багато всякого люду товчеться. Рибка туди з'явився. А Птахи ніде немає. Та й немає. Почало сонце за гори сідати. Почав туман з Оболоні напливати. Тоді пішов Рибка геть. Коли чує з-під човна-розвалюхи голос Птахи: "Іди сюди". Присів Рибка і лає Птаху: "Чого ти сховався, дурню?" "Ой, друже Рибко! Ще більша біда — Кривич теж живий. Певно його допитали, бо він мене на Шекавиці в Ігоря шукав. Добре, що я зранку пішов з двору. Ось тепер гибію під човном. Дай щось пожувати, бо кишки крутять!" Дав йому Рибка кусень хліба і шмат шуки. Питає Рибка: "То що ж тепер робитимеш?" "Перетягну якийсь човник через острів і попливу по течії на Долобське. І чекатиму тебе там". "Е ні, — каже Рибка, — я тікати не буду. Чого мені тікати?" "А чого тобі лишатись? — каже Птаха. Твоя дівчина — зрадниця. Що тобі тут робити?" "Е ні, друже, мене громада поставила данину віддати і привезти обидві половинки берла". "Добре. Тоді

допоможи мені. І ніхто про те не здогадається". "То як — кажи. А я подумаю, чи допоможу тобі..." "А що думати? — каже Птаха. — Ти підеш до Шлома Гилявого і скажеш: "Птаха може віднести листа в Саркел. Просить і для себе листа за срібло. Ти візьмеш обидва листа, сховаєш їх у рурочку для трута. І привезеш мені на Долобське. Але перед тим ти обережно підеш до печери і забереш глек." Розповів Птаха, як знайти дерево, під яким печера. А в печері глек із сріблом. Наступного дня Рибка ще вдосвіта наловив риби біля Притисків для своїх людей. Потім подався до печери за глеком. Птаха добре йому все розповів, і тому він швидко знайшов глек із срібняками. Поспішав до Шлома і подав йому глек зі сріблом. І переказав прохання соколятника слово в слово. Шломо Гилавий запевнив Рибку, що по обіді обидва листи будуть. А зараз треба їм перерахувати срібло. Вони відкрили глечик. І там виявилось — тільки половина глечика срібло, десять золотих монет і золота обручка. Далі були зелені скляні намистини дивної краси. Шломо той і каже Рибці, щоб він собі забрав намистини, бо серед купців гроші важать лише срібні і золоті. Ще той хитроумний Шломо пояснив Рибці велику торгову хитрість. Наприклад, один купець, чи жидовин, чи сарацин, чи хозарин, має у Києві добрі гроші. А йому треба поїхати по справах у Саркел. Та він боїться грабунку в дорозі. То він віддає гроші знайомому купцю в Києві. Цей купець пише листа своєму знайомому купцю в Саркел листа, що він одержав стільки-то монет. Цей лист купець бере із собою і їде до Саркелу. Віддає в Саркелі лист купцю іншому і одержує ті гроші, що віддав у Києві. Але цей лист дорого коштує. І Шлома Гилавий узяв за плату собі золоту монету... Ну, забрав Рибка глечик із намистом та й пішов. По обіді же повернувся і одержав дві невеличкі рурочки тонкої телятини, списані якимись дивними гачками. Сховав їх до ріжка для труту і подався до гирла Глибочиці. Там і здибав дівку-перевізницю. Бачив Рибка її не один раз. І помітив, що вони із Птахою подавали якісь знаки один одному. Рибка непомітно до неї підступився і тихо їй каже: "Чи є у вас довбанка і добра правилка? Я обіцяв йому добути білизну на заборах біля острова". Вона йому тихенько відповідає: "Як побачиш — скажи — нехай тікає світ за очі! Його варяги-людолови шукають. Кажуть, що він їх обмовив. Обіцяли його зловити і кишки з нього випустити..." Дала вона Рибці довбанку і правилку ще й сітку-павука. І погнав він

човника угору Почайною. А біля гирла Ситомлі його спинили вартові. Чому він під вечір мовляв із міста пливе? Рибка їм відповідає, що хоче на заборах наловити білизни. Бо там найбільші рибини жирують. Що були вартові не кияни, то вони повірили і пропустили. А він навіть пообіцяв їм вранці добру білизну на юшку. Коли він заплив за зворот, то швидко витяг довбанку і переволочив її у Дніпро. А там уже погнав униз Дніпром, немов за ним усі водяні і русалки неслися! Геть сутеніло, коли Рибка на Долобське приплив. Закричав він дрімлюгою, а Птаха йому чикотнем застрікотів. Дуже роз'ятрився Птаха через ті зелені намистини. Зі злості замахнувся глечиком — хотів у воду пожбурнути. Та Рибка вихопив у нього глечик: "Дай мені, якщо вони тобі не потрібні!" Забрав глечик, а Птасі дав на дорогу хліба, кухлик меду і шмат сушеної оленини. І переповів Птасі слова дівки-перевізниці. Птаха аж затрусився від злості і сказав: "Сучі людолови! Ну, я їм ще відплачу!" І таки Птаха помстився варягам. Тільки то було вже потім. Попрощались вони. І Птаха щез у верболозі. Рибка вже поночі подався вгору проти течії. Ішов по мілкій воді під лівим берегом, де не так воду несе. Вночі дістався до заборол. І на світанку таки добув кілька великих рибин. Та ще павуком натягав всякої риби. Хоч важкий став човен, та Рибка знов його перетяг у Почайну. Вартових при лодіях не було. Так Рибка збудив їх у наметі і віддав їм найбільшу білизну і купку всякої дрібної риби. Так Рибка забезпечився свідками, що дійсно він ходив на нічну риболовлю. Він щосили погнав до гирла Глибочиці, а там вже дівка-перевізниця його чекає. Все їй віддав, і глек з намистинами. Вона як зазирнула у глек, то тихо заплакала. Рибка не став її утішати, а пов'язав до купи свій нічний полов і потягнув до своїх людей варити юшку. Та не встиг він попатрати окунців, як ззаду його за плечі схопили варяги. Рибка ножем, яким патрав окуня, ударом назад всадив ножа в руку варягу. По-звіриному викрутився і щосили вдарив другою ногою у пахвину. Поки перший затис рану лівицею, а другий скоцюрбився від болю в пахвині, Рибка відстрибнув від них. Мов дикий кіт, перелетів через казан з окропом. Ніхто й оком не встиг моргнути, як він напнув лука і прицілився у першого варяга. Поранений варяг перший оговтався. Хоч була рука в нього пробита ножем, вихопив меч і пішов на Рибку. А Рибка впустив лук і стрілу. Схопив голими руками казан. Розмахнувся ним, немов цеберком, та облив варяга з ніг до голови! Хоч

варяг встиг рукою захистити очі та пику, пальці, шию і груди змило окропом. Всі тільки охнули, а Рибка знов нап'яв лука. Наче це не він хапався голими руками за розпечене залізо. Другий варяг таки розігнувся і потяг пораненого і обпеченого товариша. Все кричав: "Троль! Троль!" А Рибка запхав лук у палуччя, стрілу в тул. Взяв порожній казан і подався до джерела під Юрковицею. Зібралась велика юрба. Всі гомоніли про те, як Рибка голими руками вхопив розпечений казан. Дивувались страшенно. А те, що серед біла дня, серед людей варяги хотіли схопити людину, нікого не здивувало. Повернувся Рибка. Поставив казан на кабицю і заходився патрати недочищену рибу. Цього разу, перш ніж за ним прибули, встиг Рибка дочистити рибу і закласти в казан, кинути петрушки й цибулі і засипати солі. Цього разу приїхало чотирі вершники при повній уборі. Один спитав: "Ти чародій Рибка?" "Ніякий я не чародій! — одказує Рибка. — Я найкращий стрілець!" "Розбазікався! Пішли на Гору!" Рибка нахилився, щоб взяти свій козуб. Та один варяг штринув його злегка списом у спину. Рибка на те ні слова, а пішов межі вершниками. Коні тупотять собі бадьорим кроком. А Рибку вояки ще й підганяють словами та в спину штрикають. Не так щоб до крові, але щоб він відчував залізо. На горі, як на Олегове подвір'я заходили, наказав старший вершник Рибці віддати лук і стріли. Палац вони проминули, і за ним була довга і велика GRIDниця. На сінях під опасанням при широкім столі сиділо двоє багато вбраних мужів. Інші вояки стояли обабіч. Серед них і два варяги, що напали на Рибку. Один був перевитий льняними бинтами по руках і по лицю. Дебелий, чорновусий муж зиркнув на Рибку з-під важких повік і як гаркнув: "То це ти чародій Рибка?! Ти поранив мого найкращого стража ножем і окропом облив?!" Рибка тоді до нього ступає крок, другий. Чорновусий відсахнувся від несподіванки. Та старший із вершників упер списа Рибці в горло. І каже: "Стій, де стояв!" Другий муж, сухенький із борідкою клинцем каже йому: "Ми тебе добре чуємо. Відповідай — чи ти справді Чародій?... Чи волхвин?" Рибка ще крок назад відступив і каже їм: "Ні! Я не волхвин, ні, не чародій. Я просто найкращий стрілець!" Одні засміялись, інші невдоволено загули. Вусатий як гахне кулаком по столу. "То як ти не чародій — чому в мого охоронця пика і руки попечені, а в тебе на руках ні пухирця?!" Рибка одказує: "Та хіба я знаю? Може то в мене від злості руки не попеклись. Бо як я дуже

лютий — болю не відчуваю..." Бородатенький зауважив: "Нехай так. Хоча незрозуміло. Ти скажи — ти соколятника Птаху знаєш?" Рибка змикитив, що брехати небезпечно — їх із Птахою багато людей бачило. "Звісно знаю. Ми з ним товаришуємо вже давно". Чорновусий як вгатить по столу і просто кричить: "Як це давно?! Відколи?!!!" "А як я біля Притисків лящів ловив. Він підійшов до мене і каже: "Я багато стрільців бачив, але такого шаленого стрільця бачу вперше". "А в що ти там біля Притисків стріляв, шалений стрілець?" — сміється бородатенький муж. "Я й кажу, — відповідає Рибка, — там здоровенні лящі плавають. Бо із дубасів збіжжя у воду просипається. Ну я їх стрілами бив. У мене найкращі стріли і на рибу". Чорновусий реве: "Ну це ми ще перевіримо!" Бородатенький лагідно питає: "Як ти із Птахою потоваришував, то що ви з ним робили?" "А Птаха скрізь водив — по місту Подолу, по горах, на Либідь, до печер. Я його рибою пригощав, а він мене птицею". "Як він добув їх в лісах?" "Та ні, Птаха ставив сільця. Чи добував яструбом". Чорновусий натерпився і сказав бородатенькому: "Друже-господине! Що ми ходимо все навколо? Давайте до діла". Бородатенький каже: "Як хочеш..." Тоді чорновусий знов як вгатить кулаком об стільницю: "Де зараз твій сучий раб Птаха?!! Кажі!!!" "Скажу, — каже Рибка. — Птаха не мій челядин. Він сам казав, що він челядин великого нашого Правителя Олега". Бородатенький єхидно всміхається і каже: "Тебе, хлопче, спитали, чи знаєш ти де зараз челядин Птаха? Відповідай докладно". "То так би ти, господине, і сказав... Отож десь днів три тому здибав я з ним, із Птахою, біля Притисків. Він мені й каже: "Пішли до заїзду на Ручаї. Там добра музика грає". Пішли ми туди. Зазираємо ми у заїзд. Раптом Птаха як схопить мене за руку і каже: "Тікаймо геть!" Я питаю: "Чого. Кого ти так злякався?" Він мені: "Бачиш у кутку під посвітом сидить із молодницею здоровило чудин? Він мене заб'є, якщо здибає". Дивлюсь, а Птаха аж білий зробився від страху. Ну, думаю, треба тікати, бо з тим чудиною і я не впораюсь. Ну і ми чкурнули звідтілля. Він сказав, що йому щось треба розвідати і подався у городок на Щекавицю. А я пішов до своїх людей. А позавчора я іду по Оболоні, неподалік Ситомлі. Коли з-під старого човна кличе мене Птаха. Я його питаю — чого він заліз під човен? Він мені каже, що приятель чудина-кривич теж об'явився на Подолі. І тепер вони удвох шукають його, Птаху, щоб погубити..." Бородатенький питає далі: "А не

казав тобі Птаха, як і куди він тікатиме?" "Та як не казав? — здивувався Рибка. — Говорив, що родом він із Сіверщини. Казав, що ніби в нього є далекі родичі по матері, у Чернігові". "Він казав, що подасться до Чернігова?" "Звичайно казав. Там багато попсованих човнів. Він казав, що візьме одне таке корито і попливе до устя Десни. Ну, якщо те корито не потоне..." "А тебе він підмовляв тікати разом із ним?" "Чого мені тікати? За мною ніхто не полює... А от якби оці за мною полювали, я б їх повбивав." І Рибка показав на того, кого він у пахвину вдарив. "Та хіба його подужаєш?!" — визвірився вусатий. "І подужаю і поб'ю, якщо ти дозволиш". Чорновусий каже: "Ти спочатку мусиш його руку покласти! Гей, принесіть лаву і поставте до столу!" Варяг сів на лаву, де сиділи мужі, а Рибка сів на приставну лаву. Як Рибка сів до столу, то подивився варягу в очі. Той не витримав його погляду і відвів очі. Вхопились вони руками і тиснуть одне на одного. Варяг змагався не по честі. Вхопився однією рукою за стільницю, підвівся і всім тулубом натис на Рибку. Рибка тоді добре вдихнув із одного поруху припечатав руку варяга до стільниці. Варяг опустив очі і прошамрав: "У нього урочливі очі". А Рибка йому каже: "Так ти ж вернув пику, щоб не дивитись мені в лице. Як же я тебе міг наврочити?" Всі мовчали. Рибка тоді каже: "Віддайте лук і стріли. Та я піду, бо певно вже моя юшка давно вичахала." Вусатий наказав: "Принесіть його цяцьки!" Принесли. Бородатенький взяв тул і висипав стріли на стіл. Дебелий чорновусий миттю вхопив три стріли: "А це що таке?" "Це Перунові стріли". Бородатенький лагідно запитує: "Де ти їх взяв?" "Як був малим, коло мене вдарила блискавка. Грім і блискавка оголомшили мене. Як прийшов до тям — там, де вдарила блискавка, в землі застряли Перунова стріла. Забрав її. А коли став дорослим, розколов її уздовж. З однієї великої зробив чотири звичайні стріли". "Де четверта стріла?" — лізе йому в душу бородатенький. "Четверту випробував на лосеві. Зі ста кроків тією стрілою пробив його наскрізь". "Щось ти брешеш! Не йму тобі віри. Тут якась потаємна сила тобі пособляє". "Ніхто мені не допомагає. Давайте я вам краще покажу!" Бородатенький каже: "Нехай стріляє. Може щось і цікавого побачимо". Але раптом чорновусий мовчки показав рукою — всім відійти від столу. Нахилився до бородатенького і тихо заговорив: "Друже-господине! Треба починати погоню за Птахою! Негайно! Наздогнати раба, катувати і

втопити!" — І гахнув знов кулаком по стільниці. А Рибка все чув, бо вмів наладати вуха і почути те, чого інші не чули. Бородатенький каже: "Тобі добре відомо, що Птаха по княжих лісах і на Лівому березі шукав гнізда соколів і яструбів. Тобто він там усі проходи проходив і добре їх знає. Хто з моїх або твоїх людей знає краще за нього? Скажу — ніхто. От тепер подумай — скільки він за два дні пройшов? І де пройшов?... Дай краще розважимося із цим деревлянином. Ніяк не второплю — чи чаклун він, чи просто навіжений?" Чорновусий на згоду кивнув мовчки головою, і всі спустились із сіней на подвір'я. Поставили під стіною стайні жердину, а згори примостили цибулинку. Рибка каже: "Це нецікаво. Ти, господине, постав свій перстень, і я надягну його на стрілу з першого пострілу". Чорновусий скомандував одному своєму воякові: "Іди постав перстень!" І підморгнув йому. Той і поставив свій мідний перстень навкіс — коли б і попав у перстень, то стріла б не пройшла в отвір. Рибка те миттю зауважив. Швидко відступив набік і поклав легку очеретяну стрілу з наконечником-швайкою. Стріла дзенькнула, але пройшла в отвір і вп'ялась у стіну стайні. Тоді хтось сказав: — "У перстень поцілиш, якщо підкинути?" "У перстень поцілю будь-як. А в дірку — якщо перстень дужкою до мене обернеться". П'ять разів кидали перстень. Три рази Рибка добре його поколупав стрілою. А два рази одяг на стрілу. "Ти таки дійсно шалений стрілець!" — Не втримався бородатенький. Але чорновусий не вгавав: "Доведи, чи справді три твої стріли — Перунові?" Рибка йому відповідає: "Вона не для штукарства. Тільки проти великого звіра і воїна в кольчугі". "Це щось новенького! — виголосив бородатенький. — Ану принесіть добру стару кольчугу". Принесли кольчугу. Рибка: "Ні. Так не піде. Треба на щось тілесне надягти. Принесли свинячу плоть. Рибка щосили нап'яв тятиву і відпустив зразу. І кам'яна стріла пробила кольчугу на три вершки! І бородатенький, і чорновусий поспішили до кольчуги. Просто не вірили своїм очам. Витягли стрілу — обдивлялись той чи то кам'яний, що то скляний наконечник. Нарешті бородатенький виголосив: "Добре, що цей шалений стрілець не подався разом із Птахою!" Рибка взяв у них стрілу, обтер і сховав у тул. "Господине, — каже Рибка чорновусому, — нехай тепер хтось із твоїх воїв спробує нап'яти мого лука". "Ну й нахаба! Але нехай буде так! — відказав чорновусий і просто показав на того варяга, з яким милувалась

Зоряна. Рибка взяв лук, стрілу і підійшов до варяга і подивився йому в очі. Тобі, Бабо Лелю, Рибка казав: "Я його просто вдарив поглядом! Я його пропік поглядом!" Варяг же, як не силувався, а лише трошки більше за лікоть натяг тятиву. Тоді Рибка перебрав у нього оружжя і сказав: "Це тобі не курви на колінах колисати". І напнув лука, що аж роги заскрипіли, а стріла на півнаконечника відтяглась. Пустив стрілу вгору за стіни граду, що, казали вона аж на Клинець долетіла. Рибка ж чув, як вже ступав із двору, що бородатенький порадив чорновусому: "Шалений стрілець! Візьми в свою залогу!" А чорновусий пробасив: "Має свою голову. Такі в охороні непотрібні". За два дні по тому Рибчині поселяни закінчили розпускати плахи на добірні дошки. Пішов тоді Рибка шукати того тіуна, що в перший день здав йому толстину і ужища корабельні. Та ще й підніс чорних куниць. Здибав того тіуна біля лодей нових аж за Ситомлею. І каже: "Давай моє берло. Весь урок виконали". А той Рибці: "Яке берло? Ти що — п'яний? Ви на нього подивіться!" Рибка як вхопить його за грудки: "Я тобі здав толстину, я тобі здав ужища конопляні, корабельні. Я тобі здав сорок сосен. І ти загадав їх розпустити на плахи. Ми їх розпустили. Потім старший тіун загадав урок — дошки зробити. Ми все викопали. Давай другу половину — дошки зробити. Ми все викопали. Давай другу половину берла з резами!" Той як закричить: "Рятуйте! Убивають тіуна!" Якби той не почав репетувати, може воно б усе було по-іншому. Але як той загарлив, Рибка йому як зацідить лівого, правою, знову лівою. Чоловік шестеро кинулись на Рибку, щоб витягти його від тіуна. Бо саме в цей час головний Олегів управитель із городником, ну тим, бородатеньким, приїхали оглянути — чи готові лодії до походу? Чи добре вони споряджені? Побачив городник Рибку і скривавленого тіуна і каже: "О, знов той шалений стрілець! Що ти тут ворохобишся? Що сталося?" Рибка городникові і головному управителю все оповів. І всі люди це чули. Бо назбігалось на гвалт багато людей. За Рибкою інші почали скаржитись на того тіуна. "Гаразд, — каже городник, — розберемося на Горі". А тоді до стражів кінних, що були при ньому і управителі. "Оцих двох ведіть на Гору. Ви, четверо, швидко на його подвір'я. Та пошукайте — що в нього є, і що йому ніяк не належить мати!" Четверо поскакали до садиби тіуна. Поки Рибку і тіуна вели через Оболонь та Поділ, стражі обшукали садибу. І на колу самого тіуна

повантажили штуки полотна, паки доброї толстини і короби з хутром. І повезли з двору на гору. І так сталось — кола із добрим тіуна рипіла попереду. А позаду під охороною тупотіли тіун і Рибка. Цього разу ні Рибку, ні тіуна не вели до гриднищі. А спинились всі перед Палацом. На сінях стояв сам правитель Олег. Як тіун підняв голову і побачив Олега, то здер миттю шапку і упав навколішки. Рибка озирнувся — всі поскидали шапки. То й Рибка зняв. Городник і управитель піднялись на сіни і доповіли про страву. Червоне, наче мідяне, лице Олега було таке, яко із каменю. І волосся в нього було таке світле, що здавалось, ніби сиве. Говорив лише вустами. Жодна риска на обличчі не поворухнулась. Правитель показав булавою на колу: "Це все він натаскав?" "Він!" — В один голос відказали городник і управитель. "Не по честі береш, курвин сину! У раби-челядини до жорен борошно робити!" — вирік Правитель Олег. Помовчав і тицьнув булавою на Рибку: "Ти побив мого слугу. Вибив йому зуб і пустив кров. Тому з тебе віра — 4 гривні срібла!" "За що мене? — Здивувався Рибка. — Це не я твоє крав, а він. Він на твою данину не має посягати!" "Ого! — здивувався Правитель. — У цього смерда, виявляється, ще й кебета є. А ти знаєш, що я можу тебе скарати за неповагу? Бо тільки я маю питати, а мене ніхто не про що не може питати!" "Знаю, — відказав Рибка, — бо ти великий і могутній Правитель. Маєш велику шану. Ніхто не противиться тобі, і всі тебе бояться!" Вперше наче в посмішці сіпонулись вуста в того Олега-вовкулаки. Гороник був поруч Олега і щось йому сказав. Що саме, як Рибка не прислухався, нічого не добрав. Олег стукнув держакон по бильцях огорожі і, сміючись, вирік: "За справдовування із владою належить ще чотири гривни. Можеш, як холоп, відробити при жорнах у броварні разом із твоїм другом тіуном. Можеш піти до залоги веслярем". "Піду веслярем!" — зголосився Рибка... Отож Рибка не повернувся разом із поселянами додому, а пішов у похід із вовкулакою Олегом. І було в поході все точнісіньке так, як оповідав дід Йов, а по-нашому званий Бравлином. Хоч вода того року піднялась у повінь якнайкраще для переправи, дуже було страшно переправитись через Перший Поріг. По суходолу по колодах перекотили лише варязькі човни. Бо вони набагато легші та нижчі. Саме тоді варягів з-за каменів і чагарів обсіпали стрілами. Тоді Олег виставив своїх стрільців проти степовиків. Як

степовики втекли із засідки, лучники пішли туди. І знайшли лише одного мертвого ворога. Рибчина стріла-долотце наскрізь пробила йому голову. Рибка забрав собі лише лук, тул з кількома стрілами і добрий ніж-клич. Вбрання і прикраси лишив іншим стрільцям. Так Рибка перший у поході отримав здобич. Переправились щасливо, на диво, до самого страшного Діда-Порога. На Дід-Порозі Рибчину лодію перекинуло. Але дивне-диво — і лодію, і всіх веслярів пронесло між камінням. І навіть ніхто не втопився. Лодію винесло на берег. Її винесли, відрихтували і попливли далі. Але у Вовчому Горлі дві лодії розлетілись на скіпки, і багато людей щезло. Отакі трапились пригоди. Але Рибка щасливо їх проминув. Тільки казав, що у Діді-Порозі та у Вовчому Горлі серце просто опадало, і на душі ставало дуже тоскно. Але найбільша пригода сталась перед славним священним островом Хортицею. Там Дніпро найвужчий з усієї своєї течії. У тому місці знаменита Крарійська переправа. Як їхні лодії і човни досягли переправи, на обидва береги Дніпра вискочили вершники-степовики. І на Олегове військо градом полетіли стріли. Навіть кількох Олегових охоронців потнули стрілами. А Рибка видерся на щоглу і звідтіля почав пускати стріли в орду. Три стріли послав Рибка у степових грабіжників. Жодного промаху! Наклав четверту стрілу. Добре прицілився у вершника. І враз пізнав — та то ж Птаха на соловім конику! Прихопив лук і стрілу лівицею він, а правицею помахав. А Птаха теж упізнав його і зняв шапку. Тільки зняв шапку Птаха, як враз і він сам, і його сусіди-вершники зірвались з місця і щезли. Тоді Рибка розвернувся на другий бік і ще одного поціливі степовика. От такий був тугий лук у Рибки і такий він був неймовірний стрілець. Після Крарійської переправи прибули вони на священний острів Хортицю. На Хортиці все було точнісінько, як і в часі діда Йова. Всі ратники молились під Священним дубом, ворожили на стрілах і мечях. І ворожіння їм пророчило успіх. Далі вони пливли без пригод до острова Березані. Там теж, як було заведено, спинились. Останній раз обдивились човни і своє спорядження. При попутнім вітрі на всіх вітрилах помчали по синьому морю до найбагатшого міста в світі — Царгороду. Як вони вже підпливали під саму грецьку землю, знов сталась небувала пригода. Наскочили на величезний грецький корабель. Було, розповідав Рибка, "о півнях", ще зорі всі не згасли на небі. А на кораблі схаменулись тільки тоді, коли до

лодій було рукою подать. І хтось із залоги корабля встиг пустити голуба-вістуна. Всі варяги били стрілами по грецьких корабельниках. А Рибка зібрав всі сили, напружив очі, та й пустив стрілу в голуба. І, диво, збив на льоту голуба-вістуна! Русь і варяги вже лізуть, деруться на корабель. А Рибка наче ще чогось чекає. І справді — гульк — другого голуба пускають греки із хатинки на демені. І цього голуб зняв стрілою наш пращур Рибка. Поки Рибка бив голубів, варяги вдерлись на корабель. Почався шалений головосік і неймовірний грабунок. Рибка не поліз до того гурту. А варяги все дерли, хапали. Перш за все срібло і золото. Рибка казав — у кожного варяга скринька. У неї він награбоване складає. Потім вони вихваляються, в кого більше багатства в скринці. Рибка казав, що йому було гидко на те золото дивитись. Бо там були жіночі прикраси в засохлій крові. По варягах піднявся на корабель і Рибка. Поліз він у черево корабля. А там були паки з копченими тушами турпаків (осетрів) і барила з чорною солоною ікрою. Були і великі корчаги з корсуньським вином і незмірна кількість волячих кож. Рибка взяв лише мішок копчених турпаків. А хтось встиг допасти до корчаг із вином. Про це зразу донесли Олегові. Олег наказав тих п'яників скинути разом із побитими греками з корабля. Двоє п'яниць виплили, і їх забрали в лодію. Троє пішли разом із греками. Варяги так оскаженіли, що хотіли ще й корабель підпалити. Та Олег навів лад — наказав швидко прорубати боки корабля, забрати здобич і плисти геть. Бо якби підпалили корабель, то з берега побачили б, що Русь наступає. Ще наказав Олег спустити вітрила і взятись за весла. З усіх сил налягли ратники на весла і ще в сутінках прорвались у протоку. Протокою на одному диханні далі дійшли до самих стін Царгороду. Рибка казав, що як побачив він мури і вежі Царгороду, то йому дух перехопило і серце заколотило від такої могутності. Перед містом проти них вийшли грецькі кораблі. Якщо на світанку першими на корабель кинулись варяги, то тепер проти греків Олег послав Русь. Бо знав, що греки зустрінуть наших ратників рідким вогнем. Так воно й сталося. Спалили греки кілька лодій своїм страшним вогнем. Метали вони його з мідних труб. Цей вогонь, яко блискавка, спепеляв і човни, і людей. І наш пращур Рибка був на одній із перших лодій. Двома стрілами поклав двох моряків-вогнетників. Та інші воїни-вогнетники пустили на лодію той страшний вогонь. І знов з Рибкою сталось диво. Сорочка на

ньому зайнялася. Він — лук у зуби, роздер сорочку і стрибнув у воду. Його підняли з іншої лодії. У нього згоріла чуприна, вуса і брови. Руки трохи попик. Але свій лук і стріли не загубив. А от лук і стріли степовика згоріли разом із лодією.

Все втратив Рибка — і свій козуб, і свиту, і копчених осетрів. Лишилися на ньому штани з очкуром, онучі й ходаки. Хтось позичив йому старе корзно, то він так і ходив у корзні, а без сорочки... Олег же побачив, що кораблі з вогнеметами не подолати. Наказав іти до берега. Бо там для кораблів замілко. Витягли ратники лодії на берег. І варяги свої човни-дракари повитаскували. Як вискочило військо на тверде, то поперло проти греків. Поки Олегові воїни не добігли до греків, ті їх з дуків побивали. Як же добігли один до одного, то почали наші ратники сікти греків мечами, трощити сокирами. Не витримали такої лютої навали! Втікли і зачинилися за мурами. І все було точнісінько так, як і в часи пращура Йова: почало військо Олега нищити всі околиці. І палат і маєтків багато воно розбило. Церкви попалило. Найбільше скаженіли варяги, чудини і меря. Певно тому, що тепер Олег не забороняв пити вино. Як вони десь нападали на садибу, то зразу шукали вино і золото. Як знаходили вино і золото, то впивались зразу і побивали господарів, слуг і скотину. Як же не знаходили золота, то не просто вбивали, а катували нелюдськими муками. А потім таки вбивали. Рибка теж першого разу пішов з ними, бо не гадав, що така дурна різанина буде. Рибка повернувся до моря і почав рибу бити і ловити морських раків. А морські раки не мають хвоста і круглі, як миска. І не такі смачні, як наші болотні раки. Побачив це хтось із варязьких стернових і доказав Олегові. Пішли варяги, схопили Рибку і привели до того вовкулаки Олега. "Чого не б'єшся з греками?! Мої люди б'ються, а ти байдикуєш!" Рибка відказує: "Бо в тих греків немає зброї". Олег йому каже: "Якщо ти воїн — іди убивай і грабуй!" Рибка Олегові відказує: "А мені їхнє добро не потрібне. Як підуть греки зі зброєю, я тобі, Правителю, не одного впораю. Бо я найкращий стрілець!" Олег засміявся: "Пустіть цього навіженого! Геть з моїх очей!" І знов пішов Рибка до моря рибалити. Рибка від моря приносить в'язки риби і морських раків та об'їдається своїм половом. А варяги притягають із розбою клумаки всяких лахів і коштовності. І все в

крові. Навіть не одмивши, складають кожен у свою скриньку. І хизуються один перед одним грабунком і головосіком. Притягали й корчаги з вином, всякі солодощі і ягоди. Але Рибка пам'ятав повчання діда Йова і не брав того. А в багатьох варягів, і в меря, і в чуді почалась різачка. А ті хто здорові, ті грабують і нищать все по околицях Царгороду. Аж тут одного дня розчиняються брами і вилітають звідтіля залізні вершники. Точнісінько такі, як оповідав старий Йов. Тільки нового в них — довжелезні списи. Та на тих списах мідні рури з тим проклятим грецьким вогнем! Хто був у таборі, сиплють стрілами по залізних вершниках. Тим хоч би що! Підскочили вони до передових варязьких човнів і метнули свій пекельний вогонь. Наче солома пихнули човни. А вершники повернули назад і сховались за мурами. Гвалт! Ревіще! Чотири човни варязьких на попіл згоріли. Зібрав Олег своїх стернових і наказав їм виставити вартових біля човнів. Та й усім бути напоготові. Але ніхто ні другого, ні третього дня не виїхав із міста. На четвертий день знов поперла рать на грабунки. Рибки з ними не було. Він ще на світанку виповз із табору і сховався в містку під дорогою. Там ішло сухе русло ручая. І місток був із глиняних труб, а згори камені. В оту трубу Рибка і вліз. Як багато ратників покинули табір, знов із міста вилетіли залізні вершники з вогненними списами. Коли вони проскакали через місток, Рибка висунувся із схованки і послав стрілу в останнього коня. Кінь спочатку біг за гуртом. Далі почав приставати. Перші залізні греки підскочили до лодій. Цього разу, хоч не всі були в таборі, греків добре зустріли. Та забили тільки того вершника, під яким Рибка поранив коня. Коли залізні вершники вертали, Рибка знов витнувся із схованки і ще двох коней поцілів. Поранені коні ледь дошкутильгали до своїх воріт. А Рибку ні греки ні наші ратники не помітили, бо коні зняли пилюку. Та й Рибка тільки на мить виповзав із схованки. Так як приповз він у табір, знов його схопили. Він навіть напиться не встиг. Привели до Олега. "Ти чув, що я казав — хто не йде на грабунок, мусить збройно сторожувати човни! Чув? Чому ти не виконав мій наказ?!" "Чого ти кричиш, Правителю? Я цілий день сидів у трубі під кам'яним містком. Якби виліз звідтіля, мав би у спині більше грецьких стріл, ніж їжак голок!" "Який такий місток? Що ти вигадав?" "На дорозі до Збройної брами є рівчак від ручая. Через рівчак місток. Під містком труба. Я в неї заліз і звідтіля бив по грецьких конях.

Трьох коней поранив. Нехай твої охоронці подивляться — у коня в задній лівій нозі моя стріла". Послав Олег подивитись, чи це правда. Повернувся варяг і каже, що меря вже з'їли коня, а наконечник дійсно був у лівій задній. Олег каже: "Що ти наступного разу утнеш? Іди геть, блазню! З тобою одні клопоти!" — вирік Олег. Ну, Рибка й пішов. Може він тоді піввідра випив. Бо ледь не здурів від спраги. Казав Рибка, що від спраги та спекоти вже під вечір ледь щось тямив. Якби не вогні табору, то не знав би, куди повзти. А Олег тієї ночі не спав. Думу думав у своїм шатрі. Уранці вийшов із шатра лихий і насуплений. Наказав зібрати всіх стернових. І Олег загадав припинити всі грабунки, а робити колеса і вісі. Щоб поставити варязькі човни на колеса. Бо вони легші за лодії. Наказав своїм вовкодавам: "Приведіть мені цього шаленого стрільця". Варяги зразу знайшли Рибку, бо він з берега бив рибу. Привели Рибку перед лице того вовкулаки Олега. Олег відіслав усіх геть і говорить Рибці: "Вночі поповзеш знов у ту трубу. Сиди цілий день. Спостерігай, що на мурах робиться. Які на мурах воїни і які керманичі? У який час багато воїнів на мурах, коли мало?" Рибка тоді питає: "Ти з мене віру знімеш?" "Ти, дурню, певно забув, з ким ти розмовляєш? Іди і роби, як я сказав! Чуєш?!" "Та вже чую", — відказав Рибка і пішов далі добувати рибу. Як наловив, то запік у золі. Наївся від пуза і ліг спати під човном. Спав до вечора, коли вже почали вечерю варити у казанах. Рибка пішов до того човна, де меря сиділи. Пригостив їх печеною рибою. І потихеньку поцупив у них порожній грецький міх. Націдив у міх воду і наче щез. Тільки його і бачили. Що була місяцеві переміна, то Рибка спокійно доповз до своєї схованки. Визирав час від часу. Поруч нічого не видно і нечутно. А в таборі невеликі вогнища наче жевріють і сторожа коло них сидить. Все було довгий час тихо. Коли десь під треті півні почулось Рибці, що біля міських мурів наче якісь голоси. Витнувся він із схованки. Нічого не видно. Але чує, що в його напрямку наближаються тихі кроки. Рибка зразу до рук і лук і стріли. Але ті, що йдуть у темряві, не поспішають. Пройдуть трохи і зупиняться. Певно, що прислухаються. Як, нарешті, дійшли до містка, зовсім спинились. І почали про щось домовлятися між собою. По розмові наче говорять вони, ніби хозари. Бо Рибка не раз бачив на Подолі хозарів і прислухався до їхньої мови. От якби був Птаха, то він би второпав, про що вони гелютять. Бо Птаха вчився хозарської мови.

Але не в хозарів, а у в'язня жидовина Гануки, що мордувався в порубі. Стоять ті, ніби хозари, і не йдуть. А Рибці їх не з руки із схованки добре поцілити. Чекає він, коли вони рушать. Аж враз від табору почувся наче крик сичика. І один із тих хозарів відповів теж сичиком. Тоді вони дуже поволі рушили туди, звідки подали знак. Десь кроків за п'ятдесят вони зупинились. Чує Рибка — від табору до них підійшов хтось і заговорив. Рибка витнувся із схованки. І пустив на звук одна за другою три стріли. Чув — спочатку один гепнувся, потім із стогоном упав, а третій, стогнучи, пошкандибав до табору. Прицілився на стогін Рибка і щосили нап'яв лука. Пустив одна за одною дві стріли. Той, третій, закричав несамовито і теж упав. Довго кричав, поки не затих. Рибка, як випустив останню стрілу, зразу до схованки. Після тих криків і в таборі посхоплювалась сторожа на ноги, піддали вогню в багаттях. І на мурах міста з'явилися вояки із смолоскипами. Але до самого ранку ні з міста ні з табору до побитих ніхто не вийшов. Як же почало сіріти, вибіг цілий загін варягів. При повнім обладунку із списами наготові. Тільки вони встигли схопити побитих, як відчинилась брама і вилетів загін кінних хозарів. Обсипали вони варягів стрілами, але зітнутись не посміли. І варяги щасливо повернулись у табір і притягли побитих. А Рибка тишком-нишком сидів у своїй схованці. І знов ніхто не здогадався, що він там — ні варяги, ні хозари. А Олегу притягли двох дохлих хозарів і того, третього. А той був ратником в Олега. Обшукали мерців. І знайшли в одного хозарина повну калиту золота. У побитих були мечі і ножі. Одному хозарину стріла протнула спину і вийшла з грудей. Другому попала в шию під потилицю. Третьому, русичу, дісталось у живіт, груди і шию. Олег добре сам обдивився кожного мерця. Зрештою, спитав: "Де стріли?" Стерновий залоги і відповідає йому: "Всі стріли були надламані. Вони заважали нести. Ми їх висмикнули, які могли, і викинули". "Пам'ятаєш, які були стріли?" "Аякже. Важкі, широкі і пласкі. Хозарські стріли". "Добре! — Сказав Олег. — Зброю і золото на твою залогу. А це падло віднесіть подалі і киньте собакам". Отак вовкулака Олег розпорядився із Рибчиною здобиччю. Сам же Рибка цілий день гинів під тим містком у трубі. Зрештою, зайшло сонце і зразу впала ніч. Та Рибка ще сидів у схованці. Чекав — а раптом ще щось трапиться? Тоді він обережно почав вилазити із схованки. А перед тим він обережно засунув у трубу тул із

ворожими стрілами. Свій же тул він і не відкривав. Як заповз Рибка до табору, то крикнув у вухо вартовому: "Це я — Рибка!" Ті вартові його ледь не зарубали. Аж тут з'явився ватажок Олегової охорони з двома бугаями-варягами. "Пішли до Правителя!" "Дайте я хоч води нап'юсь!" "Потім! Правитель тебе чекає!" Привели Рибку у шатро до Олега. Олег не питає ні про що Рибку. А каже охоронцеві: "Відкрий тул. Висип всі стріли і порахуй!" Рибка мовчить. Варяг порахував стріли і каже: "Три десятки і ще три стріли". "Добре, — каже Олег. — Подавай мені по одній". Олег взяв, всі стріли оглянув. "Гаразд. Всі твої стріли на місці. Жодна з них не схожа на хозарську. Тепер скажи мені — де ти взяв хозарські стріли, щоб усіх трьох порішити? Говори!" Рибка йому одказує: "Мені був урок розвідати про греків на мурах. І нікого я не вбивав. Ну як я міг у темряві когось на смерть поцілити?" "Хіба це не ти хвалився, що ти найкращий стрілець?" Рибка йому знов: "Я найкращий стрілець, коли бачу ціль. На слух не стріляв, бо не було потреби. Вночі я ніколи не полював". Олег далі веде: "Добре. Тоді розкажи, як все було. Це ж сталось поруч із твоєю схованкою". Рибка й говорить: "Я доповз і заліз. Сиджу. І лезуть по мені чи павуки чи оті земні раки з жалом. Сиджу і боюсь повернутись, щоб мене не вкусили і не вжалили." Олег як визвіриться: "Що ти теревені розводиш?! Говори діло!" А Рибка знов своє: "Ну я й кажу — лазить по мені вся ота гидота, а я навіть поворухнути боюсь. Аж тут наче хтось обережно йде. Стане, постоїть, потім знов іде. Коли вони заговорили, тоді я зрозумів — їх двоє. Говорять тихо-тихо. Потім пішли. Чую — ближче, ближче. Але чогось через місток вони не пішли. А спустились у рівчак. Потім далі від мене, далі. Тут один із них сичиком закричав. Йому хтось здаля відповів". Олег питає: "Від наших човнів?" "Я не второпав, бо їхні мухи дзижчали, що мені аж голова гула! Потім тихо. А тоді враз наче стріли просвистіли. Один зойкнув і впав. Потім друга стріла. Другий упав. Третя стріла просвистіла і почав третій страшно верещати. Далі наче ще дві чи три стріли пролетіло. Як розвиднілось, я на мить визирнув. Бачу — троє якихось лежать, і з них стирчать стріли". "Це ти їх порішив. Признавайся!" — гримає на нього Олег. "Нехай той признається, хто вночі краще стріляє, ніж я вдень". Олег каже: "Дивись, правда рано чи пізно об'явиться. Говори про греків!" І Рибка йому докладно розповів коли на мурах стоять найманці, хозари, угри чи печеніги, коли варяги, коли

греки, в якому місці з'являються стратіг і його почет. Олег уважно вислухав і відіслав. І не загадав ніякого уроку. Рибка добре наївся і напився і ліг спати. Вранці взяв круглу грецьку сітку, хтось її притяг у табір, і пішов до моря по рибу. Стерновий його зупинив: "Чого ледацюєш? Чому колеса не рихтуєш?" Рибка йому: "Бо я не тесля, а найкращий стрілець." Далі стерновий не став чіпати Рибку, бо бачив, як Рибка вночі ходив до намету Правителя... Кілька днів Рибку ніхто не чіпав. Але коли закінчили готувати вісі та човни, знов прийшли по Рибку. Найважчий урок Олег загадав Рибці. Сховатись під містком і коли покотять човни до фортеці, поцілити стратіга. Бо він з мурів керуватиме військом. Рибка тоді говорить. "Дай мені три дні — щоб я повправлявся. І дай мені одяг того вбитого хозарина". Олег йому: "Один день на вправи! Хозарські лахи сам шукай". Та вийшло так, як задумав Рибка. Тільки на четвертий день повіяв потрібний вітер. Хоч греки з мурів бачили весь той гармидер і метушню в таборі Олега, та думали, що то Русь готує пороки і драбини для приступу. Посилали вивідувачів. Але жоден не зрозумів, що вісі і колеса готують під човни. Тому вирішили греки першими напасти і знищити все те начиння. І ось відкрились брами і поперли на київське військо і піхотинці і залізні вершники і кіннота з Дикого поля. Як пройшло грецьке військо половину відстані, дав наказ Олег рушати. Спочатку, для розгону, попхали човни. А тоді зразу ж підняли вітрила. Рибка ще з ночі засів під містком. Отак він опинився за спиною грецького війська. Лише на одну мить, для одного пострілу, вискочив Рибка із схованки. І послав стрілу у грецького стратіга. Бо той стояв на звичному місці. Точнісінько в горло летіла стріла. Та саме в ту мить стратіг підняв правицю. Стріла пробила долоню наскрізь і подряпала щоку. Але ніхто не помітив шаленого стрільця Рибку. Більше Рибка не висовувався і чекав, коли скінчиться та запекла січа. Як не боронились, як не бились греки і їхні найминці, човни на колесах їх трощили і плющили! Коли відступили греки за мури, почали вояки Олега ходити полем бою і добивати поранених. Тут і скотився в рівчаг скривавлений хозарин і поповз до Рибчиної схованки. Рибка висмикнув ножа, щоб заколотити хозарина. І нараз почув тихе: "Це ти, Рибко?" Отетерів Рибка. Бо той хозарин був Птаха. Рибка аж крикнув: "Як ти так швидко тут опинився?!" Птаха йому: "Т-с-с! Не кричи! Як почують, то обох нас порішать!..." І залазить ще й Птаха у туту тісну

схованку. Просить Птаха: "Може в тебе вода є? Дай хоч ковток!" Дав йому Рибка із міха напитись. Питає він у Птахи: "Куди тебе поранили?" "Срамота, друже Рибко! Списом у сідницю. Булавою по голові. Мечем зачепили по стегну. А в спині стирчить наконечник стріли. От, якби ти поціливі, був би мені гаплик". Далі Птаха роздягся і Рибка виколупав ножом наконечник із спини. Порвали сорочку і перев'язали стегно. З сідницею нічого не могли зробити. Хоч, на щастя, рана ледь кровила. Нараз засурмили роги в Олеговім війську. То значило, що Русь починає відходити від мурів. Це щоб їх грецькі стріли не дістали. Рибка і каже Птасі: "До вечора звідси не висунутись. Давай розповідай". "Гаразд, — каже Птаха. — Тільки дай ще ковточок води. Пече мені, не можу втерпіти..." Дав йому Рибка тільки три ковтки зробити. Бо до вечора було далеко. "Отож слухай, друже Рибко. Як привіз ти мені листи, скочив я на кобилку і погнав до Десни..." "Де ти, Птахо, кобилу взяв? Украв?" "Та ні, купив у старого човняра-перевізника за дві ногати. Переплатив, але старий хрін затявся і все!" "Так я ж усі твої гроші жидовину Шломові віддав...", — дивується Рибка. "Е ні, друже Рибко, — каже хитрий Птаха, — у мене в різних кутках були схованки. Скрізь потроху срібняків. На жаль, не все встиг забрати... Та не про те мова. Чотири дні і п'ять ночей добувався я до першої хозарської залози. Там дав їм срібла на вступне і подався до Саркелу. Про похід я нічого не казав, тільки сказав, що маю справу до жидовина Гостяти від мого господаря, того жидовина Гануки. Ну збрехав, бо інакше б не повірили. Про похід — ні слова. Бо тоді почали б вони мене допитувати. А чи не навмисне я підісланий Олегом? Отож хозари дозволили мені піти далі. Навіть запасного коня мені продали. До Саркелу за три дні доскавав. Знайшов там жидовина Гостяту і віддав йому лист Гануки. Гостята хотів, щоб я далі з купцями пішов до Ітіля, а звідти аж у славне місто Кахіру. На батьківщину Гануки. Та в тих сучих хозарів добрі і вправні нишпорки. Прихопили мене хозари. Вони мене не грабували. А заставили з печенігами скакати до Порогів". "Слухай, Птахо, то ти мені помахав?" "Та вже я, — каже Птаха. — Ще бачу. Кажу тобі далі. Як побачили вони Олегове військо, зразу помчали до острова. А там до Корсуня. А в Корсуні десять хозар і їхній тлумач-жидовин сіли на галеру і помчали до Царгороду..." "А ти де подівся?", — питає Рибка. "Як де? Вони мене й на крок не відпускали! Галери на дванадцять днів вас

випередила. Мені і хозарам і жидовину вже перестали вірити. Хотіли нас усіх кинути в узилище, навіть жидовина-тлумача. Бо греки з хозарами то дружбу водять, то скубуться. Та, на наше щастя, ви прибули, і підозру з нас зняли. Що далі було — ти, Рибко краще знаєш". "Добре, — каже Рибка. — Чого ти у бій поперся? Який із тебе стрілець?" "Не хотів нікуди пертися! Греки примусили: "Як ти до нас перейшов, то іди до нас битись. Тоді ми тобі повіримо". Ну, я злякався і пішов з усіма... Тепер, якщо мене зловлять кияни — повісять. Ну як мені тепер у місто потрапити? А без лікаря мені гаплик! Якби мене не поранили, я б уночі переплив би через Суд. Я добре плаваю, але рани..." "Слухай, — каже Рибка, — я один раз ходив з тими упрями-варягами на грабунок. Отамо, на північ, бачив я пересохла русло. Бо жорства і стеблини осоки засохли. Здалось мені — той рівчак від ручаю іде просто в дірку в мурі. Здалось мені, хоч я не приглядався, — ти проліз би в ту дірку..." Птаха питає: "Це далеко?" "Дивись — каже йому Рибка — На південь звідсіля біля самого моря Золота брама. Далі йдуть ще три брами. Ми з тобою проти Ратної брами. Далі дві брами. Коло другої, за нею, отой рівчак..." "Е ні, друже Рибко! Я туди не доповзу до світанку". Тоді Рибка йому таке сказав: "Якби ти був правдивим ратником чи вільною людиною, я б тебе зараз заколов, яко свиню і зрадника. Але ти раб і подався на волю. Маю тобі допомогти..." Як упала ніч, виліз Рибка із схованки, завалив собі на спину Птаху і потяг його до тієї дірки. Вони її навпомацки знайшли. Просунувся в дірку Птаха і поліз. Домовились вони з Рибкою — як пролізе він усю ту трубу, то кине в неї камінець. Дуже довго чекав Рибка. Казав, уже в старості, що ніколи так ні за кого не боявся, як за того пронизу і брехуна Птаху. Як то страшно — застрягнути в тому кам'яному закутку. Нарешті покотився з того боку камінчик. Тоді Рибка попростував до свого табору. Як дістався він до табору, стерновий його за душу вхопив: "Я через тебе не сплю! Все Олегові стражі прибігають — чи повернувся Рибка?" "Не галасуй. Піду до Правителя. Дай води — помираю". Напився Рибка і пішов до вовкулаки. Вартові коло шатра задрімали. Рибка їм тихо і каже: "Підіть до Правителя. Скажіть — Рибка прийшов". Тільки те мовив Рибка, як куртина шатра відхилилась і з ліхтарем постав сам правитель. "Чого раніше не прийшов?" "Заспав, мій Правителю. Як і твої оці вірні охоронці". "Розбазікався. Віддай ніж і стріли і заходь". Прокинулись вартові і

забрали в Рибки оружжя. Зайшов Рибка у шатро. Олег на нього просто засичав: "Я тебе, навіженого, всю ніч чекаю. Ти його поцілив?!" "Чому — ні? — відповідає Рибка. — Поцілив". "Він упав?!", — сичить той вовкулака Олег. "Не думаю. Коли я пустив стрілу, він підняв угору руку. Стріла попала йому в кисть. Чи пробила наскрізь і зачепила шию — не знаю". "Чому, дурню, в шию?!", — вже на весь голос питає Олег. "Тому в шию цілився, що все в обладунку. Тільки шия на вершок відкрита". "Чого в око не цілив?!", — вже кричить Олег. "Не міг в око попасти. Бо в щілину, у просвіт, між зубцями тільки й бачив отой вершок шиї". Замок Олег, замислився, бороду собі скубе, і каже: "Іди в засідку". "Кого тепер пострелити?", — питає Рибка. "Його, якщо знов вийде з мури", — відказує Олег. Забрав Рибка оружжя, набрав у міх води і прихопив шмат в'яленого м'яса та й поповз до схованки. Але більше не довелось ні в кого стріляти. Бо тільки за Царгородськими мурами віддзвонили звони в церквах, засурмили сурмачі на мурах. І з Військової брами вийшли від греків старшини і запросили Олега на перемовини про мир. І попросили в Олега, щоб дав забрати побитих. Бо була спека страшна. І мерці смерділи невимовно. Та ще вітер повіяв західний, то сморід несло на град грецький. Але Рибка сидів під містком до самої глухої ночі, щоб не виказати, а раптом що, зручної схованки. А того ж дня, в обід греки вислали послів своїх із дарами для Олега. Просили не губити грецьких людей і їхні маєтки. Просили прийняти дари: дороге вино, найсолодші овочі, всякі хліби і пироги. Сказав їм Олег: "Пригубіть ви з нами це вино, скуштуйте овочі, наситьтеся хлібами солодкими!" А послі грецькі рікли Олегові: "Ми не такого високого роду, як ти. Нам не годиться, не по честі нам, пити такі вина і вживати солодкі хліби". Зрозумів Олег, що все отруєне. І завернув Олег назад до Царгороду послів з їхніми дарами. І боялись греки, що розгадав він їх підступ. І почали справжні перемовини. Зажадав Олег собі та своїй дружині великого срібла-злата. Згодилися греки. І попросили Олега трохи відступити від мурів. Щоб могли їхні люди вільно виходити з міста і заходити в місто. Як Олег відступив від мурів, то послав своїх людей у місто до кесаря. Щоб уладнали мир і визначити кількість срібла на відкуп. І всі послі були сучі зайди варяги. Жодного нашого чоловіка, ні тобі киянина, ні переяславця, ні чернігівця. Хоч саме на ці міста вимагав Олег великі гроші від греків. Перемовини з греками

були довгі. То Олег покликав Рибку і сказав: "Іди гуляй, мій славний челяднику. Поки тебе не покличу. Іди, гуляй!" Як сказав той вовкулака Олег: "мій славний челяднику", Рибку всього перекрутило. Розлютило смертельно. Але виду ані трохи не подав Рибка. Навіть не моргнув, навіть не насупився. Уклонився низько і пішов собі до моря. Подобалось йому внакид сіткою круглою грецькою ловити рибку-чуларку. Тільки він один раз сипонув сітку на зграйку чуларок, як до берега прямує грецький човен. І чує Рибка, що його хтось гукає з човна. Подивився — серед греків-рибалок сидить Птаха. Добре, багато по-грецькому вдягнений, плащ-мантія на ньому зелений, капелюх крислатий, як бриль, на ньому надягнутий. Поки грецькі рибалки вивантажували корзини з рибою, Птаха з Рибкою погомоніли. Птаха сказав, що його добре полікували і взяли на службу одні зацні люди доглядати за соколами. А далі Птаха здивував Рибку: "Стратіг, яко ти поранив, просить тебе піти до нього на службу. І платитиме тобі не сріблом, а золотом. Одяг і їжа з його комори". Рибка вже вчений, дивиться в очі Птасі і каже: "Я нікого із зацних греків не поранив. Бо якби я стріляв у когось, то вбив би!" Птаха сміється і відповідає Рибці: "Може ти скажеш, що і тих двох хозарів-розвідників і Ігоревого конюха-зрадника ти не вбивав?" "Тю на тебе, Птахо! Їх же вночі порішили. І там не один у них хтось стріляв. Я питав у варягів — одні стріли від одного лука по довжині, інші, по довжині, від другого". "То чого ти сидів у тій трубі, будь вона неладна?" "Не клени трубу, Птахо. Вона тобі життя врятувала. А сидів я в ній, бо Олег дав мені урок споглядати за греками на мурах. Все запам'ятовувати і доносити йому". Птаха знов своє: "То ти не хочеш утікати від Олега? Дивись. Він тебе так заплутає, що ти назавжди у нього за челядина-раба будеш! А я вже у жидовинів-купців Царгородських одержав за той лист від Шлома Гилявого. І ті жидовини, тямущі люди, вони мене порадили багатому греку, патрицію. Давай, кидай Олега, приставай до мене. Я тебе в жидовинів схочу, поки Олег не піде геть. Давай, нам удвох буде добре серед чужих!" Рибка відповів йому: "Не хочу я бути серед чужих. А тобі, Птахо, краще не потикатись нікуди. Бо чув я, що гомоніли багаті варяги і наші кияни. Вже домовились і греки і Русь видавати один одному челядників-утікачів. І обмінюватись в'язнями і полоненими". "Спасибі тобі, Рибко, за обвістку про це діло. А якщо зібрався ти вертати до Києва і далі

додому, то забери собі ту дівку-перевізницю. Бо її брати і батько замордують її з-за мене, якщо узнають про це. А ще я тобі зараз скажу, де я срібняки сховав..." Та не встиг назвати схованки, як з берега почали Рибку гукати варяги-охоронці. І саме ті варяги, які добре знали Птаху. Як уздрів Птаха, що вони йдуть усі до Рибки, то на мигах попрохав швидко відпливати. І вже сидів на демені і мовчав. Навіть рукою боявся помахати на прощання своєму спасителеві Рибці. А варягів таки Олег послав по Рибку. Ішов Рибка до Олега і думав: "А який цього разу вигдає цей вовкулака?" Думав-думав Рибка, гадав. І нічого не вгадав. Бо урок справді був незвичний. Сказав йому Олег тримати Олегів щит і подавати вухналі, коли він прибиватиме свій щит на воротах Царгороду. Вирік на кінець Олег ось що: "Жодному челядину я такої честі не давав. Тільки тобі! Бо ти найкращий стрілець!" Олег взяв свого великого червленого щита, цвяхи вухналі і бойовий топір варязький. І пішов він попереду, а Рибка на крок позаду і збоку. А за ними вся Олегова дружина в сталевім обладунку, при мечях і при списах. Сказав їти Олег до Збройної брами, бо саме там найбільше подавили човнами греків. І ще тихо сказав Олег Рибці, щоб інші не чули: "Дивись пильно, чи де лучник на мене не чатує?! У тебе сьогодні найзіркіші очі і найтвердіша рука". І Рибка тоді зрозумів і подумав: "Ось ти чого по мене послав своїх людоловів! Я тобі ще й охоронцем потрібен, сучий упирю!" Як вони усією раттю прийшли до Збройної брами, там вже були знатні греки і їхні попи. І Русь, і греки говорили про мир і любов поміж собою. А ще там Рибка побачив того стратіга, якого він у руку поранив. Бо той був із рукою на перев'язі. І пильно дивився на Рибку. А Рибка йому кивнув головою. Немов сказав: "Так! Це я тебе поцілив". Ну а далі вже Рибка тримав червлений щит і вухналі. А Олег гатив по цвяхах обушком бойового топора. На тому похід і війна з греками скінчилась, як Олег прибив свій щит на воротах Царгороду. І тоді всі Олегові варяги та інші ратники дістали шалені гроші. Та ще й кожен тягнув із собою купу всього награваного. Всі воїни з Рибчиної лодії одержали плату у срібняках. Рибці ж стерновий нічого не дав. Рибка йому нічого не сказав. Рибчина здобич була тільки печенізький лук та угорський лук і три тули зі стрілами. Він на ратному полі позбирав усе. А ще він віз додому здоровенний клубок щонайтоншої шовкової нитки. А в тебе, Бабо Лелю, вже від того клубка тільки

невеличкий клубок лишився. Пращур Рибка ту червону нитку давав тільки родичам і друзям-бортникам. І ти від клубка дала нитку дядькові Півню. Якби не червона нитка, то і не знайшов би дядько Півень своєї потаємної борті. Бо сьогодні тільки дядько Півень здатен прив'язати нитку до бджоли і простежити, куди вона полетить. У боярина Судомировича аж три бортники. Та жоден із них не годен зав'язати нитку на бджолиній лапці!...

— Авже! Твій дядько добрий мисливець, бортник і рибалка. От якби йому ще трохи розуму... Хоча, може, з віком порозумнішає. Давай, оповідай далі.

— Так я, Бабо Лелю, я й оповідаю. Коли вони проходили назад через Пороги, знов з'явилися степовики. Але Рибка від них не відстрілювався. Казав, що лівицю повередив. Не може добре рукометь тримати. До самого Києва за лук і стріли не брався. Сидів на носі лодії і береги споглядав. Стерновий чеплявся до Рибки — чого він не веслує? Рибка відповів: "Іди до Правителя і спитай — чи має Рибка веслувати однією рукою? Якщо скаже, щоб я веслував — веслуватиму однією рукою". Та стерновий нікуди не пішов і облишив Рибку в спокої. І знов сидів Рибка на носі. Але Рибка не просто сидів і милувався Дніпром-Славутою. А думав одну кріпку думу. Як задумав думу, то й зробив діло. Як спинилась рать у Вітечеві, надіслали гінця до Києва, щоб готувались зустріти рать. Тоді пішов Рибка до варягів. Вони сиділи біля вогнищ і грали в кості. А той варяг, якого Рибка у пахвину вдарив, програвся. І сидів сумний і похнюплений. Рибка до нього підійшов і щось йому почав белькотіти: "буль-буль, гуль-гуль!" Варяг слухає і нічого не розуміє. Тоді Рибка виймає золоту намистину на волосинці із кінського хвоста. Варяг дивиться і наче заціпенів. А Рибка тоді бере і відстібує срібну застібку на червоному корзні варяга. Знімає з варяга корзно і йде собі геть. А варяг сидить, наче його по голові оголомшили. Коли Рибка йшов, один варяг прихопив за кінець корзна. Помацав і сказав: "І тобі програв? Хороше корзно!" "Ага!", — сказав Рибка і пішов до своєї лодії і сховав у хозарський міх, бо його козуб згорів разом із човном. За тим пішов до іншої залози. Там теж грали в кості варяги. Знайшов варяга, якому він

руку проколов ножем. Той сидів і чекав своєї черги, щоб сісти до гравців. Сидить він і наче замріявся. Рибка легенько торкнувся. Той повертає голову. А Рибка йому під очі золоту намастину на волосині. І так легенько нею погойдує туди-сюди, туди-сюди. І той варяг наче починає засипати з відкритими очима. Рибка тихо його питає: "Ти хочеш віддати мені свого меча?" Той наче киває головою. "Тоді відстібни меча і подай мені!" Варяг відстібує меча від пояса та й віддає Рибці. Рибка забрав меч і пішов геть. А всі варяги в той вечір понапивалися грецького вина, поки рачки не стали. Бо вже нікого не боялися — до Києва рукою подати. А чудь, і меря, і кривичі та смоленці так надерлися, що покотом лягли, де хто був. А Рибка пішов до Вітечівської залози. І попрохав за хозарський гарний лук і тул зі стрілами довбанку. Ті теж були п'яні, то й дали йому човника і на додачу сітку-сакулю. І Рибка забрав все своє оружжя і поскладав у міх, а міх у довбанку. І погнав проти течії вгору по Дніпру. Тільки попід лівим берегом, по мілкому, бо там течія слабіша. Усю ніч поспішав до Києва, бо настав повен місяць і не було на небі жодної хмаринки. Приплив Рибка з хитрістю до Києва. Не знизу, а згори, ніби з Вишгорода. І приплив так вдало, що натрапив зразу на Птахову коханку. Не довелось їй на Подолі шукати. А що всі кияни подільські з'юрмились на Почайні внизу, біля Ручая, то ніхто не зауважив на прибульця з верху Почайни. І поки там біля Ручая нетерпились люди, чекаючи Олега військо, Рибка все їй розповів про Птаху. Як він все розповів їй, вона й сказала йому: "Візьми мене з собою. Ти добрий, а мене брати і батько замордують, як побачать, що я в тяжі". Рибка їй каже: "А що я з тобою і його дитиною робитиму?" "Візьми мене хоч рабиною, тільки мені тут не жити!" Рибка довго не думав і каже їй: "Сідай. Треба швидко тікати". Вона: "Почекай, я тільки за тим глечиком збігаю!" "Ні, — каже Рибка. — Вони здогадаються і схоплять тебе". Стали вони сперечатись. Рибка махнув рукою і каже: "Як хочеш. А мені з Олегового раттю не з руки воювати." Сів та погнав довбанку вгору Почайною. Але тим не скінчилось. Вона його наздогнала десь вже за островами. Теж на довбанці, звичайно. Якби Рибка не веслував усю ніч, то вона б його ніколи не наздогнала. Але як вона його наздогнала, то вже ніколи з Рибкою не сперечалась. А те, що вона понесла, то так здалося їй. Може, від того, що вона за Птаху горювала. Тільки Рибка собі її взяв за жону. І первістка народила рівно через рік, як

Рибка її привіз. То був твій батько, Бабо Лелю, Словит. І його жінка, твоя мати, тебе народила першою. А далі вже пішли твої брати і сестри. У Рибки було шестеро синів. І ніхто з них не пішов у Рибку. Були всі добрими ратаями. А що земля у громади краща ніж у сусідів, то всі Рибки добре розпаслися. І ще ось що — як повернувся Рибка до громади, мечем опоясаний у багряному корзні, то вже проти нього боялись щось вигадувати. І він разом із твоєю бабою пішов у ліс до старого відлюдника Йова. І ніхто й не писнув. Потім Рибка повіз у ліс на конику свого Діда. Бо той, хоча молодший був за Йова, а ногами слабував, як і ти, Бабо Лелю. А там і вся рідня почала до старого ходити. Як зрубав Рибка хату, то сказав діду Йову йти до нього жити. Але старий Йов лишився в лісі до самої смерті. І ніхто його більше не цурався. І коли він помер, то народився твій дядько, і Рибка назвав його Бравлином. Щоб пам'ять не переривалась. Так само і мене назвали Бравлином, як мого пращура... Добре і в злагоді жили люди в селищі і ніхто до Рибки не чіплявся. Бо всі його поважали і таки боялись. І все було добре, поки не задумав київський той вовкулака Ігор, піти походом на греків. Знов довелося людям валити ліс і сплавляти до Києва, а жінкам ткати толстину на вітрила. Але й це не була біда. Прийшла біда за два роки, тоді, коли ти, Баба Лелю, народила доньку Предславу. Спочатку воєвода Ігорів, вовкулака-варяг, взяв із нас, деревлян, данину. Це ще деревляни терпіли. Та не встигли вони оговтатись від наскоку воєводи, як сам Ігор приперся. І знову з нас, деревлян, данину заходився брати. І це ще деревляни стерпіли. Та не встигли вони отямитись, як повернувся Ігор із своїми варягами і почав просто грабунок. Тоді зібрались збройні мужі з околиць Іскоростеня і захопили цього вовкулаку-ненажеру. Зігнули дві берези і прив'язали за ноги до дерева. Як відпустили стовбури, то дерева розігнулись і порвали Ігоря навпіл. Наші люди не знали про ті справи. Бо селище наше було в закутку земель. Як же дійшла звістка про те ворохобство, сказав Рибка своїм поселянам: "Будьте наготові. Тільки з'являться коло нас варяги, хапайте дітей — і до пущі. Кидайте все. Потім наживете. Ви варягів тільки чули. А я з ними на Царгород ходив. Нікого не помилують. Посидимо в лісі, потерпімо. Вони все розграбують. Може й ще сплять. Там ми врятуємось у пущі і все відбудуємо." Спочатку Рибку послухали і на всіх підступах, де могли коні пройти,

поставили дозорців. Час минав, а варяги не з'являлись, то й перестали люди виходити на чатування. Таке побачивши, Рибка із синами пішов до пущі, обновив Йовову вежку-землянку і ще дві нові спорядив. Запас там із всякого начиння і їжі зробили. Та не всі Рибки схованкою скористались. Привів варягів старий, той самий, провідник, що колись привів Олегового гінця. Рибка саме тоді рибалив у протоці. Він кинувся в селище і підняв галас. Але в селищі були тільки старі та малі, бо всі вийшли в поле жати. Рибка кинувся перше до твоєї хати. Ти схопила дітей і побігла до лісу до схованки. Рибка затрубив у ріг. Ті, хто почув, то кинувся до лісу. Далі Рибка лишатись не міг. Він схопив чиїхось малих на руки і побіг до лісу. А варяги вже скакали по ланах і посікали на капусту безборонних людей. Тоді підпалили все, що люди нажали, і кинулись до селища. Там все, що було живе — кололи списами, рубали сокирами, сікли мечами. Потім запрягли коли людські, на них поскидали людські добра і поїхали геть. А перед тим запалили все, що горить. Усе. Із Рибок врятувався лише твій батько і Бравлин. Тройко діток Славиші лишились сиротами. Всі інші упали під мечем Ольжиних варягів. А потім, узимку, прибула на згарище сама Ольга. Лаяла і тільки що берлом не біла по пиці того ватажка, що спалив селище. Лаяла його люто, що стільки добра пустив із димом. Скинула його з голови заgonу варязького. А селище наказала відновити і поселити тут своїх рабів-холопів. Отак загинуло селище Острів. І з'явилося холопське сільце Ольжине.

І пішли мій пращур Рибка і хто живий лишився далі на північ. Там де болота навіть лютої зими не замерзають. Там вони зрубали кілька істобок і стали вони зватись Рибчина вьоска. Потім і звідтіля довелось піти на нове місце. Поки залишки роду пристали до цієї громади, де і я, Бравлин, народився. І ще я хочу сказати ось що. Пращур Рибка на третій рік вигнання кудись зник. Повернувся тільки на Масляну. Потім вже, як Рибки не стало, через роки дійшла вістка ось така. В Іскоростені Перуновими стрілами було побито старого провідника по древлянських селищах. І було вбито двох його синів і онуків. І роду його не стало. І двом варягам із Іскоростеньського нового городка Перуновими стрілами пробили кольчуги і протнули серце. І казали, що стріли були червлені, як ті, що колись надсилав данникам вовкулака Олег... А більше, і до цього

дня, Перунових стріл не об'являлось. І такого стрільця, як пращур Рибка, ніде не було. По всіх селах і в'юсках від Вручею та Іскоростеня до Прип'яті. І лук його ніхто не міг нап'яти. Навіть мій дядько Півень...

Малий Півник замовчав.

Опадали блакитні сутінки.

І Баба Леля мовчала. Дивились кудись поверх голови хлопчика і ворушила старечими бляклими вустами. Простягла велику теплу руку і поклала на голову Півнику.

— Оце тебе слухала і разом із тобою згадувала, що мій дід Рибка мені розповідав. Добре все переповів. Тепер знаю — як мене не стане — ти все пам'ятаєш. Як будуть у тебе діти — розкажи їм все, як є, так як ти мені переповів. І ще пам'ятай сам і дітям передай ось таке. У кого в жилах хоч частка Ігоревої крові б'ється — вони варяги, люті пси і людолови, у якому б вони коліні не були. Ти їдеш у далекі, предалекі світи — аж у самий Київ. І там правлять нащадки скаженого вовкулаки Ігоря. Ніколи не забувай цього. Може ті владці і прихистять тебе і благодіяння тобі зроблять. Всякі чудеса бувають. Але то все до часу. Згадай Бравлина твого тезку, згадай славного Рибку. Бравлина покалічили, бо служив Оскольду. Рибку хотіли в сіті рабства-челядинства впіймати. І цей, їхній пес, Судомирович, вже в сільце загнав твого нерозважливого дядька. Добре, що він рушає до Києва. Там обітреться межі людей і вислизне із боярського зашморгу. От побачиш. То є такі люди, як твій вуй, що розумнішають, коли добре собі лоба наб'ють. А ти, дитино, не такий. У тебе є гаряча кров твоїх пращурів. Ти не пропадеш. Скрізь впливеш. Хоч і будуть у тебе всякі важкі пригоди. Я з тобою, хлопче, не прощаюсь, бо сподіваюсь — доживу до твого повернення... А як і не доживу, то знаю — ти мене ніколи не забудеш.

— Я тебе ніколи не забуду! А ти, Бабо Лелю, ще поживи! Не вмирай! Бо як ми без тебе будемо?!

— Ну, як помру, то якось будете. А пам'ять пращурів ти збережеш. Більше такої голови, як у тебе, немає ні в кого з усіх наших родичів... Бігай вже до дядька — завтра вам у дорогу! Шасливої тобі путі, онучку!

— Дякую, Бабо Лелю! Тільки давай я тебе до комори відведу! — І Півник підставив під велику теплу руку старої своє гостре плечико. Баба Леля вдавала, що спирається на плече малого, і поволі дочапала до свого ліжбища в коморі. Сіла. Там було геть темно.

І тоді Півник став навшпиньки і поцілував Бабу в щоку. І відчув на губах солоний смак сльози. Зніяковів, а тоді вигукнув:

— Бувай здорова, наша Бабо Лелю! — І чимдуж побіг по стежці до опадки. І в неї з річки напливав легенький туман.

Десь ліворуч, у порубанім лісі, на пожарищі закричала дрімлюга.

Далі праворуч, у діброві, запугав пугач. Аж луна пішла.

Та це не злякало Півника. Він біг і підстрибував і наспівував веселу співомовку-загадку:

Виса — висить!

Хода — ходить!

Виса — впала!

Хода — з'їла!

ПОДОРОЖ ДО КИЄВА

Перед самою дорогою боярський ключник приніс дядькові здорового червоного півня у клітці. Це був найбільш задерикуватий півень. Бився і з птахами, і з собаками, і з худобою повсякчас, а співав тихо і хрипко.

Але в подорожі їм і такого крикуна вистачить, щоб не проспали мандрівці.

А сам дядько Півень взяв у дорогу великого кудлатого, полової масті собаку на ім'я Реп'ях. Реп'яха не брали на полювання, а лишали охороняти боярську садибу.

Але дядько Півень так принадив його до себе, що за якийсь час вже ніхто не міг ним, крім дядька Півня, керувати.

Зараз дядько Півень надяг собаці широку обручку з гострими шипами назовні — захист і проти чужих псів, і проти татей і вовків.

— Підемо до Києва, собацюро.

І вже пес від нього нікуди не відступав.

Ті, хто був піший і мав у дорозі сидіти на возі, в садибі стояли біля возів.

А дядько Півень та ще один старий холоп боярина на ім'я Талець, та другий холоп, молодший за Тальця, а на ім'я Будий, були верхи. Дядько мав найкращого коня. Талець і Будий з довгими рогатинами, луками і великими ножами при поясі. І до того ж, кожен із подорожніх мав свою сокиру.

Найкраще упоряджений — дядько Півень. Рогатина, сокира, лук, стріли, ще й за поясом стирчав грушевий держак обушка, а добрий мисливський ніж погойдувався на поясі.

Нарешті настав час рушати.

Паламар, що був замість попа, вийшов із різьбленим дерев'яним хрестом і благословив усіх відбуваючих.

Тоді дядько Півень дзвінко і сильно хльоснув батогом.

Рипнули колеса возів.

І валка почала виповзати із боярської садиби.

Боярська челядь, холопи і дворові люди — всі проводили робітників.

Найдовше за валкою йшли жінки полонених Ляха та Німця.

Управитель не радив боярину Судомировичу надсилати бранців на роботу до Києва.

— Хіба ти сам добре не знаєш, що Лях і Німець найгірші мої холопи? А хліб жеруть добре! Нехай ідуть і роблять урок великому князю. А щоб вони там не байдикували, оцей молодик піклуватиметься.

Та управитель мав одну пільгу серед інших челядників — часом говорити хазяїну правду.

— Я боюся, що вони втечуть.

— Якщо десь вони загубляться в нетях, тоді в мене в сітях лишається Півень. А його я не віддам і за кількох холопів. Ти знаєш, що він зо мною угоду скріпив? Тепер він за ними стежитиме, щоб не втекли. А як втечуть — жінки їхні із синами-первістками в мене в рабстві лишаються! Підростуть — будуть мені робичичами.

Коли валка возів і вершників і кількох повідних коней прийшла до межі боярської землі, всі проводжаючі спинились.

Вони минали село і звертали праворуч, щоб заглибитись у ліс. Як від кузні до шляху вибігла донька коваля. Підступила і подала Півнику намистину, ту самісіньку!

Мандрівці повернулись до малих, подивились, але ніхто не стишував ходи.

Валка йшла і йшла вперед.

Дядько Півень звівся в стременах, озирнувся на малого, ледь усміхнувся, та відвернувся, і більше не обертася.

Реп'ях, витягши шию, нюхтив — чим пахне від доньки коваля.

— Візьми. Це твій оберіг!

— А звідки в тебе?

— Бо чародійка наша родичка. Вона заклала на твого дядька і на тебе, щоб ви ніколи не вернулись сюди... Намистину я знайшла в потаємному лісі.

— То ти з нею ходиш туди? — бовкнув Півник, хоча добре знав — про чародійські місця не говорять і не питають. Бо за це чародії можуть наслати порчу.

— І я, і мій батько! Тільки ти не кажи дядькові! А чаклунка — моя тітка.

— Ти не зрадила її?

— Чому?

— Ну, бо ти віддала мені намистину... Вона ж чародійка — знає все потаємне і тебе покарає!

— Дурне! Вона сильна проти чужих. А мій батько добре на ворожбі знається. Його сила мене захистить. І я вже в собі починаю силу відчувати. А про це ні вона, ні батько не знають.

Намистина лежала в дівчинки на долоні, насилена на тонкий шкіряний пасочок.

Півник узяв і одяг на шию. І намистина зразу ж лягла теплою ваговитістю поруч з натільним бронзовим хрестом і олов'яним змієвиком, що боронить людину від усякої недуги.

— А що сильніше — хрест, змієвик чи намистина?

— Думаю, що намистина найсильніша! — відказала дівчинка. Бо ні оберегом, ні хрестом ти не вибив їй зуба.

Вони стояли один навпроти одного і мовчали.

А валка невпинно сунулася шляхом і все віддалялася від села.

І пес загарчав занепокоєно, прикликаючи Півника наздоганяти валку.

Тоді Півник, ніби намагаючись запам'ятати дівчинку уважно, оглянув її усю від голови до ніг.

— А що тобі привезти з Києва? — спитав дівчинку.

— Ну, ти нічого з Києва мені не привезеш. Бо ти не повернешся сюди. Бо тітка таке проти вас заклала і наворожила, що аж страшно! І головне — щоб ви додому ніколи не повернулись.

— А я не боюся твоєї тітки! Що тобі привезти?

Дівчинка подивилась на нього згори вниз і мовчки усміхнулась.

— Я тобі обіцяю таке, таке щось гарне... Навіть сам не знаю... Але таке, таке!

І зразу схопився з місця і чимдуж побіг за валкою. Реп'ях поруч.

Дівчинка прокричала йому вслід:

— Щасливої дороги!

ШЛЯХ

Коні бадьоро товкли лісову дорогу, але пісок поглинав тупіт копит, а колеса скрипіли, пищали, співали кожне своїм голосом і на свою силу.

Отако в сутіні зеленій межі товстеними стовбурами йшли цілісінький день до самого вечора.

Зупинились на відпочинок неподалік від дороги на великій галявині.

Дядько розпорядився, щоб вози колом розташувати.

Коней розпрягли і поставили посеред табору.

Старий Талець невдоволено зауважив Півневі:

— Нехай би коні попаслися. Трави тут добрі. То і ячмінь би заощадили. У Києві буде важка праця, чим годуватимеш? Де ячменя візьмеш?

Тут дядько Півень заговорив тим голосом, якого малий ніколи не чув. Так говорила прапрабаба, коли щось їй було ненависне.

— Коней не пущу на пашу — таті можуть звести. І, крім того, Лях і Німець. Вони полоненники. І вони спокуються втечею. А я не хочу, щоб вони тікали на моїх конях.

— Коні, вони поки що боярські... Чи ти їх у нього купив?... — говорив глузливо підстаркуватий боярський холоп.

— Я з боярином уклав угоду, що відповідаю за все на будові і в дорозі. Але боярин не сказав мені й слова, що мені забороняється когось із вас покалічити... за непослух. Це я на власний розсуд робитиму... — і він повернувся до полонеників і наказав: — Принесіть води та розбийте отой дубовий пень на паливо. І розпаліть багаття. А ти, Будий, звари кашу. Мусиш краще за нас все це вміти — адже в тебе батько скільки вже років боярам куховарить.

Потім дядько вийшов за вози, і Півник за ним. Дядько оглянув усі вози, зазирнув під колеса, перевірів осі й дишла.

Поступово Півень заспокоївся і зайшов назад межи вози.

Під начищеним лискучим казаном грало веселе полум'я, а над казаном схилився патлатий Будий і щось копирсав кописткою у паруючій вареві.

Вечеряли при зірках.

На ніч дядько розподілив три варти. Собі призначив другу. Визначив, де кому спати.

Старші холопи почали ремствувати — хіба не однаково, де кому лягати? Де хто вмостився, там і спить!

— Таті бродять по лісах! Княжі дружини посікли полки ворожі, а малі зграї розпоршились по лісах та пущах. Наша валка — золота здобич для татей.

Півник взяв клітку і покликав Реп'яха, щоб вмоститися біля тахнучого багаття.

Але дядько відтяг небожа в затінок воза.

— Отут спи! — Кинув попону зі свого коня. — Біля вогнища, навіть невеличкого, ти добра ціль для лучника. Він тебе бачить, а ти його — ні!

Малий прокинувся не від того, що півень Червень кричав, а від того, що дядько Півень заворушився, відчуваючи настання своєї черги,

Дядько поклав спати на своєму зігрітому місці першого стража Буда, а сам пішов межі возами. Робив крок і надовго завмирав, уважно прислухався. А разом із ним прислухався і його небіж.

Хропли час від часу коні, подзвонювали вуздечками.

З лісу час від часу пливли сумні крики дрімлюги, та на тому боці ручая пугав пугач.

А далі знов тиша.

Дядько Півень підкинув жменю дубових скіпок у затахле багаття, і червоні зблиски освітили табір. Всі спали.

Малий перекинувся голічерва, і йому аж дух захопило від яскравості та незліченності зірок.

Він довго вдивлявся в них, і йому здалось, що одні були зелені, другі білі, треті блакитні, а ще були наче й рожеві. Одні світили яскраво, інші час від часу наче блимали. І від їх далекого-предалекого миготіння малого наче заколисало, і він заснув.

Більше до самого ранку Півник не прокидався...

...По сніданню та годівлі коней рушили далі по звивистій лісовій дорозі, яку заливали часом холодні, пронизливі хвилі туману.

І знов рипіли-співали колеса, кожне на свій голос.

Холопи попримощувались на возах і куняли. Лише Німець і Лях сторожко придивлялись до всіх зворотів дороги.

Дядько взяв малого поперед себе на коня.

— Бачиш, як зирять? Запам'ятовують. Не забувають про волю, бач! Хоча вже й дітей тут наплодили.

А сам подумав: "Після княжого уроку можете тікати. Та і я вже не повернуся до цього павука, що на людей сіті плете!"

Під вечір вибрали гарне місце для ночівлі — високий пагорб над заболоченим лугом.

Сонце лише котилося за далекий чорний ліс, як зварили кулешу.

І друга ніч минула спокійно, хоча Півень весь час був напоготові, і вартових змінював двічі.

Третій день вони посувались крізь темну похмуру пущу. Лише разів три крізь прориви в деревах на людей і коней впали згори золоті сонячні промені.

Четвертого дня дорога вийшла у світлий сосновий ліс.

Талець попередив дядька — далі будуть болота.

Тому задовго до вечора зупинились.

І почали все ретельно, в котрий уже раз, усе перевіряти.

І якось трапилось так, що півень Червень опинився далеко від своєї клітки. Він розгрібався під кущем шипшини і призивно кокотів, закликаючи до трапези своїх неіснуючих жінок. Реп'ях був при півневі. Реп'яха ніхто, звичайно, не вчив сторожувати курей, але він був поряд півнем.

І тут раптом з-за високих дерев вилетів здоровенний яструб і каменем упав на півня.

Хлопчик з несамовитим криком кинувся через ручай на пагорб і встиг схопити яструба за крило і за горло. А в друге крило вчепився Реп'ях. А яструб одною лапою вп'явся в спину півня Червеня, а другою в чубок Реп'яха.

Дядько миттю підоспів на допомогу — дуже злякався, що яструб вдарить малого в очі.

Півень, звільнившись від нищівних пазурів яструба, кинувся до людських ніг, як до надійного захисту і притулку.

Реп'ях відійшов осторонь і заходився ретельно зализувати чубок.

А Півень, не дарма ж він такий хист мав до ловів, в одну мить сплутав яструбу його жовті пазуристі лапи і заходився прошивати махові пера.

Яструба посадили в клітку.

А побитого і переляканого Червеня хлопчик взяв на руки. Птах сидів на руках принишло, лише час від часу вивертав голову і дивився в небо.

У клітці шаленів яструб.

БОЛОТО

Через болото йшли обережно, неквапно. Весь час тримали наготові жердини і линви.

І дядько, і Будий спішилися. Тільки старий Талець їхав верхи, бо під ним був кінь, який двічі пройшов цю дорогу. Адже відомо, що те, чого не запам'ятає людина, тварина враз охоплює.

Дорога, скільки вони йшли через болото, коливалась під ногами. Місцями болотна руда вода заливала їхній шлях і здавалось, що ось розійдеться трясовина і поглине усю їхню валку.

На безкрайній болотній низовині то буяли очерети та купини осоки, то по хирявих вербичках зміїлись цупкі берізки.

Дорога на болоті петляла вужем. Але всі добре знали — можна йти лише цією крученою дорогою. До всього, та це й головне — кінь під Тальцем ішов спокійно і неквапно.

Ось стало видно вже й узвишся протилежного берега. Малий добре бачив велетенські присадкуваті сосни, що розстелили своє могутнє віття низько над землею.

І раптом упряжка попереднього воза шарпонулась, задні колеса опустились із шляху в трясовину.

Дядько Півень закричав переднім Тальцеві і Будому щоб вони вели вози до берега не барючись. А іншим наказав витягати воза на шлях, що був укріплений, чи просто накладений мостками, плетеними із лози.

Люди похапались за дишло, за збрую коней, за передні колеса воза і тягли на гатку, аж їм хребти тріщали і очі рогом лізли.

Останнім був віз із начинням, і біля нього Півник. Він тримав коней під вузду і не знав, що ж далі робити.

Люди тягли і не могли зрушити воза з місця.

І тут хлопчик побачив — йому звідсіль було добре видно — чому це сталося. Завалений на бік віз тримала міцна, як залізо, жердина! Вона встромиласть знизу межі спиці правого заднього колеса.

Люди метушились біля возу, підставляючи під передок свої плечі й слини. Підіймуть трохи воза, а з ним і гатку піднімають. І почала потроху гатка розхитуватись, розповзатись,

Тут Півник зрозумів, що досить людям ще раз підтягти воза, а потім відпустити, тоді все — кінець! Плетені мостини розповзуться, і коні й люди посунуться в трясовину.

Він не став ані кричати, ані пояснювати, а схопив сокиру, що стирчала між паками, і метнувся до задніх колес воза рубати жердину.

Якби малий почав кричати чи пояснювати, може б старші на нього й не звернули б уваги.

Та коли він став цюкати сокирою, старші опинились і вмить все зрозуміли.

— Тихо! — загорлав дядько Півень. — Тримайте так, а я зараз!!!

Він схопив свою нову сокиру, оголив лезо і поліз через передок воза.

І зависаючи правою ногою в трясовину, заходився сікти сокирою по жердині.

Робітники напружились і щосили тримали воза, щоб він не порушився з гатки.

Ось, нарешті, жердина під сокирою тріснула. Люди та коні потягли, і віз виліз на гатку...

З великою обережністю, прислухаючись до кожного кроку, дядько і небіж провели останній віз через порушену гатку.

Поки вони провели останній віз із начинням, на узвишші уже ставили вози табором, випрягали коней, розкладали багаття.

Дядько аж почорнів од злості, що така халепа сталася, що доведеться затриматись на ночівлю отут — біля болота, щоб завтра плести з верболозу мостини і лагодити ту чортову гатку.

ДО ГРАДУ

За болотами пішли соснові ліси.

Тепер ішли через світлий сосновий ліс, що перебивався великими галявинами.

Кілька разів оддалік бачили гостроверхі тини невеликих лісових сіл. Стали їм і люди траплятися.

Подорожники і повозники з кіньми та поклажею, пішці з торбами й коробами. І всі поспішали на південний схід, до славного стольного града.

Ось нарешті і вони дістались до Ірпеня.

І тут пригода сталася, тільки вже не з ними. На відмілину наскочила здоровенна лодія-берлина. На ній до Києва везли брили рожевого каменю. З цього каменю робили прясла та веретена, фігурки до гри в тавлеї, різні невеличкі обереги для дітей. Це Півник знав, але щоб отакі брили цього дорогого каменю вживати на будові?! Це було неймовірно!

П'ятеро гребців з берлини благали допомогти їм — швидше стягти лодію з мілини.

Дядько Півень, подумавши трохи, згодився. Тільки спочатку перевів через брід на правий берег усі вози, а тоді вже заходився рятувати човна.

Волочити спробували з мілини. Та гай-гай, нічого не виходило, бо швидка течія вже встигла намити навколо пісок.

Довелося чимало вантажу, між іншим, і каменів перенести на берег.

Припрягати коней до берлини і стягувати на глибоке.

Берлина важко зарипіла, зашелестіла дном, голосно затріщала в основі щогли і поповзла по мілині на глибоке й темне плесо води.

Берлину човнярі підігнали до берега і добре прив'язали до велетенського дубового пенька.

Та й вирішили ночувати разом.

Човнярі були кияни, княжі люди. А плавали вони по Ірпеню та по інших річках на Правобережжі. Торгували каменем-шифером, смолою, воском та всяким крамом і деревом.

З Києва возили на продаж, на обмін глини білої київської горщики, кухлі, світильники, скляні обручки, перстеньки, малесенькі пляшечки, намисто скляне.

Торгували в селах, підіймаючись по Ірпеню та інших річках у глибині землі Древлянської.

Зараз у їхній берлині було два великих короби з хутром, глеки з медом тогорічним, великі балабушки пахучого воску.

Їм пощастило, що вони застрягли якраз на броді, коли дядько Півень з усіма холопами переправлялися через річку. Тому вони й були щедрі й пригощали хмільним медом боярських людей.

Півнику вони подарували свистульку-коника з дірочками на боці, щоб вигравати на ньому як на справжній сопілці.

Дядько Півень пив обережно, щоб ні в якому разі не сп'яніти. Він добре пам'ятав, що відповідає за всю валку, за всіх і холопів, і коней.

Один весляр звідкілясь витяг бубон, другий сопілку, і пішло гульбище з музикою, танцями. І навприсядки, і з прискоком, і вихилясом.

Півнику так сподобалось, що він схопив свого дарованого коника і взявся підігравати веслярам. І нічого — виходило. Встигав за старшими, не збивався ані з мелодії, ані з ритму.

Півень бачив, як дядькові аж руки-ноги посіпуються, так він хоче танцювати, та дядько стримався. Він тільки з якоюсь натягнутою усмішкою споглядав веселощі.

Поклалися спати далеко за північ, а збудив малого дядько зовсім рано.

— Іди — полюй! Треба твого яструба добре годувати...

Поки люди поїли та попорали коней, поступово приходячи до тям від учорашнього хмелю, хлопчик куницею прослизнув межі кущами і з одного помаху пращі поклав під берегом куличка.

Крижані роси жалили ноги, а гостра осока рвала штани, коли він лугом біг до табору.

Ось-ось впливе сонце, бо небо вже зрожевилось. А над Ірпенем, над його зарослими берегами, над болотами й лугами варився, клубочився, лягав важкими пасмами туман.

Півник запхав кулика до клітки жовтоокому птаху, а сам заходився сьорбати вже холодну вівсяну кашу.

Сніданок закінчили.

Коні запряжені. Будий, Талець і дядько верхи, останні холопи на возах.

Веслярі стали до берлини-лодії. Роззуті всі, із закасаними холошами ногамиць.

Посунули, попхали судно на глибоке.

Спочатку поволі, далі швидше. Веслярі підстрибуючи перевалились у берлину, сіли на лавки-бесідки, потягли до себе весла.

І пішла-пішла, понеслася лодія по швидкій воді.

І ось ще мить, і темна берлина наче розчинилась у пасмах рожевого туману.

Дядько Півень звів свій могутній тулуб над конем, ставши в стременах, лунко вистрілив нагаєм. І коняки зрушили рипучі вози.

Рипіли колеса, дишла, драбини возів, порипуючи та потріскуючи всіма своїми частинами.

Покотилися вози до наїждженої дороги, що вивела вже їх до прямого широкого шляху на Київ.

А по тому шляху все йшли та йшли люди, скакали верхівці, плуганилися валки возів і брели турми худоби.

Їхню валку випереджало чи кілька вершників, чи кілька возів з поклажею.

Тепер дорога йшла по горбах і спускалась в долину. І чим довше вони просувались цією дорогою, тим вищі ставали горби і глибші долини.

Усі позлазили з возів, а вершники спішилися — всі були насторожені — щоб при спускові не перекинулись, не покотились вози.

А як нагору дерлися, то доводилось людям підштовхувати вози, щоб допомогти коням.

Ще одна ніч була на шляху до Києва.

Спинились осторонь шляху під глинистою горою на розлогому белебені. Як завжди, стали вози колом...

Малий прокинувся від гострого почуття небезпеки. Ясний місяць усе добре і без вогню багаття освітлював. Дядько Півень стоїть, наставлена вперед і вгору блискуча рогатина. А над возом височить кінська голова і над нею вершник. Вершник свого списа тримає вгору клюгом. І на шишаку шолома, і на спині іскриться блакитне сяйво місяця. Малий викотився з-під лахів і наштовхнувся на Реп'яха, що напружився і нюхтив, чим пахне від незнайомого нічного гостя.

Малий обережно, наче ласочка, проповз під возами, щоб подивитись — а чи немає там іще інших вершників.

Ні, тільки цей один.

Особливо увагу малого привернув кінь вершника. Весь у піні, у мокрих смугах. Піна спадала на землю шматами з вудил, з грудей, з паху. Круп і стегна були мокрі, наче дощем вимиті. Дядько і вершник певно вже давно перемовлялись. Зрештою, вони дійшли згоди, і Півень сказав.

— Злізь із коня і відійди далі від возів. І списа подай. Я тобі його зразу поверну.

Вершник невдоволено хекнув, але списа обернув і подав дядькові ратищем.

Вершник скочив на землю, але так захитався, що ледь встояв на розкарячених ногах.

Зросту був високого, при стегні погойдувався важкий меч, як він відступав від свого запіненого коня.

Дядько ж потяг один віз за дишло і створилась якраз така щілина, щоб через неї коня провести. Дядько покликав.

— Веди, Півнику, коня сюди. І швидше!

І зразу ж з-за воза з'явилися Півник і Реп'ях. Малий прихопив коня за мокру вуздечку, а кінь не пручався, а покірно пішов за малим межі вози.

А дядько Півень тим часом уже розпутував і сідлав свою кобилку.

— Що ти мені підсунув?! — Обурився вояк, коли малий підвів йому осідлану кобилку.

— Вона найсильніша і найвитриваліша серед усіх коней! Якби не була така потворна, то боярин би лишив її собі. Не пожалкуєш! Ще згадаєш мене добрим словом. А сідло твоє на неї зараз не час підганяти. Сам кажеш — нагальна справа...

— Та я тебе! — Засичав вершник, підбиваючи кобилку просто до воза.

Та не дарма дядько Півень прославився, що в чотирнадцять років від роду запоров рогатиною ведмедицю при двох ведмежатах.

Він підбив спис вершника знизу і вб'ік, а потім пригнув збоку і вниз.

Може, і погнув би вояк, зрештою решт, дядька Півня, але хлопець висмикнув із сагайдака стрілу і, мов дарду, метнув, у вершника.

Стріла вдарила вояка у підборіддя.

На мить вояк ослабив руку і дядько щосили вдарив по ратищу рогатиною. І лезом-наконечником розколов його, ратище, повздовж.

Та й дядько його не зміг би дістати рогатиною, бо вояк вміло здав кобилу назад.

— Ну, холопе! Ти мене ще згадаєш!

— Я не холоп! Я боржник! Якщо я віддам борг боярину, тоді й ти віддаси мені борг. А зараз пріч звідсіля! Бо підніму холопів!

Та боярських людей не довелось будити. Вони всі попрокидались. Будий і Талець нап'яли луки, інші похапались за рогатища та сокири.

Вершник розвернув кобилу і мовчки помчав у темряву.

І услід йому, ніби отямившись і вибачаючись за затримку, прокричав Червень, та так чисто й голосно, як ніколи раніше.

Вони удвох із малим, Півень і небіж, довго порпалися біля коня. Витирали, розминали м'язи, знов витирали, геть стомились, поки хоч трохи обходили коня.

До світанку їм лишалось спати не більше години, і все ж, уже засинаючи в дядька під важким плащем, малий спитав:

— Хто він?

— Якщо не бреше, то княжий гонець. Прийде час, визнаємо, чи не здурих він нас. Та хоч і здурих — який кінь, сам бачиш, та й сідло коштовне... А ти в нас заговорений... Не дарма прабаба всі заговори над тобою проказувала. Бо ти був такий кволий, як народився. Тому ото, що ти заговорений, ти й поцілив його в щелепу...

ДЕНЬ

По лазоревому небосхилу вітерець гнав крутобокі білі хмари. І на збитий широкий шлях хмари кидали м'яку тінь, а вітерець злегка охолоджував розпашілі обличчя.

Старий Талець сказав.

— Ось і прямий шлях до Києва. Просто до Києва.

Чужий кінь ішов сумирно на повіді, лише намагався відбитись хвостом від роїв мушви, що зависала хмарами над шляхом.

А назустріч робітникам посувались перехожі з кошиками, коробами та міхами на плечах, плуганилися убогі коли зі смердами, часом вихором пролітали вершники в чистому одязі при блискучій зброї.

І от горби тут біля Києва перетворились на справжні гори і на них де-де височіли могутні престарезні дуби. Коли гори розступалися, в долинах виднілися блакитні дзеркальця ставків та озерець.

І доріжок, стежок, стежин, наїжджених колій з усіх боків тепер сходилося до головного шляху.

А людей! Людей скрізь і усюди було повно!

З одного озерця ось тягло кілька чоловік сітку — то княжі холопи старались для княжого столу.

Оно купками бідні, обідрані жінки та діти тягли із лісу в'язанки хмизу.

На широкій зеленій леваді цілий косяк червоної масті кобил з лошатами. А сторожувало їх кілька верхових пастухів при повнім вояцькім обладунку. Та ще й здоровенні, більші за вовка собаки були при пастухах.

— Княжі матки при пастухах! — пояснив бувалий Талець. — У нього таких косяків з молодняком навіть і ніхто не знає скільки. При біді й холопів зможе на коней посадовити, не те, що свою дружину...

Їх наздогнали і випередили три вози і так від них пахло медом, що не треба було гадати. Та на запитання Тальця, чи не цього року вже мед взяли, холоп посміявся.

— Та ні! Зарано! А це віск веземо — бо люди заборгували того року і тепер треба розплачуватись.

І ось вони виїхали на високу глинисту гору, і перед ними відкрились безмежні виднокруги. А там попереду, ген-ген у прозорій далині на блакитних горах, на горбах зміїлися білі пасма — стіни-заборола граду з гостроверхими вежами, наче воїни на чатах. А над стінами-заборолами зводились різні високі будівлі всередині міста-града.

Малий поводив очима від одного краю до другого краю міста і не йняв віри, що таке може бути. Адже тин-паркан, що оточував їхнє село, був не більший, ніж відстань між двома бойовими вежами у київських стінах.

А Талець тим часом пояснив Півневі:

— Якщо просто їхати, то на Либеді треба за перевіз платити. А якщо бродом через Либідь, то треба добрий гак робити.

Дядько Півень розв'язав великий капшук і витяг м'які гроші — зимові сірі хутра білок. Талець здвигнув плечима: мовляв, тобі доручив боярин усі клопоти, ти і турбуйся.

Вони неквапно спустилися до Либеді.

І вгору проти течії, і вниз по Либеді пропливали події, вантажені паками, барилами, коробами та міхами шкіряними просмоленими.

Вони йшли на веслах, зі спущеними вітрилами і складеними щоглами. Бо саме тут було напнуто через річку линву для перевозу.

Закликали перевізника з того берега, і він разом із своєю дебелою, чорноокою донькою перегнав два здоровенних човни, з'єднаних дерев'яним щитом. Вози затягли на перевіз, а коней уплав через ріку пустили.

Тільки коли гнали коней, дочка перевізника скрикнула раптом: "Ой!" і зразу ж себе вдарила по губах, та полохливо озирнулась на батька. Але батько був заклопотаний саме тим, що підкладав під колеса дерев'яні колодки.

Дівчина-перевізниця присіла навкарачки біля малого, щоб батькові не було видно.

— Хлопчику! Де ви цього рудого коня купили?

— То нашій кінь,... — не дуже впевнено збрехав Півник.

— Не бреш, малий ловець, — вона подивилась на яструба, що зирив із клітки жовтим холодним оком. — На коні княже знамено — тризуб!

Малому стало соромно і він відхилився набік і проказав:

— Цього коня сьогодні вночі заміняв на боярську кобилу один вусатий чоловік. І лихий!...

— Хіба той вусатий злий?

— Бо він хотів дядька погнути! Якби не я, він би погнув дядька...

— А ти що?!

— А я його поцілів у лице...

— Та як ти посмів?! — скинулась дівка. — Ти знаєш, цуценя, що це самого князя гонець?! То він був страшно змучений і тому не стер вас на порох!

— Не здолає, бо я заговорений! — похвалився Півник.

— Ой, стережіться, ой, начувайтесь, обшарпані деревляни! — злостиво проказала крізь зуби. Та й пішла до батька, що вже вдруге кликав її.

Коли запрягали коней на тому березі, Півник усе виклав дядькові Півню.

Той спохмурнів і спитав:

— А вона нічого більше не говорила?

— Жодного слова.

Дядько став ще більше насуплений і наказав пильно доглядати гінцевого коня.

— Та ти сам ведеш коня?! Як же це я доглядатиму, дозиратиму, коли ти ось?!

— Не годиться мені все головою крутити, роздивляться на всі боки. Зразу помітять, а як дитина непосидюща — ніхто не зверне уваги...

По схилах сугорбів, що поросли тут яблунями чи грушами, розкидались купками невеликі садиби з істобками, коморами, куріннями.

Ще один високий пагорб подолали і вже тепер на його шпилі затримались. Під ними виросла незлічена кількість будов: і величезні рублені та мазані хати, і двоповерхові зруби з опасанням, обнесені тинами та парканами, а далі вже за цими будівлями зводились дерев'яні, мазані білою глиною зруби городень. В одному місці за гострими верхами дубових паль височіли гори болонків тесаних і стовбурів ще необчухраних, купи білого каменю, червоної глини. У кількох місцях стриміли наче щогли товстенні з перекладиною нагорі, а там підвішені коліщата. Через коліщата перекинуті товстенні линви, і тими линвами гурти робітників підтягали вгору і перекладали найтовстіші дубові стовбури.

По всіх пагорбах навколо міста летіла луна від ударів сокир, цюкання тесел, ударів молотів, рипіння коліщат на колодах, криків людей.

Півникові аж голова обертом пішла від такого камешіння та гвалту на цій будові укріплень.

Реп'ях теж збентежився всією своєю собачою натурою, і тому тулився до воза і хвоста припустив.

І ось уже валка на узвишші. Тут якраз робітники сокирами-потесами та теслами на шість граней обчухрували дубові болонки.

Дядько Півень, обсмикнувши одяг, скочив на землю. Малому було цікаво, що говоритиме з людьми його дядько, та наказ пильнувати коня треба виконувати.

А на рудого коня дійсно звернули увагу ті робітники, що розколювали клинами короткі, на зріст людини, болонки.

Люди ж робочі направили дядька до середини міста, туди, де мешкав городник.

А він мешкав у садибі під самим валом. Садиба невелика, але міцно поставлена. Парканом обнесена гостроверхим, ворота з кованими штабами. І хата в два поверхи, з гострим дахом високим.

Дядько застукав до воріт. І зразу ж рипнули двері, і на галерею виступив високий чоловік. Очі в нього глибоко запали під навислими бровами.

— Хто такий? — гостро спитав високий і задер підборіддя з коротким стриженням волоссям.

— Я Півень. Я від боярина Судомировича. Привів його холопів на княжу роботу. Привіз дерево, вугіль, смолу, живицю, віск.

— Зайди на подвір'я.

А тоді спитав, спустившись з галереї крутими сходами.

— Скільки вас холопів?

— Холопів десять. Два полоненика. Ще я і мій небіж, — відповів дядько Півень і чомусь схопив Півника за руку і випхав перед себе.

Тим часом двері в підклітті на першій поверсі розчинилися і звідтіля визирнуло на дядька Півня і на Півника п'ять дитячих облич. Усі з великими карими очима, геть біляві, і всі п'ятеро — дівчатка.

Старша, що вже до отроковиці наблизилась, глянула уважно на дядькове заплетене в коси волосся, що звисало на груди, сказала щось молодшим, і всі весело захихикали. Бородатий невдоволено насупився.

— Чого так мало твій хазяїн, холопе, прислав людей?

— Я поки що не його холоп. Я боржник на три роки. Відроблю, і вільний.

— Слухай мене уважно, — суворо мовив до Півня городник. — У мене списано, скільки роботи мають зробити твої люди. Як скінчите — зразу ж відпущу.

— Господине, від боярина тобі гостинці. Куди накажеш скласти?

— Заводь коней у двір, — вже лагідніше озвався городник і обернувся кудись у сіни. — Ганно! Ходи відчини ворота.

І висока дебела чорноброва дівка відвела важкі стулки воріт.

Коли дядько переносив борошно, гречку, сочевицю та барильце з конопляною олією, городник стояв поруч і все списав у малесеньку книжечку з берестяних листочків. А писав бронзовим писалом, видавлюючи риси на бересті.

— Ще щось маєш?

— Та то... від мене... гостинець... Ви якщо... то мене... сірого... вибачайте.

Дядько витяг із рибальського начиння глек із медом. Городник розв'язав луб, відхилив покришку.

— Ого! Травневий! Що хочеш від мене?

— Щоб мене відпускали до церкви молитись...

— Он як? Ну йди, йди, влаштуйся. У покинутій хаті. Там за городнями, праворуч від воріт. Вона там одна, не схибиш. Ну, йди з богом!

І знов їм довелось проїхати під склепінням брами, яка поки що не мала другого поверху і не називалась Золотими воротами.

Спинились перед довгим присадистим житлом із трьома віконцями заволокими, вкритим грубим прогнилим лемехом.

В істобці було вогко, темно і стояв, висів важкий дух від прілої соломи, перекислих онуч та сировиці, смерділо мишиним духом.

Дядько Півень розпалив скіпку і вставив її в залізні вилки держака. Довго обдивлявся на всі боки.

— Ти і ти, беріть кошика і виносьте сміття. Ти, Будий, допоможеш Тальцеві піч відрихтувати. Останні зо мною пішли — вози звільнимо!... Ну, рушили!

І з його окрику закипіла праця.

Під ніч у вичищене і підрихтоване житло перенесли всі лахи та начиння, що привезли із собою.

А вечеряли вже поночі за новим столом, збитим із грубих дерев'яних дошок і плах.

Дядько Півень сидів на покутному місці, поруч Талець і Будий. А навпроти себе посадовив Ляха і Німця, щоб весь час їх бачити. Малий же сидів біля дверей і бачив лице тих, кого не бачив дядько.

— Якщо я не почую і не побачу, то ти все побачиш та почуєш. Зрозумів? Затямив?

Малий ночував у хаті разом з усіма, а дядько з Будим на возі при конях.

Коли перед світанком заспівав півень Червень, знадвору почулося наче гарчання і скиглення Реп'яха, камешіння та іржання коней. Півникові привиділось крізь сон наче, що той воїн-гонець знов вимагає від дядька свіжого коня і знов змагаються на списках.

Та стомленого прибиранням сон так пов'язав міцно, що він не зміг ані очей розкліпити, ані рукою поворушити.

Малий прокинувся, бо дядько Півень торсав його за плече. Вигляд мав дядько дивний — сорочка була на ньому без рукавів, а під обома очима розпливались синці.

— Води принесеш. Підлогу підметеш, посуд помиєш, і головне, попораєш Строкату. Щоб як лялечка мені була! Чув?

Строката, перелякана і забрьохана, із сплутаною гривною і хвостом спокійненько собі стояла при конов'язі.

При істобці лишився тільки Будий — він мав готувати обід. А малий, висьорбавши миску вже захололої затірки та проковтнувши кілька кавалків черствого хліба, кинувся виконувати дядькове завдання. — А ще ж був півень Червень та яструб у клітці.

По воду малий спускався в глибокий яр до джерела. Коли виліз із яру і став перепочити, опустивши повне цебро на спориш, ось яке видовище його захопило. За широким ровом, який оперізував верх гори, на його крутих схилах валу зеленого в кількох місцях виднілися латки голої землі. Біля цих жовтих плям порпалися робочі люди. Одні висипали на схил кошиками глину, інші прибивали, ущільнювали схил, треті тягли повні корзини зеленого дерну на пружних коромислах. Ще одні брали ті зелені пласти і укладали ретельно по схилу, щоб ніде ні шва, ні щілини не було між ними. В трьох місцях вал було розкопано, а дерев'яні зруби, що були в землі, розібрано.

Коли вони під'їздили, то здавалось здалеку, що на смарагдових валах зазміїлись білі стіни кам'яні. Тепер завдяки тому, що зруби городень розібрали, було видно, що вся ця біла "стіна" складена з дубових зрубів. У нижній частині зрубів-городень зберігались всілякі військові запаси — каміння, діжки із смолою, відра, казани для смоли та окропу, дрова, пісок, драбини, бухти канатів, сокири, в'язки списів, дард і стріл. Бо коли років три тому під час колотнечі зруби підгоріли, їх так-сяк помазали глиною і лишили до кращих часів.

Та тільки випала перерва між битвами, князь великий київський наказав укріпити оборону. Він суворо загадав своїм городникам усі зруби, що попсувались у Велику Пожежу, відновити і укріпити.

І от у цих щербинах від розібраних городень сновигали незліченні люди. На високих кодолах підйомниках зависали товстенні підйомники, а потім переносились до свого місця належного. Досвідчені, вправні теслярі вкладали болонки один до одного, а позначені вони були ще на землі, коли зруб клали і підганяли на землі. Як виводили на людський зріст зруб, розбирали болонки. Тільки лишали останній вінець, і на нього

знов нарощували болонки. І, позначивши, знов розбирали на болонки. І так зводили на сім-вісім людських зростів. А тоді з допомогою кодоли-підйомника ставили на своє місце. Перев'язували з поміччю пазів і клинів із сусідніми зрубами. Щоб горючі ворожі стріли не підпалили городні, їх обмазували ретельно масною білою глиною.

А під валом робітники гострими стругами-скобелями та широкими теслами вирівнювали дубові порожні колоди, складені з двох половинок. Тими колодами-рурами відводили спусками з валів воду снігову та дощову до глибокого фортечного рову. На сніданок яструбу малий з першого помаху праці двох горобців прибив. Оце так удача!

— Будий, Будий! Я одним каменем двох горобців зняв! От!...

— Теж диво! Розкудкудакався!... От якби ти голуба зняв...

— Як можна голуба?! То ж людський... птах!

— Ти тільки його поціль! Бідні кияни голубів не тримають, а багаті від втрати одного не збідніють. Бідаки у місті не живуть... — І Будий кивнув головою на багаті верхи будинків боярських та князівських палаців, що зводились над київськими валами та заборонами.

Малий сипонув жменю проса біля конов'язі і миттю злетілися горобці та зафуркотіли крильми спадаючи згори сизі голуби.

Свиснув камінець, і сизий здоровенний голуб завалився на крило.

Малий кинув його Будому під ноги.

— Го-го-го! — аж затанцював Будий. — Колись нашими голубами княгиня Ольга спалила наші городи! А тепер ми всмажимо київських голубів!

Не дарма ж казали, що Будий походив із старого роду, який допомагав воювати князю Малу проти княгині Ольги. Люди казали, що воїнів їхнього роду майже всіх посікли варяги на капусту, а живих полонили і зробили рабами. І між собою поділили. Отак стали родичі Будого і сам Будий холопами. У словах Будого була пекуча зненависть до княгині Ольги, що Півник пригадав, як поважно про неї говорив дядько Півень: "Княгиня наймудріша серед жінок! І ніхто ніколи її не здурив — ні прості древляни, ні лестиві греки. Такої повік вже не буде! Навіть той піп, Гречин, що приїздив до боярина, це визнав".

Поки чистив Строкату, ще прилетіли голуби, і знов рука не схибила! Ще два голуби кинув до істобки Будому.

Вони закінчували обсмоктувати крильця, як до істобки нечутно вступив дядько Півень. Майже чорні синці обмальовували обидва ока. Погляд був просто скажений, але не кричав, говорив тихо.

— Голубів пожираєте? — Він схопив і підняв малого за вухо. — Ти що, не знаєш, — голубів не годиться чіпати! Та ще й людських?

— Та це я, — промимрив Будий. — Я малого пригостив.

— Він збив голуба, а ти його пригостив?! Ну добре. Першого разу вибачаю... Випери мою сорочку, а я посплю. Як оце отуди тінь впаде — розбуди! — І він показав топорищем на тінь від конов'язі,

І завалився під кожуха на піл.

Малий прав сорочку в цебрі з попелом і гарячою водою, і сльози його душили горло. Від образи, що дядько його при холопові за вухо схопив. Але ж, по-правді, і він не повинен був бити голубів. Тут не ліси деревлянські. Тут земля вже полянська і град стольний ще й до всього!!!

Вивісив сорочку на перетинку від конов'язі під пекуче сонце, і не встигла вона ще добре висохнути, як дядько Півень сів на полі. Сидів із заплющеними очима, загорнувшись у кожушину. Кілька разів глибоко дихнув і розплющив заплали синцями очі.

Помацав сорочку — ще вогка.

— Плесни мені води! — наказав малому.

Умиваючи лице та обмиваючи шию, рухав своїми могутніми руками, і за кожним рухом під тонкою шкірою переливались, перекочувались бугристі м'язи.

Будий варив кашу і замішував тісто для коржів.

Малий сидів на порозі істобки і оббивав камінчики, щоб були округліші й краще лягали в шкіру праці.

В цей час за міськими валами бовкнули дзвони, скликаючи віруючих до обідньої відправи.

Зразу ж опав гуркіт і галас на валах, і чулись лише окремі голоси.

Звичайно, до церкви підуть лише городники та майстри. А прості робітники — делателі обідатимуть та відпочиватимуть, щоб невдовзі стати до важкої праці.

З брами, яку пізніше надбудують церквою і зватимуть Золотими воротами, виїхало шестеро їхніх возів і потяглись до істобки. За якийсь час ще четверо робітників прийшло до становища їхнього. Перекаляні жовтою глиною, заступи на плечах, а на заступах висять великі кошики.

Ще кілька хвилин, і подвір'я перед істобкою ожило рухом, загомоніло.

Дядько вдяг химерну безрукаву сорочку і кинувся оглядати вози і коней. Обмацав їхні ноги, перевірив, як на шиї пульсує кров.

Поки холопи не попорали коней і не засипали їм в шальки товченого ячменю, він не наказав Будому ставити на стіл кашу і гарячі коржі.

За столом, стоячи, дядько Півень почав читати "Отче наш..."

Але Лях і Німець мовчали. Тоді дядько Півень перервав молитву і виголосив:

— Мовчите? Значить, їстимете кашу і коржі. А товчене сало з часником іншим разом одержите. І солонину теж!

І повів далі молитву. Інші за ним повторювали. Навіть Німець голосно вимовляв, перекручував слова. Тільки Лях затято мовчав. І лишився, як і обіцяв дядько Півень, без товченого сала з часником і доброго шматка солонини.

Ось на валу біля брами сухо застукотіло било.

Холопи насуплено підвелися з-за столу, розбираючи свої шапки та брилі.

Зарипіли, заспівали колеса шести возів, цвѣохкали батоги і гупали важкі копита об вибиту землю.

Дядько Півень покидав подвір'я останній. Ішов і уважно придивлявся до коней та возів, мов чекав якоїсь напасті.

Увечері знов зібралися всі до істобки, і Будий всіх годував кашею крутою та коржами з конопляною олією. Рівно палала суха березова

скіпка в залізних вилках, тільки час від часу обгорілий вуглик з дзвоном падав униз на залізне коритце — щоб пожежі не було.

Після вечері Півень зробив на свіжо обтесаному стовпові, що підпирав сволок, засічки сокирою, а на держаку сокири карби ножем поробив. Це він так "записав" виконану за день роботу.

Як і першої ночі, дядько і Будий були надворі, біля коней, а небіж спав разом з усіма в істобці.

Малий швидко заснув, але коли його поторсали із словами: "Ану перевір, чи спить вишкрябок?" — він прокинувся і не спав більше.

— Та спить... — зашепотіли десь поруч у темряві.

— Лютує цей боярський пес... Карби карбує на стовпові. Треба порізати їх усі...

— У нього реза й на сокирі. Не тре... Дарма тільки роздрочиш псюгу... патлача...

— Бач, розпустив патли, коси заплів, як вояка князя Мала... А такий же раб, холоп, як і ми...

— Е, брате, — озвався хтось. — Він не такий, як і ми. Він лише боржник. Відробить своє і вільний птах — лети, куди хочеш!

— Ото він нашими шиями своє ярмо відкупає!

— Не кажіть, брате, — голос старого Тальця. — Ви самі бачили, як він сьогодні плінфу вантажив, на верхи тягав.

— Тю на нього, на навіженого! Пнеться перед городником та перед майстрами, може помітять та похвалять!

— Він не для похвальби пнеться...

Малий зачаїв подих — це говорив Лях.

— ...він пнеться, щоб його помітили і до себе взяли, щоб до них прирівнятися...

— Хе-хе! Далеко куцому до зайця...

— Ні! Цей виб'ється нагору. Де на своєму череві проповзе, де на ваших горбах виїде,... — сказав Лях і замовчав. І більше ні слова.

Інші робітники ще за щось лаяли дядька, але останні слова, що чув крізь сон малий, були слова Будого:

— Набридло мені коржі пекти. Піду до городникової служниці, попрошу ковша закваски. І випечу добрий хліб житній.

Та наступного дня, ще на самім світанку приїхав верхи городник і загадав усім поспішати на Поділ та вантажити перепалений вапняк і возити до будови Софії.

І цілий день Півник був сам на господарстві.

Навіть кашу зварив.

Хоч була каша недосолена і вугілля в неї чимало налетіло, їли всі з насолодою і мовчки. Один тільки Будий невдоволено зауважив.

— Вугілля забагато в цьому вареві.

— А тебе ніхто не примушує їсти вугіль! — гостро зауважив дядько Півень, кліпаючи запаленими червоними повіками. — Замочуй ячмінь на кашу. Грибів не жалій. Вранці сходи до городника. Його ключниця тобі дасть закваску на хліб. Завтра божий день — неділя. Праці не буде. Тільки коней поженете на Либідь випасати. Городник сказав, що нам дозволили випасати на лівому березі Либеді. А Лях і Німець підуть до городника на подвір'я і сидітимуть у нього в колодках...

Всі застигли, просто отетеріли.

Першим підняв голос Талець.

— Півню! Ти... ти що вигадуєш? У боярина вони в колодках не сиділи!

— У боярина добрі ловчі пси і воїни є, вірні холопи є. Пущі древлянські, болота чужого не приховують. А в мене пес та малий хлопчик. От і вся моя челядь. Як підуть бранці і сховаються в земляків та знайомих. Бо вони собі зажили приятелів за окаянного Святополка. І тоді мені всі дні з вами з рабського корита сьорбати і боярську руку лизати?! Не тому я вірно служу боярину, щоб завжди гнутись, а тому, що я боржник йому. Відроблю йому борг і тоді всі ви хоч в ірій летіть, як крила маєте. І пальцем не рушу, уста не отверзну! Ви мене зрозуміли?! — гостро спитав у Ляха і Німця.

Ті закивали. Німець покійно, показуючи всім видом, що розуміє обставини і жорстокий наказ. А Лях хоч і кивав, та не стримався.

— Ти єсть жорстокий кат!

— Не гніви мене, Ляше! Не з охоти давлю тебе. То моїми руками боярин тебе держить!...

Малий прокинувся, бо відчув, що дядько Півень дивиться на нього. Він розкліпав повіки — дійсно, в розчинених дверях стояв дядько і пронизливо дивився на хлопчика.

Поки Будий варив кашу, дядько і небіж викупались у теплих, не скаламучених струменях Либеді. Роса пекла холодом ноги, а над плесом слався туман.

З кущів вербових, з тернових заростей на пагорбах солов'їна пісня біла, тьохкала, аж в голові наморочилось.

Десь із заростей болотних прорізався ніжний голос очеретянки, і здалеку несло настирливе теркотіння деркачика.

Дядько Півень утер тіло і лице довгим рушником, потім обтер тремтячого небожа.

— Спат-ти х-х-хочеться! — цокотів зубами хлопчик.

А дядько мовчки натягував свіжу, вишивану червоним сорочку.

Із комірчини, з-під рибальських снастей дядько витяг свої припаси — два глеки меду, голову воску і ще щось в м'якому липовому кошелі. Малий здогадався, що то хутро. Сам дядько не їв і малому не дозволив, а тільки воду пив, поки всі снідали. Потім він кивнув Ляхові й Німцеві, і вони вийшли з-за столу.

Залога при брамі здивовано вибасьчилася на дядька, що йшов позаду двох чужинців з рогатиною і сокирою за поясом, а за ним плуганився сонний хлопчик з великим берестяним коробом за плечима.

Лишивши полонених і зброю в городника, дядько і небіж крокували неквапно хідниками Верхнього Міста. Вулиці були рівні та вузькі, мощені

дубовими колодами. Вздовж вулиць тяглися паркани соснові й березові, дубові та кленові.

Проте не на всіх подвір'ях чулось життя, не над усіма мовницями та істобками вились дими. Раз по раз розписані, оздоблені і різьбою, і фарбою будівлі мали закриті дошками віконниці, а перед ворітьми на стежці пробивався пухнастий спориш.

— Дядьку! Чого ці двори мертві? У Києві пошесть була?!

— Не пошесть, а лядський король Болеслав, як тікав із окаянним Святополком із Києва, забрав собі полон не смердів простих, а ти-ся-чу київських бо-яр! Тепер вони далеко в полоні сидять!

— А де ж їх тут тисяча назбиралася? — малий аж спинився і рота розкрив.

— Ну? Чого спинився? Ми до заутрені йдемо — там їх і побачиш.

Вони поминули велику площу, огорожену гострим паколлям. З-за гострих паколів визирали рожево-сірі та рожево-білі мури, виведені на людський зріст.

Дядько притишив кроки і не стримався.

— Оце сюди ми возили вчора вапняк! Його тепер гасять у ямах... Бачиш, як би білий дим клубочився? Ото, знай, там у ямах вапно гаситься. Як вапно ще не вигасилось і туди в яму щось живе кинути, то вапно його з'їсть, розчинить і сліду не лишиться.

— І від кісток нічого?!

— І від кісток! — Ствердив дядько...

Вони вийшли до брами Володимирового Міста якось несподівано. Звернули в завулок ліворуч і зразу перед брамою мурованою з каменю і цегли-плинфи, затинькованою і побіленою якоюсь аж наче рожевою крейдою. Та й розписаною дивними визерунками різного зілля понад самими стулками воріт.

Пройшли по дзвінких плахах підйомного моста і стали перед вартою.

Воротарі, при зброї і в лускатім броньовім обладунку спитали:

— Хто такі? Куди йдете?

— Я Півень, на ім'я Павло, із земель Вруцьких...

— Древляни?

— Ага. А це мій небіж, Півник. Ідемо на заутреню до собору Пресвятої Богоматері. А в коробі жертва попинам. На мене чарівниця закляття вчинила. Хочу в Богородиці захисту просити...

— А що, сильна чародійка? — спитав другий вартовий, певно, добріший, ніж перший.

— Молода і має багато сили чародійської, — відказав дядько, хитаючи розпачливо головою.

— Мені б таку чародійку, щоб одну дівку приворожити. Чуєш, Степане, а пропусти цього смерда, нехай іде.

Перший, не говорячи нічого, показав рукою: "Ідіть".

А як вступили вони до Володимирового Міста, так здалось малому, що потрапили вони у ту казку, яку розповідав прапрапрадід, прабабин дядько, як вони ходили походом на Царгород проти греків.

У Володимировім Місті були не тільки високі кам'яні палаци, вибілені та розписані дивним узороччям, а були й такі кам'яні палаци, прикрашені наче самоцвітами, що переливались, іскрились, наче веселка на стіну впала.

І церков було на кожному розі.

А як вони вийшли на широкий майдан, де збирались купці з дорогим крамом, то побачив Півник чотирьох мідних коней, позеленілих від часу. І стояли вони на пагорбі над торжищем, наче живі. Такі вони були правдиві, що не здавалось, що вони зараз підуть, а здавалось, що вони вже йдуть, тільки цокоту не чути. Малий від захвату заплескав у долоні.

— Ти-х-хо! — Засичав дядько, шарпаючи його за рукав. Вже вони підступали до воріт, що в третій оборонній стіні міста, за якою була Київська гора з усіма князівськими палацами та церквою Богородиці.

Коли до них підступив попін.

Довговолосий, чорнобородий і дуже смаглявий попін ніс на руках здоровенну стерлядину.

Він розпитав родичів про їхні турботи.

Дядько Півень і небіж поспішили за ним. Дядько Півень у поклоні низько схилився і попрохав,

— Отче! Давай я тобі рибу понесу.

— Я сам, сам, — відтрутив його попин. — А що в коробі?

— Віск на свічки. Мед у глеках. І горностаєві та кун'ї шкурки. Це на церкву, бо в мене ні срібла, ні золота немає.

— А чого просиш?

— Щоб мене слухали холопи на будові храму, щоб коні були здорові, щоб городник був до мене ласкавий, щоб я боярину борг віддав, щоб Лях і Німець не втекли, щоб у мене був добрий кінь, і щоб мене князь на службу взяв...

Чорновидий попин уважно й наче співчуваючи, як ото дорослі, поблажливо слухав дитячі забаганки.

— Багатослів'я марне. Треба просити, щоб Богородиця вибачила тобі твої гріхи і допомогла тобі і захистила тебе по всі дні. Молитись треба щиро, з вірою і без сумніву, з повною покірною. Молитись треба завжди і за натхненням Святого Духа. Амінь!

Дядько витяг глек меду з короба і простягнув попинові.

— Дякую, сину мій! Я солодкого не вживаю. Неси все в храм і віддай отцеві Симеону. І щиро помолись, і тобі пощастить. Ідіть!

І піп перехрестив і підштовхнув на шлях, що вів до величного, могутнього храму.

Малий ступив до храму, високо звівши вгору очі і намагаючись роздивитись візерунки над вікнами неймовірної величини.

Але так сталось, чи корч з ним причинився, чи від хвилювання, що його нога на гладенькому камені спіткнулась, перечепилась, але він

ледь-ледь не впав, і тоді глянув униз. І побачив — обабіч чистої, метеної, мощеної брилами світлого каменю дороги сиділи й стояли страшні потвори. Люди без рук, люди без ніг, люди без очей, люди без вух, люди з обтятими носами, люди з виразками на покалічених кінцівках. Горбаті, сопливі, клишорукі, криві. Усі виставляли навмисне, на огляд своє каліцтво наче дорогу прикрасу.

Вони протягли до хідника свої увічні руки, хворими смаженими вустами благали, молили, вимагали подаяння.

— Дядьку, хто вони?! — скрикнув Півник, вчепившись у дядькову руку.

— Хіба не бачиш? Старці. — байдуже відказав дядько Півень,

— А ти коли їх бачив?

— Бачу вперше, а чув багато.

— А я про це в своєму житті ніколи не чув, а бачу вперше! — ледь не кричав Півник, з острахом придивляючись до чужого горя і вбогості. — А чого вони такі?! Чого вони тут сидять?! Хіба немає кому їх доглядати?! А де їхні родичі?! — не заспокоювався Півник.

— Тихо! — дядько Півень шарпонував за руку так, що ледь короб не злетів. — Мовчи! Ми перед храмом.

І почав хреститись. Півник за ним.

Дядько Півень спитав у служки при дверях, кому можна замовити молитву, і той відіслав їх у бічний прохід.

Вони йшли межі стовпів кольорових каменів. Небаченим ніколи ще розмаїттям виблискували мозаїчні візерунки.

Попин, що звався Симеон, був широкоплечий міцний чоловік з довгим і м'яким, як у дівчини волоссям, привітно зустрів Півня.

— Добре чиниш, сину мій, що прийшов до нашого храму. Особливо радісно, що ти з древлянських пущ. А там у вас ще пребагато поганства та волхвання. Добре, що тебе Господь сподобив, Всі твої побажання виповняться. Надійся! Молись! І наберись терпіння.

Малий і рота не розорив, але питання, як і перед тим, його мучили. А голоси гугняві, хрипкі, благання про милостиню забивали ангельський спів на хорах. Співали Давидові псалми.

Он і калугер у срібних ризах.

Він дивився і не бачив срібного гаптування на заморських оксамитах, що прикривали боярські та княжі тіла.

І ще його мучило — а чому цих страшних калічних людей пустили під двері найкрасивішого храму?

Півник примостився під стіну поруч дядька. Дядько ревно молився, а хлопчик все поривався назовні, до убогих.

Храм наповнився людьми вщерть. І все то були не прості, сірі, а все бояри, князі, гридні, дружинники.

На хори піднялась і вся родина великого князя.

Та малого хлопця це зараз не дуже цікавило, хоча він все запам'ятовував, сам того не усвідомлюючи.

І коли всередині, в храмі співали псалми, і вгорі, на хорах, і внизу, малий потиху відступаючи, рачкуючи полишив храм.

Підступив до убогих.

Хто з них молився, гугнявлячи ті самі псалми, що співали в храмі. Хто куняв, хто жував, перекочував беззубими яснами якусь поживу. Хто подалі від хідника, ті колупалися в лахах, нужі шукали.

Хлопчик підійшов до найближчого безногого чоловіка із засохлою, виламанною лівицею.

— Чого з тобою отаке сталося? — спитав по довгій мовчанці хлопчик, бо було несила стояти над людиною і мовчати.

— Бог покарав, — похмуро відповів чоловік, струшуючи могутніми плечима. — В бою на Льті з печенігами. Відступився Бог від мене за мої гріхи і віддав під удари поган. Посікли мене шаблями, погнули стрілами.

Далі запитав у сусіда з обрізаним носом і з одним оком:

— А з тобою що, чоловіче, сталося?

— Бог покарав,

— Хіба може Бог обрізати вуха і носа, і око виколоти?! — не вгавав малий.

— Дурню ти! Бог мене видав у руки грекам! Вони мене полонили і скалічили...

— І тебе Бог покарав? — спитав горбатого клишорукого сусіда.

Той підняв гостре підборіддя межі кривими плечима. І з гордістю повідомив.

— Мене не покарав. Він покарав моїх батьків. А мене Бог відзначив благодаттю. Бо хто мучається при житті, той по смерті потрапляє в царство небесне.

— А тебе за що Бог покарав? — підступив Півник до чорнобородого широкоплечого красеня, що виклав на коліна безпалі культі рук.

Чорнобривий посміхнувся.

— Звідкіль я знаю? Арканом мені печеніги руки скрутили. Вночі я втік. Та руки попухли, потім загнили пальці. Тепер от! — Він підніс до Півникового лица культі. Солодкий сморід шпигонув хлопчикові в ніздрі.

Хлопчик ішов уздовж хідника і все питав, питав. А йому відповідали: "Бог покарав... Печеніги полонили... Бог покарав... Боярин мордував... Ляхи полонили... Бог покарав... Греки осліпили... Пошесть напала..."

Потім почали із храму виходити ліпші люди, і жебраки покинули всякі розмови.

А завели своє скиглення і прохання милостині.

Дядько Півень після служби вийшов, аж світився від щастя.

Півник таким його ні разу не бачив.

Він навіть його не вилаяв, що зник із храму до кінця служби.

Лише за першою брамою дядько надяг свого гостроверхого ковпака повстяного.

— Півнику, Півнику! Я відчуваю, я знаю, Богородиця мені допоможе!
— Він знов заяв шапку і широко перехрестився...

Віддаючи Півневі зброю та звільняючи із сараю бранців, городник сміявся.

— Ну й вигадав ти, Півню! З тебе вийшов би добрий воротар чи вартівник при порубі. Треба буде воєводі сказати!...

Коли вони всі — дядько, небіж та полоненики прийшли до істобки, хтось із холопів спитав глузливо:

— Ну як там у городника? Прохолодно і проголодно було у стайні?

— Не було жарко... Жінка дати теплий білий хліб... Городник дати пити мед із хмелем...

А Лях затято мовчав.

Після обіду дядько з Будом, Тальцем і полонениками погнав коней пасти.

А Півник лишився в істобці прибирати.

Але весь час думав про калік-жебраків.

І страх хвилями напливав на нього. Він пішов до східного кута, де дядько повісив глиняного бога із сяйвом навколо голови, і почав молитись, щоб бог був ласкавий до тих калік-бідаків. Щоб ніколи бог не покарав його, не відступився від нього і не зробив його жебраком.

Коли Півник помолився перед богом, виліпленим на глиняній дощечці і розфарбованим яскравими фарбами, йому стало легше.

І він страшенно зрадів, бо зрозумів, що бог його почув...

Веселий, щасливий, він побіг на полювання — треба годувати яструба. Щось починав яструб занепадати.

ХОДА

Та у вівторок, коли Півник знов лишився на цілий день в істобці і розмішував вівсяну кашу кленовою кописткою, Реп'ях загарчав. Це вже було щось надзвичайне.

Визирнув на подвір'я і вгледів дивного чоловіка, ви тільки собі уявіть — у шкіряних штанях. На палиці через плече він ніс цілу низку перепілок. За ним поспішали два собаки білі та строкате, чорне з білим, порося. Оце так диво.

Хлопчик вибіг до дороги й привітався з чоловіком. Той спинився і сперся на коротку дарду.

— Порося сподобалось?

— Авжеж. Такого не бачив.

Чомусь Півник відчув, що йому зовсім байдужий жовтоокий яструб. Хижак поступово підупадав і наближався до загибелі. Пір'я поламане на кінцях, без полиску. Годинами птах сидів непорушно, хворобливо наставивши пір'я. Без лету, без свіжої крові хижий птах гине. Це всім відомо.

— Давай заміняємось на порося.

— А що ти на обмін маєш — як рівний у рівного спитав мисливець.

— Доброго яструба. Отакенного! Як орел! Ти ще такого не бачив.

— Хе-хе! Оце я і не бачив, — розвеселився мисливець. Та коли Півник притяг клітку з крилатим бранцем він тільки й вимовив:

— Ого!

І зразу ж погодився змінити на поросся.

Без сумніву, мисливець був людиною щирою і віддав Півнику поросся з повідцем, щоб не втекло, п'ять перепілок і ніжик з кістяною мережаною ручкою.

Коли ввечері пригнали коней, дядько зразу ж спитав:

— Де яструб?

А перед тим, скільки вже були днів у Києві, наче й не помічав птаха і те, як він занепадає.

Холонучи від страху, що вчинив без дядькового дозволу, Півник і не став справдовуватись, а просто відповів:

— Зміняв на строкате поросся.

— А це? — кивнув дядько на ножа при очкурі.

— І це за яструба. І ще перепілок дав. Я тобі з кашею зварив.

На мить дядько насупився та зразу ж махнув рукою.

— Шкода. Хотів на Подільському торжищі продати. Поспішив ти, Півнику. Ми добру монету втратили...

Порося виявилось навдивовиж веселе і, не дивлячись на своє свинське походження, охайне. І одну дивну здібність виявив хлопчик у поросяти — воно мало незгірший нюх, ніж Реп'ях.

Він це помітив при такому випадку.

Якось малий розмочував, за наказом дядька, шмат волячої шкіри для лагодження збруї.

Він поклав її у траву і наказав Реп'яху віднести до істобки. Так, заради забави. І пес поволочив шкіру не стежкою, а просто вгору, по схилу.

А поросся припнув до ліщинового куща, коли спускався з цебром до джерела.

З повним вже цебром Півник піднявся до поросяти, відв'язав його і попрямував до стежки.

Та поросся зарохкало, заметушилося і потягло хлопчика вгору по схилу. І п'ятачком нишпорило по траві, принюхувалось, наче шукало сліди Реп'яха. І таки повело до істобки точно по Реп'яхових слідах.

Тоді малий намочив ганчірку рештками житнього кисілю і потягав ганчірку подвір'ям, а потім закопав у пісок.

А рештки кисіля на пальці дав понюхати поросяті.

Порося кувікнуло і кинулося подвір'ям бігати і нюхтати землю, поки віднайшло місце схованки.

І поросся він назвав Ходою. Як ото в старій загадці:

Хода ходить,

Виса висить.

Виса впала,

Хода з'їла!

З часом Півник зауважив, що Хода також, як і Реп'ях, виконує накази:
"Стій. Лежи. Візьми..."

Але часом на порося нападали такі веселощі, що воно ставало просто скажене, розбишакувало, як тільки могло.

Добре, якщо це траплялося біля істобки, або десь на вигоні...

Зовсім інше, коли це находило на порося в місті.

Городник на той час приставив дядька Півня на подвір'я будови Софійського собору.

Добрий гостроверхий паркан з усіх боків огороджував величезну будову.

А всередині огорожі і підневільні холопи, і вільні смерди, і запрошені майстри-мулярі від зорі до зорі невтомно зводили будову.

Хіба що трохи випадало їм подрімати після обіду, поки годували та перепрягали коней.

Отут зводились рожеві мури майбутнього найбільшого собору, а навколо них кипіла напружена праця багатьох сотень людей.

Таке ж полчище людей, що товклись біля мурів на підмостинах, підвозило все потрібне для будови. Це були і дошки для опалубок, і найрівніші, найкращі стовбури дубові, вистояні не один рік.

Вози дзвінкої рожевої, жовтої та червоної цегли-плинфи, що скоріше нагадувала короткі товсті дошки, дике каміння, брили пісковіку і темно-вишневого шиферу.

Звозили на подвір'я і перепалені брили вапняку, трощили їх молотами і скидали у воду в довгі глибокі ями. шипіла, кипіла, вирувала біла вода, і над ямами клубочилась молочно-біла пара.

Ще привозили вози перепаленої битої цегли — її додавали до розчину вапна.

Не вся плинфа була привізна. На північ від мурів майбутнього храму коні і люди місили глину для цегли. Холопи носили вироблену глину цеглярам, а ті вже заправляли глину в дерев'яні форми, вирівнювали дощечками-правилками, посипали білим висіяним піском. І швидким, відпрацьованим порухом перекидали форму на вирівняну землю. Таке справжнє цегляне поле розляглося за будовою. Цегла на землі підсихала, тверділа, і вже затверділу її закладали в гончарну піч. За печами були гончарні майстерні та складувні. Там робили посуд і глечики-голосники, щоб потім замурувати їх у стіни, і щоб вони посилювали людський голос. І надсиляли його у найпотаємніші закопелки будови.

Складуви варили кольорове скло, виготовляли скло із золотом для майбутніх мозаїк, і просто непрозору кольорову пасту — смальту. Ще казали, що там складуви робили посуд і прикраси скляні — перстеньки та обручки.

Отож, городник поставив дядька Півня і ще двох холопів возити пісок до складувної майстерні.

Талець сидів з повередженою ногою і готував їжу. Тому хлопець мав змогу і до міста піти, і роздивлятися на все, що там діялось, скільки душа бажає.

Дядько брав його з собою. Пісок копали під горою за Боричевим Током. Там же, під горою, просівали зразу через решето білий, як сніг, пісок.

Кожного разу, вони проїздили повз мідних коней на Бабинім Торжку. Злетіли вони над старовинним торжищем. А які візерунки виведені навколо вікон Ольжиного палацу! І смарагд та золото на сходах Володимирового.

У такі походи Півник часом і Ходу з собою на повідці тягав.

На подвір'ї Софійської будови, на західному краю стояв великий тризрубний будинок. Там списували книги і малювали ікони.

Отож, дядько з малим привезли пісок для складувів.

На подвір'я Софії зразу ж за ними приїхали вершники і кілька піших погоничів придибало. Всі одягнені по-степовому.

Погоничі затягли на подвір'я будови в'ючних кошлатих верблюдів.

Як потім Півник довідався, вони привезли земляну червону фарбу з далекого степового Лівобережжя.

Від споглядання горбатих кошлатих велетнів Півнику дихання збило.

Малого найбільше вразили горби. Сідай між них, і сідла не треба! Шия вигнута, як у лебедя. Але ж товстенна і міцна!

Такому, як Півник, можна й у вигині шиї примоститись.

Він стояв і роздивлявся на степових дивних, химерних велетнів, аж рота розкривши.

Ну, й руку з повідцем послабив. І не звернув уваги, так захопився, що повідець висмикнувся із пальців.

І поспішив нестримний Хода вперед та вперед, бо його рожевий п'ятачок вловив чудовий кислий, такий смачний запах вівсяних висівок, намазаних на телячу шкіру. Бо кушніри готували дорогоцінний матеріал — харатею-пергамен для списування книжок.

Реп'ях, відтоді, як Півник придбав Ходу, повсякчас був поруч при поросяті. Хоч його і вивчив для полювання дядько Півень, та все ж він був із породи пастуших собак. Тепер йому було кого доглядати і берегти. Реп'ях застережливо гавконув і кинувся за Ходою. А неслухняний Хода побіг по вогкій плинфі. І добре сліди ратицями карбував по глині, за ним пес пострибав — теж сліди ставив.

Хлопчик, не тямлячи себе від жаху, мов уві сні, теж побіг по плинфі.

Знав, що чинить страшну шкоду, а про те — не міг спинитись. Стрибав і стрибав по плинфі. Гонитва тривала недовго, але Хода, Реп'ях і хлопчик позначили чимало цеглин.

Дядько Півень стояв перед митрополичим чоловіком і покірно опустив голову.

Йому протягував служка того чоловіка церковного дощечку з надряпаними по воскові знаками. Скільки плинф зіпсували слідами Хода, скільки Реп'ях, а скільки необачний небіж, і скільки плинф розваляла весела компанія. Усе було списано — до єдиного сліду.

— У тебе є гроші сплатити збитки?

— Немає. Я боярський боржник.

— Тоді, крім княжого уроку, ти ще відробиш два тижні!

— Спасибі за ласку. — Дядько низько, низько вклонився митрополичому чоловікові, і його служці. Набагато нижче, ніж треба їм кланятись.

А малий знав, що дядько так низько кланяється, щоб не було видно, як у нього побіліли стиснуті губи. І щоб цей посіпака, наглядач чортів, не примітив, як шаленою люттю наливається погляд Півня...

Дядько лише двічі оперіщив батогом небожа. Крізь стулені зуби процідив:

— Бігом додому! Та не трапляй мені на очі, поки не відійду... Прости мою гнівливість, Боже! — І він тричі широко перехрестився.

Малий тікав від будови храму, немов за ним гналися чи вовки, чи болотні духи. А повідець Ходи стискав із такою напругою, що нігті збіліли. Шкіра на плечах і спині, руках палала, мов обварена окропом.

В істобці малий допоміг Тальцю куховарити, помив посуд, наносив воду... І тільки тоді, коли побачив, що із Золотих воріт виїзять їхні коні, схопив торбу та й побіг на Оболонь. Туди мали вигнати коней Будий ще й четверо їхніх холопів.

Звичайно, Ходу він потяг за собою, і Реп'ях з ними подався.

Вечір западав швидко, і в тернинах на схилах пробували голоси солов'ї. Вже підходив кінець їхніх співів, все менше й менше чулося співаків у синіх густих сутінках.

Малий прив'язав до куща порося і поліз до теплої, майже гарячої води. Він печерував. Все брав: і рибу, і раків, що траплялися і самі йшли в руки. Отож, коли пастухи пригнали коней, мав цілу купу риби і раків. Холопи зраділи, як малий приніс свою рибу, і посадовили до свого гурту. Дядька з них ніхто не жалів, що йому додалося роботи. І мало не лаяли. Тільки один митрополичий чоловік у всіх викликав злостивість. Тільки шукає, де б здерти шеляги й вивірки. Хіба не однаково, чи буде там поросячий знак, чи собачий, чи п'яти людські? Все одно плинфа піде у мур, заллють її вапном — і хто її бачитиме? Коник теж так думав. Але він особисто вирішив, що таку покару наклав наглядач тому, що ця плинфа була призначена для храму. І дійсно, плинфа зі слідами Півникових п'ят і ратиць Ходиних потрапили в мури Софіївського собору. А плинфи із слідами Реп'яха відвезли до Золотих воріт і поклали в мур на другому поверсі над брамою, де незабаром мала підвестися надбрамна церква.

Що це — щира правда, можна було переконатися в Софіївському музеї, бо в експозиції протягом багатьох років були виставлені плинфи із слідами ратиць і дитячої ноги. А плинфи із слідами Реп'яха знайшли при розкопках Золотих воріт у 1980 році, коли готували реконструкцію цієї споруди.

БІЙКА НА ПАСОВИЦІ

Наближалось свято Купали, і по всіх церквах, мурованих на Горі, по дерев'яних на Подолі, попи-греки і наші почали проповідувати проти поганських старих звичаїв. Застерігати проти хороводів і купальських вогнищ, проти бісівського співу, танцювання та стрибання через вогнища. Митрополит призначив на Купальську ніч всенощну службу в церквах і передав у наказ калугерам своїм, себто попам, щоб споглядали, хто з прихожан не з'явиться на молитву. Але прості люди, особливо на Подолі, на Копировім кінці, ще за день, потихеньку вийшли з

міста. І пішли у віддалені діброви до потаємних лісових ручаїв, річок та озерець. Дядько Півень був у розпачі, він хотів іти на всенощну до Десятинної церкви. Та не приведеш із собою всіх боярських холопів туди. Та й хто глядітиме-за кіньми і самою істобкою, за припасами, зрештою? Лишити холопів — без сумніву — подадуться на ігрища бісівські, а полонені можуть втекти. Тоді Півень мучаючись, і клянучи долю, попросив огородника на Купальську ніч потримати у стайні під замком Ляха і Німця. Він також вирішив коней не гнати на пасовища, а тримати на конов'язі. А робітників-холопів городник йому порадив не утискати і не неволити, нехай буде богу щира молитва одного Півня, ніж шамотіння дюжини байдужих холопів. Дядько цій пораді зрадів, бо в нього голова аж пухла від повсякчасних турбот. І, певно, зовсім забув про Півника, бо не взяв його із собою на всенощну відправу. Півник нагодував і півня і поросля, і Реп'яха, і взявся за коней. Вичісував їм гриви і хвости, вичищав кошлаті бабки. Це були лісові коні: товсті, із здоровенними тулубами, грубими короткими шиями і густим волосінням на ногах. По конях зразу впізнавали, що вони древліани.

А в княжих людей які ж гарні були коні! Високі, стрункі, тонконогі й зовсім без кошлатості. Казали, що князь тих коней зауповував і в угрів, і в греків царгородських, і навіть в підступних кровожерних печенігів. Що правда, після того, як князь Ярослав розбив окаянного Святополка, казали, що печеніги кудись зникли, розпорошились, подались геть, чи пошесть їх якась подушила. А деякі люди казали, і малий Півник це сам чув, бо він до всього прислухався, що печеніги просто розбрелись по степових околицях Київської землі. І час від часу пробігають по селах прикордонних і полюють на людей.

Півник чекав темряви, щоб непомітно зникнути з подвір'я. І ще він помітив, як кілька молодших холопів, потиху крадучись, пішли з двору. А Талець і Будий і ще старші розвели багаття на подвір'ї.

Малий з подиву уздрів, як звідкілясь з туману виплила городникова служниця. І тримала вона в руках глечик. У таких глеках настоювали хмільний мед.

Спадала темрява найкоротших літніх ночей, як до істобки ще підійшло кілька дівочих постатей. Талець нагрів бубон над вогнем, а Будий спробував струни гудка, хтось продував сопілку.

Півник озирнувся й тихо-тихо відступив межі коні. Вперше за всі дні поспішав сам без Ходи і Реп'яха. Хода, добре нагодований, спав під возом у сіні, а Реп'ях його охороняв.

Малий пішов у густих сутінках швидкою ходою непомітними, але добре йому відомими стежками. Тут, на Київських горбах, у глибоких долинах, неможливо заблукати. Тут нема жодного місця, яке було б схоже на друге. То в землі древлянській і в прип'ятських болотах можна заблукати.

Півник одяг постоли, а в постоли на ноги навернув м'якенькі онучі ще й моху наклав, щоб не так ноги тупали об землю, щоб його хода і так була нечутна. За десять перелетів стріли він уже був на узвишші, в Липовім гаю. Звідси, з високого місця, було видно: на далеких верхах горбів запалювались вогнища.

Півник поспішав на південь до Либіді, тільки не до перевозу, а значно далі, вниз по течії. За вогнищами на пагорбах, почали світитись вогні і в долинах, глибоких ярах. Не від бігу, а від хвилювання в малого закалатало шалено серце. Було страшно, бо не знав, чи не причаїлись де княжі люди, щоб хапати тих, хто поганські ігрища водить. Було страшно, щоб не помітили парубки і дівчата його малолітнього — за таке зухвальство йому можуть бути великі неприємності. І ще йому хотілося подивитися, як дівки ворожать на воді, як скачуть через вогонь парубки і дівчата, як спалюють опудало Купали.

Малий поспішав через гай і на якийсь час дерева закривали вогні на найвищих пагорбах. Коли ж він знов вийшов на хвилясту рівнину, покриту невисокими чагарями, то побачив, що кількість далеких вогнів збільшилась. З'явилися на схилах і рухомі вогні. Одні з тих вогнів

крутилися на невеличкому просторі — то зникаючи, то з'являючись з-за чорних куп дерев. Другі вогні виникали на горбах і котилися униз із шаленою швидкістю. Ще здавалося ніби за ними, по всьому схилу гори тягнуться червоні вогняні хвости. Спочатку малий не міг второпати, що це воно, аж раптом став і вдарив себе по лобі. Та тож вогненне колесо вогненної колесниці бога Сонця. Добре, що тут такі височенні гори, і можна сонячні колеса пускати. Ось стежка пішла вгору серед густих чагарів. Коли Півник подряпався на гребінь горба, йому просто в вічі вдарили вогні. Він відскочив назад під захист тіні густого куща. Добре обдивився освітлену галявину і здивувався: посеред галявини, на гілках засохлого дуба палили в'язанки сухої берести. Ніде нікого. Малий нічого не зрозумів спочатку. І тому обминув освітлену галявину в кущах, далі по стежці прийшов вгору над урвищем і побачив багаття, біля якого теж нікого. А знизу світло від багаття проривалось крізь кленове верховіття червоними променями і сполохами золотих іскр. Іскри високо летіли вгору роями густих вогняних бджіл. Але далі якісь темні тіні по навскісному пагорбі над рікою скакали навколо трьох величезних вогнищ. Малий згадав розмову старших, що сперечалися між собою і гадали, чи попани цього разу випросять у князя стражу, щоб ганяти купальські ігрища. Певно, оті всі вогні, про всяк випадок, розпалили юнаки, щоб сплутати, а одночас і подратувати стражів. Але малий чув ще й таке. Говорили між собою поважні каменярі на Софіївському подвір'ї: "Не буде наш каган попівським забаганкам потурати — не посилатиме стражу проти купальських ігрищ". "Авжеж, — погодився другий. — Після того, як препадлючий Анастасій покрав усі княжі скарби і подався до ляхів, каган став обачніший. Не всяке слово грецьке зразу чує... Бідна наша земля... На Бога мені не шкода останнього шеляга... Але ж наше золото й срібло, і хутра на церкву, пливуть до Царграда". "Тихше, — ще хтось почує!", — і каменярі рівно задовбали важкими теслами по рожевих шиферних плитах.

Півник по зірках побачив: якраз північ настала. Настав час ворожіння. Тепер треба перейти ще два пагорби і там, за тими долинками — чарівне місце. Там, де вливається повноводий ручай до Либіді. Там, говорили між собою старші, ворожать, за поганським звичаєм, дівчата на вінках.

Потихеньку переказували, що в тому місці, хто ворожить, в того все збувається точнісінько! Чи погане, чи хороше — як наворожилось! Тому в це місце не всі відважувались прийти, а раптом горе наворожиш?!

Либідь круто звернула на захід. І було видно далеко всі пагорби в вогнях. Було видно, як оддалік на одній галявині водили волів і корів зі свічками на рогах. Он на тих водах з човнів пускали вінки зі свічками.

Півник подивився вниз на галявину. Вона була рівна-рівнесенька до самої води, поросла шовковистою травою. З усіх боків її оточували велетенські тополі. Світло йшло знизу крізь віття, і малому здавалося не таким яскравим, як інші багаття. Але сміх чувся лише дівочий. Висвистували весело кугички, гуділа сопеля, і раз по раз лупав бубон. Малий йшов стежкою обережно, тихо спускався униз до річки. Крізь кущі пробивалося червоне світло, все на галявині починало рухатися швидше й швидше. Коло танцівниць крутилося навколо яскравого багаття. Спалахи вогню то висвітлювали людські постаті з усіма подробицями, то робили їх чорними тінями. Чорні тіні змінювались білими посталями, червоне світло заливало червінню половину лица, половину ховало в тіні. Під уквітчаним деревом клена шарпалося три освітлені постави. Одна метеляла головою і з неймовірною швидкістю видобувала свист із очеретяних з'єднаних свистульок-кугичок. Друга притупувала ногами, розгойдувалася, метеляла довжелезними косами і дула в довгу сопілку, брови в неї піднімалися на лоба і очі заковувались догори, тільки білки відблискували червоним від вогню. Третя була геть дебела, і мала голову, так покриту наміткою, що й лица не було видно. Вона щосили гатила калаталом у бубон, притоптувала ногою. І чим швидше відбивала вона калаталом по бубону, тим швидше неслися в танці танцівниці. Крутилося живе колесо людських тіл, розвивалися їхні коси, мерехтіли намітки заміжних, бряжчало намисто на дівочих шиях, а на головах у них у всіх були вінки, а в довгих косах розвивалося зілля любистка і м'яти, і васильків, і довголистої трави ліпника.

Та трава збиралася дівчатами, щоб приворожити до себе хлопців, щоб знайти собі чоловіка.

Свист кугичок і калатання бубона досягли такої сили й швидкості, що малий затамував подих, і враз ланцюг живий лопнув і розірвався, малий видихнув з полегкістю. Але рух ще більше посилився, тільки тепер почалося стрибання через вогнища. Танцівниці схопили ляльку солом'яну всю в прикрасах, що стояла під деревом, і почали з нею стрибати через багаття. Вони передавали ляльку з рук до рук, і коли одна розбігалася і стрибала з лялькою через вогонь, інші починали ще сильніше ляскати в долоні і приспівувати: "Ой, грайте, грайте, в дудочку грайте, Купалу вславляйте! Купалу вславляйте!"

Малий і незчужся, як почав підспівувати: "Ой, грайте, грайте!..." і притупувати ногою по кореню старезного похиленого клена. Він до нього прихилився, просто лежав на ньому животом, він притупував ногою і поводив плечима, як і танцівниці внизу. Він цього і не помічав, що він підспівує і пританцьовує, захоплений купальськими ігрищами.

Ось одна жінка в намітці і васильковому вінку наблизилась до вогню, схопилась за поділ сорочки, і пригнувшись, одним рухом стягла із себе сорочку і кинула її до вогню. На хвилю сорочка збила полум'я і стало темно. Коли за мить вогонь огорнув сорочку, нага жінка вже добігла до краю берега, і високо знявши руки, стрибнула в річку. Останні знову схопились за руки і знов навколо вогню закрутилось живе коло. Співали, гукали, а музики так вигравали, що піт їх зливав ручаями. Півникові було видно, що їхні сорочки на плечах, під пахвами, на стегнах потемніли і облипли по тілу. За першою молодницею до багаття стала друга. Але вона, роздягшись, свою сорочку лишила на землі, а до вогню кинула дитячу сорочечку. Півник добре знав, що це значить: перша молодиця сама хворіла, через те не могла понести, а в другій хворіла мала дитина. Разом із сорочками у купальському вогні жінки спалювали й хвороби.

Ось із-за пагорбів почало світлішати небо. Сходив місяць. Як вплив майже повний місяць — всі закликали в один голос!

Коло рухалося швидше, швидше! Враз жінка з бубоном викинула руку з калаталом і торкнулась плеча наймолодшої дівчини. Була вона

роки на три старша за Півника, може, на рік старша за доньку коваля. Ось чому та, з бубоном, поводила головою, немов шукала когось. Вона стежила за дівчиною. Дівчина відпустила руки і вистрибнула в середину кола на яскраве світло. Тремтячими руками тягла з себе сорочку і заплуталась у рукавах. А коло танцюристок шалено крутилося, вже не маючи сили спинитись. І всі волали, аж у вухах лящало: "Купало, Купало, Купало!" Дівчина зняла з голови вінок, затисла його між коліньми, і одним рухом відкинула на землю сорочку. Тоді взяла вінок на голову, перескочила на край вогню, прослизнула між руками дівчат, стрибнула з берега у воду. Вінок спав з її голови і поплив на середину річки. Сама вона вилізла з води і вскочила до кола. Вилізли з води й молодиці і теж стали до танцю. І їхні великі, особливо першої, провислі груди метелялися з боку на бік, скакали вгору і вниз і ляскали по мокрому тілу. Місяць геть зовсім піднявся вгору. Тоді музика враз увірвалася. А танцюристки все неслися навколо вогнища. Троє жінок-музик пожбурили свої інструменти, скинули одяг і вскочили до кола. Півник тепер бачив лише ту, що вибивала калаталом по бубону. Вона бігла у швидкому вертінні танцю і було дивно, як вона, така дебела, швидко й зграбно рухається! Одні груди в неї були завбільшки з голову Півника кожна. Довжелезні, з чорними набряклими сосцями. Могутні чресла, з глибокими ямками на крижах. Тіло її так само блищало у світлі багаття, як і в тих, що вилізли з річки.

Коло ще разів три пронеслося навкруги багаття і розпалося. Він дивився в її лице з ледь вирлатими очима, із роздутими ніздрями кирпатого носа.

Рвонувся назад за дерево.

Оступився. Завалився навznak і, боляче вдарившись об коріння головою, покотився на галявину вниз.

Товстуха щосили заволатала.

— Тихо! Мовчіть! Пропаде ворожіння. На мені все зависає! Цур! Цур!
Цур!

Всі залякли нерухомо. Навіть декотрі з розкритими ротами. І в очах у всіх був розпач — пропало ворожіння!!!

Малий лежав голічерва і не ворушився — все тіло його затерпло.

— Слухайте мене! — в голосі товстухи відчувалась така сила, що всі зразу ж мовчки підступили до неї. — Ти, ти й ти! — Вона тицьнула на наймолодших дівчат. — Тримайте його руки, ноги, голову! А ти, — вона взяла за руку наймолодшу купальницю, — закрій йому очі.

Півник занімів від страху і не пручався.

Коли над ним схилились нагі тіла, коли до його обличчя наблизились тремтливі перса, мокрі гарячі долоні легко лягли на його повіки.

Потім важка гаряча рука лягла йому на серце. І між чужими пальцями він відчув, як вістря ножа дотикає його крізь сорочку. Потім руку відняли і вістря ножа провели по сорочці хрест на хрест. І зразу ж на сорочку злилась хмільна медова рідина.

Гучний голос сповістив.

— Кров пролилась! Тіло кидайте у воду.

І Півника піднесли вгору і бігцем, бігцем понесли до води.

Щосили розгойдали. Кинули у річку.

Тепла вода із страшним шумом зійшлась над його головою.

Він зрадів: живий! Його не закололи!

Незважаючи на одяг, що облипав його тіло і заважав рухатись, поплив навпростець на правий берег Либеді.

Та його наввимашки наздогнала молодиця.

— Не тікай! Вертай до берега.

А з берега танцівниці стрибали у вінках. Вінки злітали з їхніх голів.

Тоді вилазили на берег і бігли по березі до звороту ріки, стежачи за своїми вінками. Вгадували свою долю.

Далі звороту ніхто не ходив.

Від звороту поверталися до багаття, і знов водили танок під кугички та сопелю.

Товстуха, тільки почула музику, зразу ж розібрала донага хлопця, він і писнути не встиг та й не посмів.

— Пішли до багаття. Поведемо танок! — І товстуха врізалась у коло там, де була наймолодша дівчина.

За лівицю його тримала найтовстіша, найгрудастіша жінка, а за правицю — наймолодша дівчина.

Спочатку він не біг, а його просто тягли, несли за руки, а потім звуки кугичок та сопелі почали пробиватись крізь шум до його слуху. І наповнили його тіло полегкістю і радістю. Від цього й сила, й прудкість у ногах з'явилися. І він вже гнав і гнав з усіма по колу, щосили б'ючи п'ятами.

Дебела вирвала його із ланцюга танцюристок і помчала до вогню.

Вони вдвох просто перелетіли через тахнуче вогнище.

Коло знов розпалось.

Його хапали за руки інші і стрибали з ним через вогонь.

Коли він почав стомлюватись, звідкілясь з'явилась товстуха кирпата, вирлата. Вона тягла великий оберемок свіжо стятого очерету.

Пожбурнула його на яскраве полум'я.

Світло згасло.

Зашипіло й затріскотіло мокре бадилля на жаринах.

Над багаттям заклубочився густий білий дим. І покрив усю галявину.

Тоді товстуха схопила свій і хлопчиків одяг і під покривом диму подалась у кущі. Хлопчик за нею.

Межи темного гілля попереду викручуються, хилитаються пишні білі стегна.

Ось тільки руки простягни і торкнись.

Він не втримався — простягнув руку і торкнувся.

І вона стала і поволі повернулась до нього, просто віддаючи себе всю на огляд і на дотик!

Він гладив і гладив її великий шовковистий живіт, торсав величезні, неймовірні груди, м'яв пальцями набряклі, тверді сосці.

Та ось вона відкинулась назад, відхилилась і стегнами, і животом, і рука Півника зависла в повітрі.

Знов він біг за нею по добре витоптаний стежці.

Ось вони з розгону вискочили на галявину, залиту сріблом місячного світла. Старезна засихаюча липа така чорна, наче обгоріла від блискавки.

Жінка стала під липою, а Півник з розгону налетів на неї, занурився лицем межи пишних гарячих грудей.

Вона впустила на сріблясту траву його мокрий одяг і показала рукою: "Вдягайся!"

Він розбирав, розправляв свій одяг, а вона стояла в якихось двох кроках, не більше, від нього і поволі обертала намітку.

Півник відчув, як від неї, від її мокрого важкого волосся тягне димом багаття і тонким ароматом любистку і ще якогось зілля.

З усіх горбів і ярів над Либіддю долинали несамовиті пісні та шалена музика.

Десь за горбами, на сході пропіяв далекий півень.

Малий подивився на зорі — і здивувався: вони тільки-тільки зрушились. А йому здавалось, що проминула вся ніч і вже ось-ось настане світанок.

Жінка широко розчепірила пальці і притисши до ключиць навхрест складені руки з силою натискала на своє тіло, огладила всю по набряклих важких персах, по животу, по разлогих стегнах, пружно зігнулась, пройшлась, втискаючи пальці в тіло по колінах і гомілках.

Рвучко розправилась, і велетенські перса загойдались, заметелялись з боку на бік.

Заметеляла головою.

З усіх пагорбів і мисів ріки долинали шалені ритми танців і нестримні, запальні голоси співачок.

Десь за пагорбами пропіяв ще раз півень.

І оголена товстуха схопилась за одіж і миттю накинула сорочку і вправними рухами доправила намітку, підперезала сорочку крайкою.

Жінка вже вдяглася, а малий обмотував ще онучі і натягав постоли.

Коли він підвів голову, щоб ще раз подивитись на цю зграбну товстуху, біля дерева нікого не було.

Півник розчаровано похитав головою, а йому ж так кортіло спитати, хто вона і звідки вона.

Тут він, обгортаючи крайку, з жалем згадав свого ножа. І лезо добре, і ручка поцяцькована.

Хоча добре, що ножа тільки забрали, а могли ж і втопити. І хто б там почав допитуватись — хто втопив? Сам поліз у воду на Купала, от і захлинувся.

Він уже збирався полишити галявину і озирнувся на остаток. Високо на стовбурі — йому треба підстрибнути щосили, або подертись — встромлено його ніж, а на ніж завішено вінок із волошків.

От яка добра та кирпата товста молодиця — приворожила йому якусь синьооку. І хитро як наворожила — він і не прохав. Адже йому такого ще й не належить, він ще малий, щоб заклинати й ворожити на якусь дівку. А ця чарівниця-товстуха своєю зграбною рукою потнула ножа в суху липу.

З розгону підстрибнувши. Півник видер ножа, і вінок сам насунувся йому на руку.

Та на руці він його нести не став, а натяг на голову.

І тут він зрозумів — ця добра і товста молодиця була й хитрюща — вона вивела його з ігрищ і не дала йому додивитись найголовнішого — коли на передденні будуть топити Марену і сплять Купалу. І водночас вона зробила його учасником потаємного, найпотаємнішого ворожіння на плідність. Саме про це ворожіння він, ще зовсім безштаньком, чув, як говорили молодиці, озираючись, щоб не було де дітлахів старших. А на нього, безштанька, вони і уваги не звертали.

Він зрозумів: коли він голий з голими купальницями стрибав через багаття, що він був уособленням Ярила, що розпалює хіть, ярість і опліднює все живе.

А цим вінком і ножем товстуха ніби говорила: "Ось тобі щаслива ворожба! Тобі випало, більш ніж кому, тобі дозволили більш, ніж кому! Отож іди і мовчи, як належить дитині! Як мовчить вінок, як мовчить ніж, як мовчить сухий стовбур!"

Він поспішив додому швидко й радісно.

Перебігав з пагорба в долину, і з долини знов на пагорб.

І ще Півник вирішив мертво про все мовчати.

І тоді той, міський бог, зроблений на глиняній дощечці, з сяйвом навколо голови, нічого не знатиме.

Ні, він його не обдурюватиме, богів дурити не можна. Просто він мовчатиме, бо той бог міський. Він там всим розпоряджається. Він новий бог. А старі боги живуть і в деревах, і в камені, і в джерелах, і в блискавках...

А позаду ніч купальська сяяла вогнями, вибухала співом. Та поволі все затихало, бо він віддалявся від річки і наближався до осель.

Та коли вже до пагорба лишалось зовсім трохи, він побачив кінські тіні, що рухались безшумно через белебень до невеличкого гайка. Впізнав коней. Їхні коні. Але не йдуть, а пливуть без звуку. І копита не б'ють об затверділу, як камінь глинисту стежку!

Не іржуть і не порскають.

Він припав під кугу.

Уважно придивившись, побачив на спині в Гнідої, а саме це була вона, розпластану людську постать.

А з гайка пропищала дрімлюга.

І лежачи на Гнідїй тїнь теж відповіла голосом дрімлюги.

Отже, це татї. І вони зводили п'ятьох їхніх коней.

Малий натяг через голову вінок на шию і потиху попрямував від куща до куща. Униз.

Щоб наблизитись непоміченим до гаю. Це йому вдалося. Чутке вухо хлопчика вловило слова суперечки двох:

— Чого ти один прийшов?... Ви що, з ним подуріли?... Трьох коней було мало?... Що він там робить?...

— Тих-х-хо! — Шипів певно той, що приїхав, лежачи на Гнідїй. — Там ще добрих дві кобили. Він їх ось-ось приведе!...

— Ану швидше відправляйся до нього і давай назад. Час уже до схованки. Ось-ось почнуть з ігрищ вертатись і нас побачать!

І схопив, певно, за горлянку того татя, що пригнав коней, бо він захрипів.

— Зараз я,... та зараз же...

І зразу ж від купини дерев відділилась тінь і побігла підтюпцем через відкрите місце і вмить щезла за пагорбом.

Півник тихо-тихо, обережно-обережно посувався між кущами вперед і молив подумки нового Бога і всіх старих богів, щоб вони розчистили його шлях до коней від сухих гілок.

О, диво, справжнє диво! Певно, хтось почув його моління, благання, бо жодна суха гілка не трісла під його постоломи, поки він переходив до гаю.

Один чоловік при оголенім мечі, бо лезо зблисло, мов блакитна вода в чорнім мороці, перед Гнідою присівши, обмацував їй бабки.

Дві інші кобили теж були в путах.

Ще дві інші були прив'язані до груші-дички і тупцювали стривожено, та тупотіння їхнього не було чути. На мордах хлопчик чи розгледів, чи, скоріше, вгадав, були затягнуті закрутки.

Малому стислося серце від думки, який то біль терплять коні.

Копита у всіх добре були завинуті ганчірками. Все було так, як розповідали старі холопи на боярській кухні. Тільки от зброя в татя була не обушок, не ніж, не сокира, а дорогоцінна, яку може придбати тільки дружинник чи багатий купець.

Хлопчик припадав до землі, часом повз навкарачках, і все до груші-дички, до прив'язаних коней.

Йому вдалося з першого поруху відв'язати вуздечку однієї кобили. І навкарачках поліз, поліз, тягнучи за собою повід.

Він затяг її за кущі.

Помацав путові суглоби — не боркана.

Тоді зразу ж вхопився за закрутку, щоб звільнити їй дихання. Спочатку ніяк не піддавалася закрутка — так була линва перекручена. Та все ж, з рештою-решт, пішла, і морда звільнилась.

І кобила, задерши вишкірену пащу, щосили заіржала, аж луна лупонула горбами.

Хлопчик, мов вивірка, скочив на кобилу і вдарив її п'ятами.

Поруч виросла тінь з піднятим лискучим мечем. Меч свиснув тої миті, коли кобила робила перший стрибок.

Клинок свиснув і торкнув по вінку і по шиї кобилі.

Кобила, збрикуючи, здиблюючись, геть очманіло понесла малого вгору до белебеня перед Золотими воротами.

Малий вчепився руками, і зубами прихопив густу гриву.

З рани прискала кров і бризкала малому на лице, на праву руку і ногу.

Він припав, приліпився до кобили, молив усіх богів і духів не скидати його з обісілої кобили.

І тому він не бачив, як на просаді між кущами з'явилось двоє. Один вже зготувався — розкручує над головою обушок.

Вони не боялися наляканої кобили. Але вони не бачили, що вона зранена в шию.

Один свиснув зненацька.

Кобила ніби затрималась.

І-тої ж миті другий опустил гирьку обушка на голову хлопцеві.

Та цієї чарівної ночі удача була з Півником. Гранчаста гирька розсікла вінок і понеслась далі вниз, розриваючи сорочку на малому і зриваючи з хлоп'ячої спини довгу смугу шкіри.

Від болю малий заверещав наче спійманий заєць. Кобила підпала на передні і щосили підкинулась задніми. І закрутила, понесла бог зна куди — через чагарі, через бур'яни, по схилах, по дорозі. Та все з вибриком, з гоготінням.

Малий нічого не тямив, в голові гули джмелі, а з рота накочувалась солона кров — то він гривною порізав собі губи.

Головне не впасти. Куди б не занесла його обісіла кобила, вона віднесе його подалі від татів-душогубців!

Кобила не підвела. Попетлявши та покрутивши схилами й белебенями, вона принесла Півника до істобки.

І впала біля конов'язі.

Саме тоді — як роз'юшений до краю дядько Півень схопив Тальця і закручував на шиї аркан, хотів завісити на стовпі конов'язі.

А інші холопи всі були п'яні.

Хто де попадав, там і лежав. Від них смерділо перегаром хмільним, і ніхто з них геть нічого не тямив. Власне, вони спали п'яним небуттям і ніякими зусиллями їх не можна було розбудити.

Ось валявся Будий і чиясь служниця.

Багаття було чимале, і хоч воно вже й тахло, проте все добре освітлювало навколо.

Півень кинув Тальця, і той завалився на землю снопом.

Схопив скривавленого хлопчика.

— Ти живий?...

Малий витер з лиця кров і закліпав повіками, щоб хоч щось нормально бачити.

— Зовсім живий! Це кінська кров... Вони там у кленовім гаю... Їх троє... Один з мечем...

— Можеш на коні сидіти?!

— І можу сидіти, і можу й ускач гнати!

— Зніми сорочку! Вдягни свитку! Шапку!

Сам кинувся до стріхи і вихопив з-під стріхи рогатину. А з істобки виніс лук, стріли та сокиру.

Скочив охляп на Строкату. Міцна кобила — та дуже примітна. Її не наважились звести.

Під'їхав до Будого і осатаніло оперіщив його. І чийсь служниці перепало.

Будий важко застогнав і відкрив очі.

— Скотина, пес! Кобилу доглянь! Чи не бачиш — конає бідолашна? І Тальця печи вогнем, водою одливай, поки не отямиться.

Реп'ях ще де взявся, крутився під ногами. Чогось скиглив чи брехав жалісливо.

— У! — замахнувся нагаєм на здоровенного собаку. Собака впав, перекинувся на спину і задер лапи. Малий теж скочив охляп і вони вдвох поскакали через пагорби і белебень до кленового гаю.

Настав переддень.

Клубочився теплий туман над купальськими водами. Тахли, покривались попелом яскраві багаття. Попід берегами в очеретах попритискалися заблудлі купальські вінки.

Деякі навіть з обгорілими свічками. Чаділи на пагорбах рештки вогнищ.

Де-де серед заростей пробігали крадькома людські постаті.

Дядько спльовував і хрестився.

— У, сім'я поганське! Сосуди гріховні! Через вас ці йолопи повпивалися! Все, все через хміль, блуд і поганство! О, Боже! Дай в мої руки хоч одного татя!!! Молю тебе!!!

Біля кленового гаю було добре видно на пом'ятих травах бризки почорнілої крові.

Дядько дав повід Строкатої, а сам спішився і обдивлявся все ретельно, навіть обнюхував, мов мисливський пес.

Залізши на Строкату, довго сидів мовчки.

Сидів, голову похнюпив.

Цмокнув, рушив, направив Строкату до річки. Підняв стріли й лука високо, коли кобила зайшла у воду. Дядько не знав цього місця — думав

— коні попливуть. Та виявилось, що тут було місце потаємного броду. Вони тому швидко перейшли на протилежний берег. І дядько Півень показав, що він не тільки був ловцем відчайдушним, а міг слід і по людині гнати, і по звірові.

Вони доїхали до того місця, де таті розійшлися двома стежками.

Ліворуч з трьома кіньми, праворуч — один вершник. Дядько уважно роздивився мокрі ганчірки з кінських копит. Їх тут, за непотребом, викинули. Він їх віддав Півникові.

Вивчав сліди, щось мимрив під носа:

— Це Соловая. Вона його скине. Вона ненавидить вершників... А він і не найкращий вершник... Бач, ось як ідуть сліди... Він погано нею управляє. Скине!... — пророкував і радів із свого пророцтва Півень.

Вони ще проїхали по заболоченій лісистій долині з версту і почули з-за густих очеретів кінське слабе іржання.

Межи шуворами Соловая кобила загрузла задніми ногами, а передні закинула на купину. Силувалась, пружилась, намагалась, аж стогнала, витягти задні ноги із трясовини.

Дядько спішився і спробував дістатись до кобили. Та зразу ж заколивалась, заворушилась зелена тонка покрівля трясовини. Захлюпала руда смердюча вода крізь віконце в зеленім покривалі.

Дядько бачив, що трясовина не відпустить свою жертву, свою здобич.

Він вибрав найгострішу стрілу і наклав на тятиву. Напнув тугого лука. Не зміг пустити стрілу. Заклав назад у сагайдак.

Відв'язав від пояса аркан. Одним кінцем обв'язав Строкату по грудях, а аркан, тобто петлю, спромігся накинути на шию Соловій.

Здав Строкату назад, і вона потягла линву.

І витягла Солову з трясовини, водночас ледь її не задушивши. Ще б мить, і Солова вдавилася би в аркані. Та дядько Півень не пожалів аркану — розтяв гострим клюгом рогатини. Кобила ледь підвелася.

Тремтіла всім єством.

З неї стікала руда болотна жижа.

Але дядькові було байдуже.

Він обіймав її за шию, огладжував по щоках. Ледь що не цілував.

Вони поїхали далі по слідах межі верболозами. За тим, що був з трьома кіньми.

На зручній, непримітній галявинці дядько заляв і вирішив вертати назад.

— Тут їх хтось чекав. Ще один. От дивись — сліди.

Потім вони заїхали в ручай. І невідомо куди пішли — вниз по течії чи вгору? Он там на пісочку на тім боці слідів немає... А там іще озера...

Вони повернули, і на зворотньому шляху забрали Соловую.

Вона нікуди не йшла. І траву не скубла, а стояла, понуривши голову.

Нараз дядько спинився і схопив Півника за плече.

Півник закуняв, сидячи охляп на кобилі. Хоч як не пекла рана на спині, а проте спати хотілось смертельно, ніякий біль не розвіював сон.

— Ти їх запам'ятав?!

— Ні... Тільки здається, той,... що з обушком... схожий на тих, що тоді... верблюдів привели...

— Печеніг?!

— Хто зна... Мені так здалось...

— А де ти, де ти був? Від півночі де ти шалався?

Малий ворухив спухлими порізнаними губами, але ні слова не відповідав...

Що там говорити — саме він відповідав за зведених коней. Раз не було при істобці дядька, значить, він повинен був за всім доглядати. Зведені коні були ціною дядькової свободи. Хоч боярин про це ще не знав, але згідно угоди-ряду від цієї купальської ночі дядько Півень ставав холопом боярина Судомировича. Ставав ще одним рабом із його нечисленної челяді.

Та всі ці думки коливалися в стомленій, сонній голові хлопця наче густа болотна жижа. Йому хо-ті-ло-ся спа-ти.

Дядько поторсав небожа за плече. Застогнав малий, але очей не мав сили розкліпити.

— Скажи мені, коли ти пішов з істобки, там нікого з чужих не було?

— Нікого..., — відповів хлопчик, облизуючи запечені уста. Він і не думав сказати, що бачив, як прийшла городникова служниця з глеком. Яка ж вона чужа? Кожен день бачились у всяких справах. І його до неї посилали не один раз по всякі дрібнички господарські.

— А та, що з Будим обіймалася, коли вона прийшла? Коли? Ти бачив?

Хлопець щось мимрив недоладне і обм'як, мов куль.

Щоб малий не впав під копита, Півень взяв його до себе на Строкату.

Так вони й притюпали на трьох конях до істобки.

Дядька мучила страшна спрага. Просто палило всього. Тому він почав шукати, чого б напиться. Води ніде не було, а різанку з водою хтось, певно по пиятиці, перекинув.

Побачив у закутку під полом глечик зеленої поливи. У великім глечикі наче ще лишилось меду.

Одним духом дядько допив глечик.

Дивився на глечик і ніяк не міг зрозуміти, чи це глечик боярський, чи ні.

Хотів спитати малого, але той міцно спав.

У голові в дядька після гонитви, після всього, що трапилося, гуло і дзвеніло.

Він пошукав очима Будого. Немає Будого. І ще когось немає... Ага, тієї дівки, що спала, обнявши Будого! Ну, прийде Будий...

Сон незборним тягарем почав натискати на повіки юнакові, і він так-сяк пройшовши по хаті, дістався до полу і впав на голі дошки.

Коли після полудня Півень збудився від важкого мороку, він вже знав — у мед підсипано зілля.

І став від того дня Півень тихий, сонний. Майже не говорив.

Похнюплений. Все собі під ноги заглядає. З людьми не хотів розмовляти.

Одного разу, коли нікого поруч не було, хлопчик почав просити, благати, щоб піти до ворожки хорошої, щоб вона відворожила, зняла з нього порчу.

Дядько поволі-поволі обкрутився на всі боки, з-під-лоба позирнув туди-сюди і посміхнувся до небожа, хитро і впевнено.

— Малий! Ти не бійся! Боярин не одержить нового раба.

— А тоді вони мене схоплять! Я пропаду!

— Ти хіба мені син? Якщо раптом я втечу, ти тікай на Поділ до човнярів. Вони тебе після жнив довезуть до Вручого, а там на ярмарку бувають люди з нашого краю. От ти з ними й дістанешся додому.

— А коли тікатимеш?

— Е! Дурне питаєш! Коли добудусь свого, те лише Бог відає!

— Ти про кобил кажеш?

Дядько махнув рукою і зразу ж зробився похмурий і сонний...

Холопи зітхнули з полегшенням. І спочатку обережно, а потім відверто почали справляти ледаря. Бувало, що дехто зовсім на роботу не виходив. Вони колупалися з возами, немов їх лагодили, чи вдавали, що лікують коней, чи свої болячки, бо, мовляв, таті на коней і на людей порчу і слабість наслали.

Городник з прикрістю спостерігав за Півнем. Вирішив дати якусь іншу роботу Півневі, щоб він якось оклигав.

І він відіслав його з робітниками на Рось.

Робітники з волячими упряжками направлялись на Рось. Там в одному місці обвалився берег і оголилось ціле кладовище морених дубових стовбурів. Хтось із княжих людей, чи тіун, чи ще хто, наказав пошвидше вивезти їх з Росі.

А що в тих місцях ніби з'являлись час від часу розбійники, то дали робітникам охорону. І робітників охоронити, і розвідати, що там справді діється. Що то за таті там об'явилися?

А Півень був замість одного найманця, що на ловах плече повередив. Тепер хворів. А з других десятків ніхто не хотів на його місце йти.

От тоді городник і попросив свого знайомого десятника взяти Півня.

Коли дядько Півень при новому уборі — рогатині, лукові, стрілах, сокирі та обушкові, у своїй старосвітській одежині, у клобуці з вовчою опушкою, на строкатій кобилі з'явився біля княжих конюшень, там ледь з коней всі не попадали.

А Півень сидів смиренно на Строкатій, і наче це не з нього реготали і вояки, і конюхи, і служки.

Десятник поблажливо всміхнувся. Він не реготав, але й не поставив строкату кобилу серед рудих скакунів. Наказав їхати при возі з обладунками та начинням. Наказав добре сторожити, бути пильним, бо не всі печеніги ще вигнані зі степу.

Наказ десятника Півень виконав якнайкраще.

Коли через дванадцять днів загін вертав до Києва, дядько вже возсідав на степовому тонкононому румакові і тягнув за повід Строкату. А на ній в дерев'янім сідлі возсідав полонений печеніг.

Півень, як і попередньо, був сумний, похнюплений, і дивився кудись межи вуха скакунові. А на Строкатій возсідав, випнувши груди, смаглявий печеніг. Був він скручений по руках і по ногах. Ликом. На глум, звичайно. Звичайним ликом з молодої липи. Ликом, з якого деревляни личаки плетуть, в'язаний, борканий, а всміхався згорда, зиркав зневажлива Наче не його вловили і ледь не замордували, а наче це він тягнув на повіді похнюпленого і остовпілого Півня. Зброю печеніга дядько Півень приторочив до післища, і вона метелялась біля його ніг.

Коли Півень хотів отако заїхати на тіунове подвір'я, десятник спинив його.

— Ти тут не потрібен. Давай сюди повід і ходи з богом! — Він протяг руку до Строкатої.

Але дядько прихопив його руку і відтрутив. Десятник підвів здивовано брови — він не чекав такої міці в руках Півня.

— Не тягни руки. Кобила моя. А бранець мені не потрібен. Не збираюсь його годувати. Беріть його собі. І лика мені не шкода. Тих, хто в мене коней покрав, я завішу на верболозі!

— Тю на тебе! Ти якийсь наврочений!

Дядько розтяв лико на ногах бранця і легко зняв його із сідла і поставив на землю.

Півнику дядько розповів лише стільки:

— У них у степу посуха. І мор почався. Одні пішли у Лукомор'я. Другі подались служити ляхам. Та, певно, збилися із шляху. На них наш полк наскочив. Вони розбіглися. В чагарях і гаях поховались. Гайок, де мій схоронився, дружинники і моя десятка, і ті, з городка, із залоги, разів три проїхали і туди, і сюди. А я зразу побачив, що він там. Просто я чекав, щоб вони пішли всі. Тоді я зможу його взяти. А він сильний головою. Коня поклав у заростях очерету, а сам з води вийшов і виліз на вербу. Як залога рушила з гаю, я заліпив йому ззаду в хребет тупою стрілою. Він з дерева злетів і лежить. Очі закотив. Я не підходжу. Він белькотати почав. Кінь його з очерету виходить і до нього. Кінь навчений і заворожений. Став його кінь на коліна і чекає, коли той на нього залізе. Він ще до тями не прийшов, а я до нього. Підсадив його в сідло і в одну мить стриножив румака...

— А де триногу взяв, пута їхні?

— Ач який ти цікавий, небоже! При сідлі у чортового хіновина була! Он як! А румакові цьому ціни немає! Знаєш, скільки він вартий?

— Дядьку! Продай його, або заміняй на робочих кобил. Тоді ти викупишся з боярського закупу. Ну за тих, покрадених кобил!

— А от ти мене, хлопче, не вчи, що робити, краще на бісівські ігрища не бігай. Краще треба було глядіти боярських кобил. З тієї ночі я мав у рабстві гинути!... Мовчиш?... Вінок твій розбитий обушком. По твоїх слідах і загублених волошках я липу знайшов. А липа бісівська. В неї чотири кабанячі скилиці вживлено! Там знак від твого ножа! А за кору від твого вінка пелюстки зачепились. І сліди твоїх ніг і якоїсь товстої бісівської жінки. Ось і оберіг їй уломився. Мосянжовий. Ключик... Ну добре, ти

заговорений. Ти завжди порятуєшся! А мені як? Твої пригоди мені вже на голову падають. Посидь тихо, поки я татей знайду слід та удавлю їх!

Малому аж шкіра пуп'янками пішла на руках. Це не була пуста похвальба чи погроза — дядько знайде слід і вдавить татей. Він не мав жодного сумніву щодо дядькових слів. І був переконаний, що дядько найближчим часом це зробить.

Але минав день, другий, третій. А дядько нікуди не зникав і все працював на подвір'ї Софії чи біля Золотих Воріт. А то разом з усіма холопами розбивав вапняк для печей і трошив грудки перепаленої глини-цем'янки.

Коня вдень стеріг і доглядав Півник. Вночі Півень сам був біля коня.

І вдень, і вночі дядько і небіж привчали коня до мови. А все останнє кінь знав — він умів і сидіти на задніх, як собака, і лягав, і перекидався голічерва, і міг довго тупцювати на задніх ногах.

Тільки одне було, погано — румак не любив Реп'яха.

Хлопчик чекав, що от кудись подасться дядько, влаштує засідку і жорстоко повбиває татів.

Але дядько, здавалось, і забув про свою обіцянку. А тим часом наблизилась ярмарочна п'ятниця. І великий каган, володар найвищого стола в містах Русі, дозволив на ярмарку веселі ігрища.

ІГРИЩА

У цей день на Бабинім Торжку були ігрища з дозволу великого князя київського Ярослава.

Казали, що на кінські змагання приїде сам князь. Адже князь завжди їздив верхи. І пішого його майже ніхто не бачив. Навіть до Десятинної церкви він приїздив верхи, спішувався перед баштою і підіймався гвинтовими сходами на хори. Він не любив, щоб споглядали, як він кульгає, підіймаючись по мозаїчних сходах.

Тому він підіймався сам, а тоді вже за ним всі останні заходили на хори.

Змагання були і на Бабинім Торжку, і на Подолі біля Іллінської церкви.

На базарнім майдані рухались тлуми людей. І не стільки тут було охочих поміряти силу та вправність, як просто глядачів. Вони важко працювали всі дні. А тепер їх чекали розвага, буйне видовисько, і це було справжнє свято їхньої душі. Бо їм важка, безкінечна праця відбирала всі сили, всю наснагу, що їх можна витратити на змагання.

Отож, було на Бабинім Торжку сила-силенна людей. А там, де збирається багато людей, зразу ж з'являються всякі торговці та потішники. В коробах вони тягали всілякі дешеві наїдки, ласощі, а також різні дрібнички та дешеві прикраси. Дуділи в дуди та вибринькували на гусях, співали та верещали скоморохи. А от дорогого краму, чи чогось великого, ба й скотини в цей день не випадало продавати.

Перші змагались стрільці.

На чисто виметених дубових плахах провели рису за сто кроків від Подільської брами.

Біля брами поставили три стовпи і насадили білі дошки, якби абрис людських тіл.

Після того, як у церквах закінчилась вранішня відправа, вийшов базарний староста зо двома помічниками. Один з бубоном, другий із

сурмою. Засурмив сурмач, закалатав у бубон другий. Як вони скінчили, староста оголосив початок.

Лучників зібралось чимало. Серед них була чи не половина стражників, що у будні дні стояли при міських брамах.

Також було чимало мисливців, що з дозволу тіуна, за певну мзду, мали право на полювання в княжих лісах.

Були стрільці з найманців — печенігів, хазар, з ясів. Були й біляві світлоокі чудини. Були рудуваті низькорослі ятвяги.

Заможні були й крамарі, що полюбляли стрільбу і лови. Кожному дозволялось стріляти трьома стрілами. Сперечались, кому першому стріляти. Вже й до лайки дійшло. Тоді втрутився базарний староста. Певно, що він багатьох із стрільців знав з попередніх змагань. Він відібрав тих, кого вважав найслабшими і поставив до риси.

Кожному три стріли. Тільки першим пільга — одна пробна стріла.

Сурмач закинув на перев'язі за спину сурму, взяв довгого ліщинового бича, а з-за халяви витяг гострого ножа.

У всіх трьох лучників стріли вп'ялися в ціль. У двох в дошки, де ширше, як би в груди, і тільки в одного одна стріла ніби в голову.

Лучники накладали на тятиву стріли, підтягали двома пальцями правиці до вуха, підрівнювали напрямом стріли і розгинали пальці.

Дзижчали, бринькали тятиви, і стріли зі свистом мчали до цілі.

З першої трійки найкраще стріляв той, хто мандрував по княжих землях і полював на всяке дрібне птаство.

Сурмач без жартів і зневаги закарбував стріли трьох перших стрільців і викликав наступних.

І з кожною трійкою нових стрільців стріли лягали все купніше і все вище. В "груди" цілям вже ніхто й не посилав стріл.

Стріляли печеніги з невеликих, майже зовсім рогових луків. Чудини — із довгих набірних дерев'яних луків.

Півник був при румакові. А румака дядько поставив під паколля боярської садиби. Хлопчик возсідав у карбованім дерев'янім сідлі. Однією рукою він стискував повід, а другою захопився за верх пакола.

І коли почали силитись у натовпі крики, гамір, сміх, і до всього засурмила сурма і вдарили по бубону, малий відчув, що шкіра в коня стала гарячіша, а дихання зробилося рідшим і глибшим.

Згори Півникові було добре видно лучників при білій смузі.

Чи з-за малого зросту, чи того, що він стояв ніби осторонь, і його не примітив зразу сурмач, але Півневі підійшло стріляти з найкращими стрільцями.

І коли сурмач призначив стати до риси ще трьом, то один з них, білобровий червонолиций варяг сказав намалювати людську личину на його цілі. На товстій м'язистій шиї мав кручену срібну гривну — нагороду князя.

Один з отроків швидко видерся на стовпа і вугіллям намалював "лице".

Варягові стріли попали одна в око, друга в носа, а третя — межі очі.

Його суперники теж непогано стріляли, але все ж у нього стріли лягли купніше.

Після варяга став ще один з ярославових воїнів — тіверець. Зарослий чорним пухнастим волоссям і по грудях і по руках чоловік. Лук у нього був чи не найменший з усіх стрільців. І не стільки було в ньому дерева, як пластин з рогів сайгака та варених турячих сухожиль.

Тіверець теж попрохав намалювати личину. І бив так точно, що всі три стріли вп'ялися в праве око.

Натовп захоплено кричав, славив тіверця, бо так, як він, ще сьогодні ніхто не стріляв.

Дійшла, зрештою, черга до Півня.

Поряд з ним стояв чубатий стрілець, один з молодших княжих воїнів. Казали люди, це малий власними вухами чув, що це один з охоронців самого кагана Ярослава. Хтось сказав, що мечник він найвправніший. І він попрохав намалювати ціль.

А дядькові Півневі дісталась варягова ціль.

Дядько Півень нап'яв свого великого товстенного лука. Був він весь ретельно обвитий тонкою шовковистою смужкою берести, щоб волога не послабляла дерева. Лук у дядька був такий великий, ніби його зробили не для стрільця, а щоб на самостріл насторожувати проти лісового звіра.

Лук найбільший, а зросту Півень серед стрільців найменшого.

Наклав Півень на тятиву кленову легку стрілу з каленим тонким наконечником. Як напинав тятиву, було чути, як тріскотить, рипить дерев'яна кибить луку.

У натовпі голосно засміялись.

Та Півень лише закусив нижню губу рівними білими зубами. Але... Але ікла в нього виходили за межі інших зубів. І це зразу кидалося в очі людям. Один чи двоє глядачів помітили дядькові ікла і з острахом замовкли.

Дядько видихнув, завмер і зразу ж пустив тятиву. Удар стріли був такої сили, що вона пройшла крізь дошку і виткнулась вістрям на звороті майже на два пальці.

Сіверянин легко нап'яв лука, відпустив тятиву і легко, без шуму стріла вп'ялася в око цілі.

Другу стрілу дядько Півень довго не пускав. Все не міг вирівняти дихання. Друга стріла вдарила збоку в наконечник першої. І перша дрібно-дрібно затремтіла опереним древком.

Натовп захоплено заревів, заплескав у долоні. Сіверянин і другий стрілець одночасно відпустили тятиви. У сіверянина стріла вп'ялася в те саме око, у другого — в інше око "личини".

Настав час третьої стріли.

Сіверянин легко нап'яв лука, і його стріла впала в купу до перших двох.

Третій стрілець ледь схибив — стріла відійшла набік трохи.

Дядько набрав повні легені повітря, натяг тятиву, видихнув спокійно і зразу ж випустив стрілу, не давши остаточно вирівнятись диханню. Калена стріла дзвінко вп'ялася в кінець мальованого носа.

Натовп розчаровано загув, почулося голосне кепкування. Хоча за хвилю перед тим йому кричали слава, ляскали в долоні.

Хтось крикнув, що в нього не лук, а самостріл, що йому нема чого змагатись, хай би краще овес від кабанів стеріг.

Але дядькові стріли, а це всі бачили, найсильніше били по цілі. Всі три стріли пройшли крізь дошку вістрям.

Більше охочих лучників не було. І сурмач задудів кінець стрільби. І показав свій довгий бич з позначками-карбами. І отроки, що міряли відстані між стрілами і карбували на своїх бичах, показали свої рези.

І все сходилось. Ніяких суперечок не було. Найкращим лучником виявився тіверець. Потім сіверянин. Потім варяг. А дядько Півень був четвертим.

Староста привітав стрільців і пересипав у шапку все, що поставив кожний із стрільців під заставу. Хто резану, хто ногату, хто намистину, хто перстень, хто сережку, хто навіть литу пряжку.

Переможець одержував всю заставу.

Тіверець подякував старості і закликав лучників до заїзду випити доброго грецького вина.

Стрільці прокричали йому славу і понесли до заїзду на руках.

Вже над головами своїх носіїв тіверець закликав дядька в заїзд. Але дядько Півень мовчки показав: "ні!" і лишився змагатись у боротьбі.

БОРОТЬБА

У боротьбі дядько подолав лише чотирьох городян, що були трохи важчі за нього. Він їх усіх кинув на землю.

Але коли проти нього став варяг, нічого дядько Півень не міг удіяти. Варяг схопив дядька за пояс і легко перекинув через стегно. Дядько сильно вдарився лицем об землю. Кров зачуріла в нього з носа і з губи. Він не міг ніяк спинити кров, йому довелося спуститись вниз через Подільську Брану до джерела-водограю і там змивати крижаною водою розтовченого носа.

Він повернувся на торжище тоді, коли молодий купчина притис варяга спиною до землі. І всіх інших поклав чорновидий киянин. За свою перемогу він не взяв ані шеляга. А ще й пригостив братію барилом меду.

Півня цей молодий купчина запримітив зразу і сам підніс йому чашу меду.

— Це в тебе кобил звели таті? — спитав ласкаво.

— У мого боярина, — насупився дядько Півень.

— Що — ти робичич?

— Ні, боржник. На коня позичив повідного. А кінь здох.

— І то все?! — здивувався купець. — Слухай! Плачу за тебе борг! А ти йди до мене служити охоронцем. Кінь, кожух і кулеша мої. І ще плата — дюжина різан. Різана в місяць! Зрозумів?

— Зрозумів, мій господине. Дякую за ласку, та мені треба боярину тих кобил по-вер-ну-ти. У мене ряд складений з боярином.

— Як знаєш! Я завжди тебе візьму до себе. Приходь, коли схочеш!

НАВКУЛАЧНІ БІЙЦІ

Між боротьбою та навкулачними боями була перерва, бо радились між собою староста, його помічники та мечник Верхнього Міста, чи зводити тільки за вагою та зростом, чи як завжди — хто кого побажає, той і викликає.

Поки йшла рада, дядько Півень протиснувся через натовп до малого.

Печенізький румах зразу звів вгору свою лебедину шию і нашорошив вуха. Його опуклі карі очі дивились уважно і напружено.

Хлопчиків аж тепло стало всередині — от яку здобич взяв дядько на Росі.

Дядько огладив коня, пригостив білим пшеничним коржем.

— Зараз ось почнуть навкулачні бої, і я почну перший.

— Ти стомився. Тебе он як вдарив варяг об землю. Ти пропадеш!

— Нічого! Я помолився Богородиці. Вона мене не видасть. Битимусь!

— А як же застава? Що поставиш супроти?

— Ой боже! Що ж мені ставити? — Півень в розпачі схопився за голову. — О! Я поставлю лук і стріли печеніга.

— А хіба речі ставлять? Я все бачу, що ставлять гроші або прикраси...

Дядько послав малого до істобки по лук і стріли. Хлопчик скочив на землю і щосили потяг румака за вузду.

— Не поспішай! Я ще раз піду до храму і помолюсь...

За брамою Володимирового міста Півник видряпавсь у сідло і погнав скакуна до Золотих Воріт. А там стражники не перепиняли його, бо вже запізнали його і пам'ятали.

Ось він в істобці.

Схопив сагайдак, лук та помчав, не міг утерпіти, до Бабиного Торжка.

Але як повернувся з конем на своє місце під паркан, то навкулачні бійці, добрі молодці, вже гамселили один одного, що було сили.

А що далі на таці срібла ставало все більше.

Коли з храму прийшов дядько, застава вже була в три монети від голови.

Півень вихопив у хлопчика зброю і кинувся до рядів, де сиділи лихварі та міняли.

По його роз'юшеному і збудженому вигляді вони без напруги зрозуміли, що йому конче потрібні гроші. І не давали за добру зброю більше трьох монет. А зброя була найкращої саркельської роботи. Та дядько і цим трьом потертим кружальцям металу був страшенно радий.

Півень ступив у коло, де змагались бійці. Якраз під валом, де не була земля мощена колодами. Якщо на мощений хідник збити людину, то з неї може й душа вилетіти.

Ой як добре, що дядько встиг із своїми трьома монетами. Ще б трохи, і довелось б шаблю продавати.

Півень по одній поклав по монеті на тацю базарного старости. Натяг на тім'я свого клобука, відкасавав рукава та тугіше підтягнув пояса.

Проти нього був один із гончарів, чоловік, що, певно, любляв кулачні бої, бо носа мав стовченого, звернутого набік. Вищий на голову за Півня, у плечах не такий широкий, та руки м'язисті, довгі, а кулаки просто як молоти.

Гончар перший пішов на дядька, розвернувся, замахнувся на всю силу правиці.

Півень назустріч йому зробив два маленьких кроки швидких, прихилив голову. І рука гончарева збила тільки шапку з голови Півня. Водночас дядько вдарив гончара в підборіддя. Гончар похитнувся.

Дядько додав йому лівицею під бока, потім правицею знов у підборіддя.

Гончар сів на землю.

Очманіло крутив головою.

Півень стояв над ним і чекав, поки гончар підведеться. Не підводився. Дядько взяв його під пахви і поволік під схил валу та й посадовив там.

Дядько частину грошей згріб з таці і сказав, що другу половину ставить у заставу.

Проти нього вийшов один з княжих конюхів. Поклав одну важку монету проти дядькової купи.

Не попер необачно на Півня, як то зробив гончар. Але все ходив навколо дядька і все перед себе лівою розмахував. Це щоб дядько на

його довгу руку наштовхнувся. А за тим щоб врізати правицею чи в груди, чи в лице.

Дядько метнувся вперед. І конюх певно подумав, що він його вдарить. Розмахнувся на повну силу правою. Та Півень відскочив набік і знизу, з усієї сили вдарив конюха по щелепі. Конюх опустив руки, навіть пальці розтис.

— Хто інший вийде? — спитав дядько.

Та конюх хрипко видобув із себе.

— Я ставлю ще одну монету.

Похитуючись, підійшов до таці і кинув на неї важку срібну монету.

І цього разу він кинувся вперед, прикривши себе напівзігнутими руками. Кружив навколо Півня і намагався застигнути його зненацька і щосили вдарити.

Та дядько був прудкіший. Підловив конюха, коли той широко розмахнувся. Щосили вдарив конюха в підребер'я. Удар завалив конюха на коліна. Нахилився вперед і, щоб не впасти обличчям на землю, обперся обома кулаками. На нього напала гикавка. Та все ж він якось звівся і зігнувшись, тримаючись за боки, пішов з кола.

Ті княжі конюхи, що були з кулачним бійцем, загорлали:

— Він ударив його нижче пояса!

— Проти правил, проти правил!!!

Півень бігцем до старости:

— Заверни його! Нехай він задерє сорочку! Тоді всі побачать! Я не бив нижче пояса!

А конюхи закричали, що це ганьба, заголювати при всіх людину!

Роз'юшений Півень підскочив до конюхів і заволав:

— Нехай подивиться один лише староста!!!

Але конюхи не схотіли нічого такого робити і відвели свого товариша до конюшень.

Виступив варяг, знімаючи із шиї гривну і обережно кладучи на тацю.

— Б'ємося до крові... До третьої крові.

А дядько Півень, згаряча забувши, що йому потовкли носа і розбили губу, погодився і висипав проти гривни всі свої монети.

Вони стояли один проти одного. Найнижчий стрілець і найбільший богатир із княжих найманців. Один роз'юшений, необачний у своїй затятості. А другий спокійний, впевнений у тому, що поставив надійну пастку супротивникові.

Люди замовкли, бо Півнева перемога над іншими бійцями здавалась їм чимось неймовірним, якоюсь чаклунською справою.

Дядьковій прудкості, вправності і відвазі не співчували.

Так само, як не співчували вони і чужинцеві.

Бійці кружляли один навколо одного.

Тільки варяг кидався на дядька Півня, як той блискавично відскакував назад, як лісовий кіт.

Тільки Півень кидався на варяга, як варяг миттю виставляв руку. Дядькові удари не досягали ні голови, ні тулуба варяга. Всі удари попадали по руках варяга.

А ще до всього дядько так ударив по лівій варягу, що розбив собі в кров пальці.

Сурмач задудів і оповістив всіх охочих до забав.

— Перша кров! Перша кров! Усі бачили?!

І зробив різку на своєму посохові.

Дядько від подібної халепи так роз'юшився, що не встиг варяг і мигнути, як він підскочив угору і заліпив кулаком по губах. Брикнула кров на льняну сорочку. Сурмач засурмив і поставив різку на стороні варяга.

— Перша кров! У варяга перша кров! Тепер варяг не розмахував рукою, а намагався вдарити знизу угору. І таки зачепив. Розбита губа закровила.

— Друга кров!!! — загорлали в натовпі.

Півень підстрибнув і вдарив варяга кулаком, наче ножем утяв.

Червона, обпечена сонцем шкіра на вилиці трісла і кров брикнула на плече.

Поки дядько Півень відходив назад, варяг раптом ожив. Наче запалився якимось вогнем. Наздогнав Півня на відступі і зачепив по

носові. Розбитий в боротьбі ніс не витримав і легкого удару. Кров полилась на груди.

— Третя кров! — заволав сурмач. — Варяг переміг!

Але поки він встиг засурмити в сурму, Півень розмахнувся, як усі, на повну відкриту руку і вгатив варяга кулаком у черево.

Варяг зігнувся навпіл, затискаючи пальцями своє черево. Він, напівзігнутий, підчапав до таці і зішкріб із неї все собі в капшук.

А дядькові Півневі знов довелось іти через Подільську Брану до водограю і обмивати своє спотворене, розпухле лице.

Малий не пішов за ним. Він сидів на румакові і тримався за пакіл дубовий.

Хлопчик знав, що дядько відмиється і причапає знов на Бабин Торжок.

Ще буде змагання коней.

Що ж дядько поставить в заставу на кінських змаганнях?

Лишилась тільки печенізька шабля.

СРІБЛО ТА ЗЛАТО

Всі судна, що творились тут на березі Глибочиці, мали в своїй основі довбанки-моноксили. На них потім нарощували дошки.

А цей човен був набірний. Основа всього — рівний, як струна, дубовий киль — він хребет і опора всіх інших частин човна. Вгору від килля

відходили ребра-шпангоути, плавко вигнуті, мов роги велетенських луків, і утримували напружені тонкі й предовгі дубові дошки. А корма і ніс однакової висоти зводились круто вгору і увінчувались фігурним різьбленням.

Малий спинився на половині гори і милувався спогляданням цього розбійницького човна.

"Завдовжки буде вісім з половиною косих саженів. А завширшки — півтори сажені", — подумав Півник.

Коли він виміряв довжину човна кроками, і все ствердилось, він аж запишався, що так точно визначив!

І не зчувся, як над ним виріс високий чоловік у шкіряній безрукавці, стягнутій широким пасом.

— Ну що, горобчику, подобається тобі цей човен?

— Я не Горобчик, я — Півник... Красивішого човна я не бачив. Просто казка!

— Варязький дракар! А збудували ми його удвох з новгородцем Сидором. Бо варяги наші ні чорта не вміють робити, тільки мечами січуться та вряди-годи веремію здіймають.

— А ти, господине, хіба не варяг? Ти так чудно вимовляєш слова.

— Я зі східного берега Бурштинового моря. Всі мої родичі — тільки рибалки. Але я дуже неспокійний, гарячий, — поволі і ніби трохи сонно говорив високий чоловік. — Закортіло мені побачити світу, і втік я із варязькими купцями. І відтоді весь час із варягами на воді. Навчився в них човни будувати. Більше, ніж десять років витратив, а навчився.

— А коли ж ти, господине, воював?

— Ти на ці позначки, горобчику, дивишся? — Він торкнувся пальцями свого потаврованого обличчя. — Це не з бою. В бій мене варяги не дуже брали — берегли. Бо їм була потрібна не моя сила й відвага, а моє вміння...

— А хіба так буває, щоб не варяг творив краще від варягів їхні човни?

— Он як? Ти, видать, з головою, якщо допитуєшся! Буває! Хіба не твій вуй виграв кінські змагання? Чи не так?

— Так... Одначе кінь печенізький!

— А хто цього румака печенізького натравив на вороного угорця?

— Дядько..., — протягнув хлопчик і подумки додав: "Якби він не дав болотного зілля печенігу, хіба б він отак оскаженів?" А перед очима враз постала веремія на Бабинім Торжку. Курява, збита кінськими копитами і людськими ногами, маячня яскравого вбрання, галас і шалена музика.

Хазяїн вороного угорця поставив на кін три златника Володимира. Запала тиша.

І тоді дядько Півень потяг за вузду печенізького жеребця. І малий на ньому верхи.

— Дядьку, що ти робиш? — Зашепотів хлопчик, не здогадуючись зістрибнути на землю. — Постав шаблю! Постав шаблю!!! — Шепотів йому згори хлопчик.

— Цить! Чим зітну голови татям? — Процідив крізь стиснуті зуби.

Притяг коня під самий палац, де на галереї сидів князь із родичами і старшою дружиною.

Півникові з висоти коня було найближче до князя. Великий князь щось говорив впівоберта до якогось літнього воїна.

Ось він повернув суворе худе лице і, звівши праву густу брову, уважно глянув на хлопчика. І на якусь мить наче здивувався і ледь всміхнувся. Ще мить, і знову риси худого лица набрали владного виразу та незворушності. Тільки очі пильно і зацікавлено стежили за низькою поставою дядька Півня.

Базарний же староста вислухав недоладну дядькову промову і голосно спитав хазяїна вороного, чи згоден він вважати самого полового заставою?

Стрункий високий воїн здивовано зиркнув на дядька Півня, на полового огиря. Затримався поглядом на синцях і спухлій брові дядька.

— А, це ти, болотна личино?! Давай сюди печеніга та йди по гриби!

— Я на твоєму вороному поїду по опеньки! — злостиво просичав дядько,

— Як так, то зводимо!

Дядько скинув Півника на землю і зразу ж щосили скрикнув і протяг жеребця палицею.

Воїн оперішив свого жеребця нагаєм.

За мить жеребці важко зітнулися грудьми, заіржали, розвіяли вихорами свої гриви і товкли, гризли, копали один одного.

Ось вороний відскочив від полового і побіг по колу межі розставленими возами.

Половий за ним, ставав дибки, намагався столочити передніми.

Воїн навперейми вороному. Та, збитий з ніг власним конем, шкереберть полетів під воза.

Дядько Півень хотів перейняти свого обісілого печеніга, та й собі опинився на землі.

— Біда! Помагайте, люди добрі! — Заволав дядько Півень,

І йому з линвами й кийками зразу ж кинулись допомагати. Спочатку відігнали печеніга від вороного, а потім і спутали коней.

Щоб огир вгамувався, дядько посадовив на нього Півника, хоча Півник аж трусився від пережитого страху.

Бо він не ховався за вози. А стояв, притисшись спиною до муру княжого палацу. Кілька разів скажені тварюки вдарялись об мур поруч малого, тільки дивом не розтовкли його на мокре.

Бо кінь все ще вихав, хлопчик не почув, що сказав староста Півневі, тільки бачив, як дядько попрямував за княжим слугою на галерею.

— Князю, вітаю тебе і зичу здоровія многая літа!... Мене звати Півнем і родом я з Нижньої Рудниці. А ім'я моє Павло.

— Звідки в тебе цей огир? — спитав старий із золотою гривною на шийі.

— І його, і його господаря я захопив на Росі. Печеніга віддав княжим людям, а огиря взяв собі.

— То це, значить, ти полонив печенізького витязя? — подав голос великий князь.

— Так, мій князю! Я його тупою стрілою із дуба зсадив.

— Молодець!... Іване, — кивнув головою назад великий князь. — Дай йому ногату за печеніга, за витязя! — А тоді обернувся до воїна із золотою гривною. — І з Петра взяти в казну гривну! Щоб, не розвідавши досконало, не поспішав, чи треба нагороджувати воїв срібною гривною, коли можна нагородити шелягом! Вчіться господарювати! А ти, молодцю, старайся! — Великий князь махнув рукою, відпускаючи дядька Півня.

— Князю! Я дуже хочу тобі служити!

— Ти хіба не служиш?

— Я привів урок людей робити. До городніх робіт.

— Скінчиш урок — відпускай людей і на Берестове до конярень!

— Дякую, князю, дякую, князю! — І, кланяючись низько, відступив боком, боячись обернутись спиною до великого князя...

Дядько Півень підхопив під вузду огиря і повів, повів швидко на Поділ.

Там у тісній золотарській майстерні йому пробили дірочки в золотнику і в ногаті.

Просто тут, у майстерні, привісив до натільного хреста княжу ногату.

На розі біля найстаршої київської церкви святого Іллі він полишив малого на коні, накинувши повід на гостре пакілля чийогось тину,

Довго не було дядька. Повертався, випнувши груди, і призивно протяг до небожа правицю.

— Іди і подивись, як наш золотник сяє на іконі самого святого Іллі!

Споглядаючи велику ікону з великим багряним сонцем, до якого на червоній колісниці мчав володар грому Ілія, малий так і не второпав, де висить дарований церкві золотник. Бо весь низ ікони було обвішано дорогим намистом та золотими та срібними монетами, карбованими у всіх краях і язиках...

— Бачив?! — піднісши вгору правицю, завзято виголосив Півень. — То ж бо й воно!

І так само швидко покрокував, ведучи коня за вузду.

— Куди ми?

— Тьху на тебе! Наврочиш мені все діло своїми "кудиками"! — злостився Півень на малого.

Десь неподалік вдарили в бубон і засвистіли кугички. Опинились просто в широко розчиненій брамі заїзду. Під стіною заїзду з'юрмився натовп. Вибухав реготом, вигуками, плесканням в долоні.

— Дядьку, можна я подивлюсь?

— Іди та не барись! Бо мені..., — не доказав дядько.

Малий і не озирнувся туди, куди дивився дядько Півень. Хлопчина з великою напругою продерся крізь тісне коло людей і ледь не викотився на майданчик, де відбувалося дійство.

Дівка з розфарбованим лицем щосили дмухала в кугички, а літній здоровань похмуро товк билом у бубон і щосили тупав ногою.

Під голосну музику танцювало двоє — коза та хлопчик. Тільки коза підстрибувала на задніх ногах, а хлопчик, вдягши на руки постолі, танцював догори ногами.

"От би мені так із Ходою навчитись!", — із заздрістю подумав хлопчик.

І тут його штовхнули, і він, щоб утриматись, прихопив когось за плахту.

— Ану не шарпайся! — Долинув згори знайомий дівочий голос.

Півник задер обличчя — над ним височіла дебела перевізникова донька. А її прихопив правицею нічний гонець. А лівицею він обхопив служницю. Так, служницю городника. І всі троє підпили.

"Невже вона така п'яна, що не пізнала мене?", — з тривогою подумав хлопчина. І став прислухатись до того, що шепотів гонець дівкам.

Тільки зрозумів, що щось сороміцьке. Вони йому нічого не відповідали, хихикали та попискували, коли він засильно лапав їх.

"У городі все не так, як у нас!", — вирішив Півник і хотів знов дивитись на чудасію, як почув той голос, який купальської ночі керував татями.

Малий вивернувся, щоб бачити того...

— Чуєш, Волосе! — шепотів у потилицю княжому гонцеві ставний чорновидий молодик. — Дурник у заїзді із своїм стрибунцем...

— На те він і дурник, щоб сюди припертися із стрибунцем, — не обертаючись, відповів гонець, ще міцніше торсаючи дівок.

— Тю на тебе, ребра зламаєш! — засичала служниця.

— То йди до Гречина, може, ти йому миліша за коняку! — прошепотів гонець, торкаючись пухнатими вусами палаючого дівочого вуха.

Дівка приснула, але не відповіла.

— Скажи Зоряні, нехай почаствує..., — шепотів чорновидий.

— Не тре, — вперше обернувся гонець. — Стрибунець примітний. Сьогодні взяв йому три сонечка на Бабинім! Поведеш крізь браму — примітять зразу. Сам нехай виведе...

— Довго чекати... А гості скоро підуть до... Хто тоді візьме?... Не перефарбуєш...

— Поговоримо ввечері, там, де завжди. А зараз — згинь!

І дійсно, Гречин за мить наче крізь землю провалився, хоча ось тут стояв.

Дядько Півень вхопив за комір небожа.

— Оце так недовго?!

— Дядьку! Тут така таємниця! Я тобі скажу!...

— Т-с-с-с! Що тут у нього із суглобами? — голосно проказав дядько і присів до жеребцевих копит. — Говори пошепки.

— Дядьку! Тільки-но був отой! Вони із княжим гонцем зговорювались проти тебе... —

— Звідки знаєш, що про мене?

— Вони золотники сонечками називали, а жеребця — стрибунцем. І хотів Гречин, щоб Зоряна почастивала тебе, тобто підпоїла...

— У-у! — захрипів Півень і аж зблід. — Ти... лишайся при... коневі... Я піду меду вип'ю та подумаю.

Тільки дядько зник у дверях заїзду, він видерся на коня, і йому тепер через голови глядачів було добре видно лицедіїв.

Хлопчик стояв у розмальованій дівки на плечах і жонглював трьома редьками, а дівка трьома захаявниками. Нищівні леза миготіли в повітрі і зблискували на сонці сліпучими спалахами.

Ось хлопчина впустив одну редьку, і вона в повітрі накололась на вістря ножа. За тим друга і третя.

Всі загукали, заплескали.

Хлопчик скочив на землю і, втираючи рясний піт із засмаглого чола, почав з тацею обходити глядачів.

Поки одні щось подавали, інші тим часом швиденько відступали, ніби й не вони тільки-но голосно захоплювались спритними скоморохами.

Півник теж не став розсиджуватись на коні, а скочив на землю.

Натовп розпорошився, і під стіною на колоді лишився сидіти хлопчик-лицедій поруч великої торби. Коза намагалась встромити морду в торбу, а хлопчик її відштовхував.

— Ти звідки? — спитав Півника, надкусуючи пишний калач.

— Звідтіля! — махнув Півник на Верхнє Місто.

— Не бреш, ти не киянин!

— Та хіба я брешу? Я з Нижньої Рудниці. Ми до граду прийшли на княжий урок.

— То ви княжі холопи?

— Ні. Дядько боржник боярина Судомира. А всі ми вільні ратаї. То він один такий...

— А кінь не вашій? Боярський? — спитав малий лицедій, відломлюючи шмат калача і подаючи Півникові.

— Дякую красно! То дядько печеніга полонив на Росі, а огиря забрав собі. Він сьогодні на Бабинім Торжку виграв три володимирових златники! — похвалився Півник, заковтуючи смачний калач.

— Дивіться, щоб таті його не звели!

— Чого мають звести?

— Бо де хороші коні, зразу ж там Гречин з'являється. А сьогодні ось тут вигулькнув. Сам бачив.

— Який він із себе, той Гречин? — схитрував Півник.

— Чорнявий такий, з лица гарний. За ним дівки просто сохнуть. А йому тільки коні. Він їх міняє, продає. Кажуть, що він всяку татьбу на коней направляє. Але поки що його ніхто не зловив. Спритний, гадюка...

— А він справді Гречин? Чи так назвали, бо він на гречина схожий? — спитав Півник.

— Бо він байстрюк, — малий лицедій відштовхнув козу від торби і, озирнувшись, наблизив лице до Півника. — І кажуть люди, що його мати була полюбовницею Анастаса.

— Якого Анастаса? — так само тихо спитав Півник.

— Тю на тебе! Що то значить не киянин! Гречина Анастаса до Києва сам Володимир привіз і поставив головним при Десятинній церкві. А хто головний у Десятинній — той головний над усіма. Той Анастас був найбагатший на Русі. Із золотих мисок їв і з кришталевих келихів мед пив! Його князь Ярослав, як здобув Київ, поставив головним над своїми скарбами. Ну, а потім ляхи добули Київ, а Ярослав утік до Новгороду. Тоді зразу той Анастас перекинувся до короля ляхів Болеслава і його зятя, окаянного Святополка. Потім кияни і проста чадь по всій Русі піднялись проти ляхів. Стало їм непереливки, Вони похапали великий-превеликий полон і всякого добра нашого і чкурнули у свої землі. І хитрий Анастас, загарбавши скарби Ярослава, теж із ними дременував. Сам чув — люди старші говорили, що й Гречин із ляхами побіг, а потім повернувся. Княжі слуги його мордували, щоб вивідати в нього про Анастаса. Та він затявся на своєму, що нічого про Анастаса не знає, і ніби Анастас йому навіть не батько. Ніби його батько — то слуга Анастаса...

— І звідки ти все знаєш?!

— Бо ми все межі людей товчемося! А люди завжди щось розкажуть!

— Слухай! А можна порося навчити? Ну, щоб воно, як ото коза, танцювало?

— Що порося? От кота важко навчити. У мене є кіт. Муркіт. На гусях грає! Бере отако пазурами і струни щипле! Ото штука!

— А моє порося, Ходу, можна привести до тебе, щоб ти навчив?

— Можна... Тільки що ти мені даси?

— Ножа! — і Півник висмикнув лезо із піхов.

— Давай ножа і завтра приходь

— Е, ні! Спочатку навчи.

— Ну, тоді приходь завтра зранку, тільки не годуй від ночі і тримай на прив'язі. Ми отамо живемо, за тим пакіллям. усім родом... Тебе як звати?

— Півником! А тебе?

— Лютом мене звати... Дивись, дивись! — зашепотів маленький лицедій. — Гречин пішов на Оболонь до конярів. Вони там вночі збираються — в кості грають, вино-мед п'ють. До них туди і чужі жінки бігають на гульбища...

По соснових болонках хідника легко крокував ставний Гречин. Бурякове корзно на лівому плечі. Кий з бронзовою рукояттю заклав за плечі.

Десь на сусідній вулиці наче срібний дзвін бамкав до вечірньої служби.

— У них, знаєш, найбільший дзвін на Подолі. Завбільшки із цебро! — пояснив Лют.

Тут виступив із дверей заїзду здоровань, вдоволено втираючи вуса. За ним дівка щось несла у фартушині.

Лют підморгнув Півникові і, схопивши важку торбу на плече, а козу за повідець, поспішив за дорослими. А в заїзді все тнула весела музика. Небавом і дядько Півень з'явився у дверях. Зразу коня за вузду, і швидко потяг із двору

Хрестячись після кожного перебору дзвонів, просто біг до Верхнього Міста.

Малий, озираючись на всі боки, загикуючись від хвилювання, виклав усі новини, і навіть про kota, що на гусях грає.

Дядько спинився за зворотом, під урвищем, і наказав повторити все. Потім ще раз.

Нічого не відказав і знов потяг коня нагору. Вже перед ворітьми відв'язав капшук і видобув другий золотник,

— Заведи коня до городника. Дай йому оцього золотника і скажи: "Найми, господине, робітника на заміну моєму дядьку Півню".

— Та за нього можна дюжину найняти!... Я рахував!...

— Не перебивай! Тобі б тільки все рахувати та міряти. Сам ти забери своє порося та Реп'яха, та йди на Поділ до хазяїна берлини...

— Тої, що сіла на мілину?

— Ага! Слухай уважно — попрохай у нього, щоб сховав тебе. Про мене нічого не кажи. А йому поясни так: дядько кудись подався, а боярські люди хочуть тебе продати в неволю...

— Хіба таке може бути?! — затремтів хлопчик.

— Все може бути. Підлотою все життя наповнено. Якщо я до жнив не повернусь, просись із ним на лодії до Іскоростеня. Там на ярмарку питай людей із нашого краю. Когось обов'язково знайдеш. Ось тобі три ногати. Тільки не марнуй гроші! Чуєш?! Поспішай! Чуєш?!!

— А ти? Я з тобою! Я допоможу!...

— Зараз головосік буде! А до того я слід гнатиму. Це тобі не під силу. Заважатимеш... Іди з Богом!...

Перехрестив хлопчика, а сам просто кинувся бігцем назад на Поділ.

Півник усе зробив, як наказав дядько: огиря лишив у городника і віддав золотого на робітника, а Ходу і Реп'яха забрав із робочого подвір'я.

Геть під ніч дістався Півник на Поділ і наскочив на довгий хід. Було їх може з дюжину, скоморохів. Жінок, дівчат, хлопців і чоловіків. Навіть дід старий з гусями дибав. Вели козу і ведмедя. Попереду з ліхтарем глиняним — здоровий молодик. У кінці ходу виступав кароокий Лют. І теж ніс ліхтар на довгім дерев'янім держаку.

— Гей, Півнику! — першим примітив знайомого малий скоморох. — Йдемо забавляти гостей-купців до іллінського заїзду. Ходімо!

— А старші що?

— Нічого! Пішли! Я тебе запрошую!

Та все ж перебіг наперед і спитав у вуй Лютового. Похмурий здоровань махнув рукою, мовляв — нехай іде.

Півник, притримуючи на повідцях невгамовного Ходу та похмурого Реп'яха, що все гарчав на ведмедя, почимчикував кривими подільськими вулицями.

Цілу ніч вони пробули у найбагатшій заїзді подільським, біля Іллінської церкви.

Півник нічого сам не робив, і звірі його нічого не робили, а проте йому вдалося пригоститись і горіхами, і фігами, і калачами, і коржами... І ще чого тільки не покуштував із пундиків хлопчина!

А скільки всього побачив та почув! Особливо ж його вразили двоє скоморохів — той перший силач, що з ліхтарем був, і старезний дідусь-гусляр. Молодому для вправи натягли міцну линву між горищем комори та конюшні. І він пройшов по линві туди й назад.

А дід співав під гуслі про походи Ігоря на греків, про смерть віщого Олега, про хлопця-отрока, що здурив печенігів і визволив киян.

А коли всі стомлені нічною веремією вертались на світанку додому, то Півник не йшов, а, здавалось, танцював, і радість і бадьорість тримали його в силі.

І так йому хотілося стати вправним і сміливим скоморохом, що може по линві ходити і мечами жонглювати, і хотілося побачити Царгород золотий, і хотілося чужі мови знати, як славний київський отрок.

Він зовсім не бачив, які стомлені, підупалі духом лицедії. Він чув, що вони говорять, і зовсім не брав собі в голову, що господар пожадливий, і

що його челядники все за ними назирали, щоб вони чого не поцупили, а заплатили їм удвічі менше, ніж було обіцяно.

Півник мовчав, а душа його співала від радості. Та ще здоровенний медовий пряник за пазухою переконливо свідчив, що життя веселе та щедре. А ведмідь, що поруч тріскотів пазурями по хіднику, стверджував ніби воно до всього ще й казкове!

Як прийшли додому, то просто попадали на лавки та піл і спали до полудня.

Крім старого гусяря, Півника та його звірят, що шастали подвір'ям і все обнюхували, досліджували.

Побачивши, що Півник не лягає спати, гусярь попрохав допомогти. Поклав розбовтані, розладнані гуслі собі на коліна, а Півника поставив при справних. І сказав вдаряти по струнах. А сам під ті звуки підстроював розладнані. Ударить кілька разів по своїх гусях старий, прислухається, а тоді просить малого Півника повторити те ж саме на добрих гусях. І нічого, до ладу виходило.

Так вони чимало часу на гуслі витратили, поки старий сказав:

— З тебе добрий помічник. Пішли, пообідаємо, ми добре попрацювали.

Коли вони ласували купецькими пирогами, пробудились Лют і канатоходець, і зразу ж до столу.

Канатоходець, він ще й з мечем танцював, невдоволено зауважив старому.

— Ти, діду, так гостей частуєш, ніби ти отаман. Хто знає, який заробіток буде завтра на базарі.

Півникові від сорому, що про нього таке виговорюють старій людині, та ще за столом, шмат застряг у горлі.

— Коли я помру — хто вам усім гратиме? Кого ви зараз можете запросити з гусярів? Хто в таке кодро піде? Гусярі хороші не люблять сріблом ділитись.

— То ти його збираєшся вчити? Скільки років ти сам вчився? Скільки років витратив?

— Оце вже не твоє свиняче діло! Мене не було кому вчити. А його — я вчитиму!

Півникові аж серце закалатало від радості, що такий гусяр сам його обрав для навчання.

Після цієї короткої сутички за столом на Півника вже ніхто не звертав уваги, не зиркав, що він на дурнячка у них хліб їсть.

А коли Лют пробудився, то його зразу Півник попрохав, щоб він кота-гусяра показав. Лют подивився на хлопчика округлими очима.

— Ну й забувака ти! Я ж тобі вже казав, що він жив у нас, а потім пішов на Житній базар. Там страшенно багато мишей у коморах. Туди коти зі всього Подола збігаються.

Півник сперечатись не став, але зрозумів — Лют бреше йому і не мигне.

З того дня сивобородий старець, може, по півдня навчав Півника. Сідали один проти другого. Гусяр показував, як щипати струни, як вдаряти по струнах, як приглушувати звук.

Коли старезний гусяр бачив, що Півник стомився, він говорив:

— Щось у мене пальці зомліли... Що то значить старість. Піди, Півнику, піди пограйся. Он хай тебе Лют навчить ножа метати. Він хоч брехун великий і хвалько, але ножа кидає добре... Я, коли із Святославом ходив, дуже мене ніж виручав. Якось на мене печеніг з булавою напав, а я метнув ножа — точно в горлянку. Гай, гай, сплигло, минуло!...

Старий піднімав над дзвінками струнами вузлуваті тремтячі пальці.

— Йди, йди Півнику! Ніж — зброя найперша! Без ножа чоловік ніщо! Хто б він не був — чи смерд, чи городянин, чи боярин! Ніж тебе порятує скрізь і завжди — і вночі, і вдень, і за столом, і в ліжку...

— А я ножа пообіцяв Люту, якщо він навчить Ходу танцювати. Як же я тепер?...

— Не переймайся. Якщо ти ножа свого віддаси Люту, я тобі свого подарую. Він із далекої агарянської землі.

І білоголовий старець видобув з-за пазухи ножа з вузькою колодочкою і широким лезом. Зачепив товстим нігтем блакитне лезо, і почувся звук дзвінкий і чистий, наче срібний.

Гусяр дотримав слова і віддав Півникові ножа саме тоді, коли всі ляяли Півника і кепкували з нього.

Тільки гусяр-дідусь сміявся.

— Та чи ви показалися — з-за чужого срібла перейматися. Може то його господь бог випробовував?... Давай, дитино, гуслі настроїмо, якщо пальці не болять.

— Та ні, вже не болять, — озвався Півник, а думкою до тієї суботи повернувся. У п'ятницю вони ходили на Подільське торжище. Грали, гроші заробляли. Тут щоп'ятниці був ярмарок. Повертались опівночі. Після спекотного дня задуха була страшенна, і старий гусяр просто умлівав від болю в серці. Спадаючим голосом благав господа дати йому побачити схід сонця. До подвір'я його тягли під руки, бо ноги вже не тримали старого.

І саме тоді завили вітровії над Верхнім Містом, засвітилися незліченні зміїсті спалахи. Земля й повітря здригнулись від громовиверження.

Обернувшись до старого, Півник побачив при блакитному сполоху — старий оживає! Дихання його вирівнялося і він починав зводитись на лікті.

Хлопчик зрадів і, незважаючи на страшний гуркіт грому і сліпучі блискавки, примостився на лаві і миттю заснув.

Потім наче на світанні хтось підійшов і збудив його від липучого сну. Єдине, що він міг ствердити потім — одяг у того, когось, був наче золотавий.

Півник протер очі. Двері відхилені. І крізь двері, і крізь вікно вливалось холодне вологе повітря.

Ще раз протер очі. Біля лавки ніхто не стояв — всіх поборкав нестримний сон...

Потім він ніколи так і не зміг усвідомити, чому саме він пішов нагору до Десятинної, а не до Іллінської церкви, наприклад. Знав, що треба чимскорше помолитись, щоб видіння — коли воно добре — поскоріше збулось, а як погане — щоб не збулось.

Та двері храму зачинені. Занадто рано.

Тільки на мокрі, мармурові плити виповзли каліки. Знов, як і тоді, першого разу. Півника охопив розпач і жах при спогляданні людської біди. Не зміг більше стояти на видноті і кинувся тікати від храму. Побіг крізь браму, бо вже у Верхнє Місто заповзали валки з вантажами.

Спочатку Півника потягло до їхньої істобки. І знов, коли здаля побачив скоцюрбленого Тальця, що запрягав коней, його охопив сором, наче це він полишив холопів у біді, а сам по-зрадницькому втік.

Від такого почуття він зовсім знітився, і вирішив повернути до міста.

Нараз подивився праворуч, де на схилі гори стояв велетенський дуб. Та що це?! Дуба немає.

Тобто половина дубового стовбура стирчала вгору, сяючи розламаню деревиною, наче жовтий риб'ячий зуб, і тільки вгорі відходила на бік могутня крива гілка зелена. А вся крона, і друга половина, більша, лежала внизу за багато сажнів від пня.

При основі уцілілої гілки з розщепів деревини наче визирав зелений горщик.

Не роздумуючи, Півник помчав по мокрій траві, що холодом обпікала ноги.

Обережно, щоб не поранитись об гострі пласти деревини, що стирчали лезами ножів, поліз він угору.

Дряпався вгору поволі-волі.

Ось і гілка. А в її основі тепер розкрилось дупло старе, і від нього стирчали на всі боки велетенські скалки деревини.

Зелений горщик був цілісінький.

Півнику здалося, що він не дочекається, поки дістанеться до землі і там вже розкриє горщик.

Тому він не став злазити, а отут, на рипучій гілці, відколупав ножем просмолену затичку.

В обличчя йому бризнуло сонце, відбите від білих і жовтих кружалець монет, заіскрилось вогняним полиском камінного намиста, засяяло на маленькій блакитній оздобі, по якій розпустило свої вибагливі віття-візерунки Дерево Життя.

— Ось чого до мене приходив..., — уголос промовив Півник, та не скінчив, бо не знав, як те видіння назвати. — І не сказав мені, — зашепотів хлопчик, розглядаючи самоцвіти і блакитну підвіску із золотим Деревом, — що мені з цим усім робити?... Ой, а я дурний! — майже прокричав Півник. — Та це ж подарунок ковалевій доньці!

Тут він на мить прислухався. Його чутливе вухо вловило далекий дзвін. "До заутрені кличуть!"

Бовкали дзвони і в ближніх церквах.

Не гаячи часу, Півник по частинах видлубав монети із глечика і опустив за пазуху. Важким холодом вони вкололи шкіру живота та грудей.

Глечик, намисто і блакитну підвіску він поклав на дно розколотого дупла.

Йому так хотілося роздивитись усі монети.

Але треба поспішати! Півник просто біг до Десятинної. Треба справедливо роздати все калікам убогим.

Тільки хто воно приходив напереденні?

Той бог, якому дядько молиться щодня? Чи хтось із лісових богів? Але яка турбота лісовим богам до понівечених, упосліджених, покинутих усіма калік? Ні, певно, що це таки був дядьків бог. І це він виказав Півнику скарб. А скарб старий, не християнський, бо на жодній монеті немає знаку хреста, знаку нових богів. А може, Півник просто не роздивився.

Малий не втримався і видобув з-за пазухи одну монету. Спалахнуло жовте кружальце, і на ньому зблисли риси і позначки, наче шашелеві ходи на старій дошці.

У роті у Півника пересохло, серце калатало, а у вухах всі бадьорі звуки суботнього ранку піднесли до такої сили, що здавалось, навколо вчорашня буря гримить.

Сталося так, що коли Півник витяг першу монету і подав найближчому жебракові, крізь розчинені врата храму вибухло врочисте "Алілуйя, алілуйя, алілуйя!" — радісне, врочисте і нестримне.

Ця мить поєднала і сонячні промені, і ангельські голоси хору, і радість від здатності дарувати, дарувати іншим людям. Все злилося в якесь сьайво, в якийсь вогонь, що зігрів, освітив, заповонив усе єство хлопчика.

Він наче не йшов, а наче плив над мармуровим хідником. Ось він підлітає, підпливає до наступного каліки, подає йому блискуче кружальце.

Каліки тягли до нього розкриті долоні. Та ось він побачив, що вже вони тягнуть до нього скрючені, мов пазурі звірині, пальці, хапають його

за холоші, за поділ сорочки, за пояс. Ось він зависає в повітрі. А вони його тягнуть униз і униз, і щось обривається, і він летить униз, униз до розчепірених безжальних пазурів.

Йому не стало чим дихати, сонце враз вибухнуло в очах іскрами, загасло зразу ж за чорною смердючою пеленою...

Півник плив, то в гарячих, то в холодних струменях і розумів, що спить. Ось йому стало видно — до його лави підходить той хтось у золотавім одязі променистім і протягує руку. Не чекаючи, поки його торкнуться, — сів на лаві. Розкліпав повіки — над ним у світлій рясі, залитій золотими променями сонця стоїть чорновидий попін. Той самий, якого вони зустріли першого разу.

Півник ледь повернув голову, щоб обдивитись, де він опинився... Та гострий біль пронизав йому шию.

— Ой! — не втримався хлопчик.

— Потерпи. Ще довго болітиме. А знаходишся ти в моїй келії. При храмі Богородці. Мене ти впізнаєш?

— Впізнаю. Ти попін. Ти стерлядь із Подолу тягнув.

— Все так. Тільки годиться мене звати — отець. Отець Онуфрій.

Півник подумав: "Та який ти мені отець? Ти просто попін".

— Їсти хочеш?

— Хочу.

— Треба відповісти: "Так, мій отче!" — Півник здивовано вирячив на нього очі, але, добре усвідомлюючи, що він у владі цього попа, тобто "отця", вирішив за ліпше підкоритись.

— Так, мій отче!

— От і добре! Сідай до столу.

На столі поруч із накритим гарячим горщиком пишний буханець хліба-загреби, дві дерев'яні ложки, ніж і на дерев'яній таці біла редька молода, молода цибуля з пір'ям і часник. І ще стояв на столі берестяний коробок із суницями.

— Ти, сподіваюсь, хрещений у православну віру?

— Авжеж! — бадьоро відповів Півник і, згадавши, додав. — Так, мій отче!

— Якщо хрещений, то повинен знати, що перед трапезою треба прочитати молитву. А ти зразу до ложки тягнешся. Отож, прокажуй за мною: "Отче наш, іже єси на небеси... Да святиться ім'я Твоє, да приїде Царствіє Твоє..."

Півнику було радісно повторювати незвичні і врочисті слова. І хлопчик їх просто виспівував за чорнобородим попином...

По молитві, проказавши: "Господи, благослови!", попин насипав собі і хлопчикові в миски осетрової юшки, відломив по щедрому шмату хліба. Юшка з головизни була така смачна, духовита і гаряча, що Півник не міг себе стримати і голосно сьорбав, обсмоктував хрящі та плямкав губами. І на стіл крапав з ложки... Попин зауважень не робив, лише стиха посміхався у свою розкішну бороду.

Після обіду попин почав Півника випитувати все-все про його дядька і про нього самого. Про всі біди Півник переповів. Лише змовчав, що живе у скоморохів на Подолі. Що попини люто ненавидять скоморохів та лицедіїв, і волохів, і чарівників, добре знав.

— То ти кажеш, твій дядько ревний християнин і весь час на службу ходив, свічки ставив, на церкву жертвував?

— Так, мій отче!

— Ну, тоді помолимося разом за його безпеку. Повторюй:

"Скоро предварі, прежді даже не поработимся врагом хулящим Тя к претящим нам, Христе Боже Наш, погубі хрестом Твоім, борющие нас..."

— Тепер ти можеш іти до тих, у кого живеш. Та перед тим послухай моє напучування. Знай — ти впав у гріх гордині. Бо ти вирішив обласкати тих, кого Бог позначив убогістю... То ангел тебе випробовував. Він тебе привів на дерево до скарбу. Ти ж, як добрий християнин, повинен був прийти зі сріблом та золотом до храму і збагатити його скарбницю, щоб на ті монети святі отці прикрасили храм сосудами, ризами та божественними книгами, щоб дали подаяніє жебракам! А ти взявся виправляти чуже горе по своєму слабкому розумінню. І вийшло — спокусив убогих та нищих!... А спокусити жебраків — великий гріх! Зрозумів, мій сину?...

Півник тоді нічого не зрозумів. Йому тільки нестерпно хотілося до скоморохів, до веселого Ходи і похмурого Реп'яха. І він подивився в очі чорного попина.

— Так, мій отче! Іншим разом, коли знайду скарб, я спитаю тебе, як із ним чинити... або... або зразу віддам до храму...

І раптом, сам навіть не знаючи, чому, спитав:

— А чого ви всі, попани — чорні? Ви всі греки? От ти, за лицем ти гречин, а мова в тебе чиста київська. Чому так?

— У мене батько був гречин. Його з іншими отцями до Києва привіз у вірі людей наставляти сам Володимир... А мати моя — із цих земель.

— Так ти, як і Гречин Коняр, покруч? У нього так само, як і в тебе, батько попин,... тобто святий отець, — виправився миттю Півник.

— Мій батько був чоловік учений і благородний. І з моєю матір'ю, хоч вона була рабиня, взяв християнський шлюб. А той гульвіса, про якого ти сказав, зачатий у блуді і рабстві, і вихований у мерзоті. Бо хто його батько — чи Анастас, чи його служка Агатос, не знає і сама його матір! Та буде проклятий цей Анастас без покаєння! Гріховодник і содоміст, зрадник і злодій! Підла, підла личина! Коли цей смрадний пес був тут, він мене утискав і не давав служити Богу і людям на всю силу. Тепер же через нього до нас, греків, немає довіри... І знов я змушений...

Далі він не став говорити, гнівно насупився. Потім перехрестився і замирено сказав:

— Господи! Вибач мені мою гнівливість та злослів'я. Дитино моя, іди з богом!

Повертався на Поділ без капшука із ногатами і без мисливського ножа при поясі.

За день він сходив подивитись, що сталося із рештками велетенського дуба.

Дуба не було. Не було ні гілля; ні пенька навіть. Тільки на крутім зеленім схилі жовтіла заглибина. Навіть коріння викорчували.

ТАТІ-КОНОКРАДИ

Коли вони збирались йти до заїзду на вечірню забаву, старий наказав малому:

— Бери й ти гусельці. Сьогодні ми з тобою починаємо віншування. Як вдарю по струнах перебором мелодію, ти тоді на басі за мною. А як почну співати — ти вже веди голосом далі до самого кінця. Зрозумів?

— Та я ж... нічого ще не вмію, ще...

— Злякався? Нічого, поки дійдемо, заспокоїшся. Треба, щоб усі бачили — ти мій учень, дарма хліба не їси... Хоч він більше не присікується, однак вони думають, що ти ледащо...

І поки вони йшли вечірніми вулицями, малого справжня пропасниця тріпала.

Та лише дід-гусляр перебором струн почав пісню, як тремтіння скінчилось. Співав хлопчик голосно, дзвінко, але й не витягуючи на таку силу й висоту, щоб зірватись. Услід за дідом зтяг славу купцям-гостям новгородським, які завжди припливали вони в жнива по добру київську пшеницю.

Після віншування коза з Лютом танцювали, ведмідь через голову качався, канатоходець і дівка перекидались гострими захалявниками.

Хлопчик і дідусь відійшли під стіну, а потім до них і Лют приєднався. Лют зашепотів:

— Сестриці важко догодити, але вона сказала, що в тебе голос чисте срібло. І ще дядько сказав: як гуслі опануєш краще — сам віншуватимеш. Дід вже слабкий, а в тебе добре виходить.

Півнику від Лютових слів чи не найбільша була радість — стане гусярем-скоморохом і буде по всіх святах ходити і людей розважати, і сам веселитись!...

Та вже вранці на базарі, як пішли вони з Лютом та його сестрою купувати рибу, Півника покликали знайомим свистом.

Озирнувся — дядька поблизу не було. Лише біля вуглярської коли присів обідраний чумазий чоловік і щось длубався з колесом. Півник хотів доганяти Люта, та чоловік знов свиснув і, не озираючись, поманив брудними пальцями його до себе.

— Я зараз... я дожену!... — гукнув Півник, метнувся до чорної коли.

— Слухай мене — щоб з обіду чекав мене при дорозі. На другім звороті біля Бабиного яру. Сховайся в кущах і чекай мене. Тільки ж гляди — нікому не кажи нічого, куди йдеш! А тепер іди!

— А Реп'ях, а Хода?

— Нікуди не тягай! Іди, йди швидше від мене. Швидше...

...Півник довго лежав у теплій шовковистій траві під кущем, що не з чувся, як і заснув.

Прокинувся, бо відчув — на нього пильно дивляться. Сів — а над ним навпроти стояв дядько Півень у вуглярським вбранні.

— Ти що, чортова душо, виробляєш?! Старців золотом обсипаєш?! І це саме тоді, коли твій дядько рідний ось-ось стане повним холопом?! Просто боярин ще не знає, що тут трапилось зі мною! Ще не відомо, чи викуплюсь я з боргу!...

— Ти викупишся! А вони каліки. У них ніколи ні руки, ні ноги не повідростають. І їх ніхто не догляне. А якщо ти станеш калікою, тебе ми всі доглянемо.

— Тьху на тебе, дурня! Ще наврочиш! — спересердя сплюнув дядько Півень і трічі перехрестився. — Спаси мене, Діво Пречистая, сохрани і помилуй від каліцтва! А тепер, личино чортова, ходімо. Іди і слухай, що маєш робити...

Перш за все дядько Півень забрав одяг у Півника і перемазав його в залишках вугілля, ще й смолою де-де пошмарував.

Потім, як тряслись на передку коли, Півень пояснив, що належить робити Півникові, що має робити, коли вони заскочать татей-конокрадів у їхній схованці.

Удвох вони заскочили чотирьох татей. Їх двоє — мізерний хлопчик і його дядько, гарячий, запеклий, затятий.

А тих було — гречин, син перевізника, гонець княжий та конюх-печеніг.

Дядько заздалегідь вивідав усе, винюхав, виповзав на череві плазом. Почав за ними полювання від тієї ночі, коли подався потайки на Оболонь до конярського збіговиська. По їхніх слідах він дістався до острівця на болотах. Там конокради ховали коней. Перетавровували їх, масть міняли і крадене хоронили.

Першим Півень поціливі конюха-печеніга. Крижем розкинувши руки, печеніг завалився біля багаття. Син перевізника кинувся по гатці на другий берег протоки. Але в трьох кроках від берега він перечепився. Дзизнула тятива, і він з розпачливим зойком сів на хмиз.

Печеніг теж завивав біля вогнища.

Гречин не встиг сховатися межі коней, як мисливські стріла вп'ялася йому межі лопаток. Стріла не звичайна, а вилочка.

Лише гонець після першої стріли впав плазом на землю і відкотився від багаття у смоляну тінь.

— Волосе, Волосе! — на повен голос благав Гречин. — Витягни мені стрілу. О-о-о-о-о-о! — волав він. — Як пече, як пече!!! Волосе, Волосе! — Він простягав руки в бік густої чорної тіні. — Молю, благаю тебе, Волосе!

І зразу ж туди одна за другою свиснули три стріли.

Спочатку Півникові, що споглядав усе з висоти на вербовій гілці, здалося — стріли поминули ціль.

Бо з трави високої ніякого звуку. Тільки Гречин скиглив, та стогнав син перевізника. Печеніг біля багаття голосно харчав. Дядько теж мовчав, не рухався.

Аж ось в останніх спалахах тахнучого багаття побачив Півник, як заколивались вершки трави і над ними звівся княжий гонець. З лівого плеча в нього стирчало зламане древко стріли, а в напруженій правиці кривавим блиском дзеркалився меч.

І зразу ж дзизнула тятива, і стріла вп'ялася в зап'ястя правиці. З відчайдушним прокльоном, із смертельним зойком розпачу він випустив меч. І підняв лівою рукою правицю, з якої стирчала стріла. Він не зміг стояти і впав на коліна, наче п'яний. І вже зубами намагався вирвати стрілу з рани.

Гречин когось кликав то грецькою, то польською мовами.

Хоча Півник напружено прислухався, проте не почув, як дядько брів до острівця.

Тільки Півень виник на острівці, тої ж миті в нього з темряви просвистіла стріла. Півень падав навзнік і хлопчик бачив, що стріла вдарила дядькові в скроню.

Чи то вітерець повіяв, чи то жар до підсохлого хмизу підкрався, затахле вогнище спалахнуло і вибухло роєм сліпучих іскор.

З-за куща витикався поволі човен. На носі зводив тугого лука лях! А на демені безшумно орудувала правилкою городникова служниця.

Лях цілився туди, куди завалився дядько Півень.

Та лях не встиг до кінця напнути лука. Зустрічна стріла вдарила його в коліно. Навмання випустивши свою стрілу, він осів на дно човна.

— За кугу! За кугу! — крикнув лях городниковій служниці. Та вона й без нього все втямила і одним глибоким і довгим гребком завернула човна за густу стіну очерету. Тепер човен був недосяжний для стріл Півня.

А служниця добре знала тут всі ходи й протоки.

І нараз дзенькнула тятива, точнісінько як гусельна струна.

— Ой, мамо, мамо! — скрикнула служниця і з гуркотом покотилася на щось дерев'яне в човні.

— О-о-о! — застогнав розпачливо на дні човна Лях.

Півник почав спускатись униз. Тихо, обережно, зупиняючись та прислухаючись. Та нічого не міг розібрати крізь кумкання болотних кряків. Їхній переполох минув, і вони тепер з подвоєною бадьорістю кумкали та крєтали, аж у вухах лящало.

При миготливому світлі багаття спостеріг, як човен приткнувся носом до кучугури і не рухався.

У два голоси на дні човна стогнали і служниця, і Лях. Коли Півник з великим зусиллям продерся до берега, так, щоб не порішити самого себе третім настороженим самострілом, він побачив — з берега нечутно спускається у воду його дядько Півень. Голий геть, обличчя наполовину залите кров'ю. А в зубах затиснув колодку тонколезого захалівника.

Наче видра, швидко й без плюскоту поплив за кучугуру очерету. Мить — розчинився у чорній теплині ночі.

Та за якийсь час на освітлену воду вплив човен і поснувся до берега, де в кущах причаївся Півник. У найзручнішому місці, де гатка була під ногами, Півень щосили погнав човна до берега і майже наполовину випхав його на траву. І зразу ж тишу розітнув розпачливий зойк.

Над човном виросло біле тіло дядька Півня і зразу ж із човна підвелась служниця із сокирою і хотіла бити його сокирою в голову. Та Півень ухилився, вивернувся і заломив їй руку за спину і щосили кинув назад у човна. Її голова дзвінко вдарилась об дерево.

Тим часом Півник бачив, як із носа човна перевалюється в траву Лях. Не те, щоб він його добре бачив — він бачив, що щось камешиться, і чув звук.

Та перше, ніж Півник зготувався туди метнути ножа, дядько вже був там і вдарив Ляха п'ятою. Лях гикнув і затих.

— Принеси вогню і хмизу!

— Тут глибоко! А там же гонець. Я боюсь...

— Швидко! Бо небавом світанок!

Тремтячи більше від страху, аніж від холоду, Півник побрів по глибокій, для нього, воді до острівця.

— Що там? — спитав дядько Півень, роздмухуючи вогонь біля човна.

— Печеніг підсмажив собі бока і лежить як мертвий, але дихає. Гречин лежить і важко дихає. Гонця корчі крутять — всю траву, куди руки сягають, повидирав...

Ось багаття яскраво спалахнуло, і Півник аж затрусився, як побачив служницю на дні човна. З розбитим лицем, вся перекаляна кров'ю скоцюрбилась. Тепер Півник побачив, як її дістала самострільна пастка. Стріла протнула їй праву грудь і ще під шкірою застрягла. Дівка роздерла на собі сорочку, щоб якось звільнитись від наконечника і уламків деревка. Та не змогла.

У Ляха на губах пінилась жовта слина і він важко дихав, очі в нього блищали, мов у хворого на пропасницю.

Межи служницею і Ляхом, займаючи більше половини човна, лежали два короби і дві цілі телячі шкіри.

Поки Півник роздивлявся на все, дядько повивертав за спину руки і служниці, і Ляху, та й позав'язував їм і руки, й ноги сировицею. Пов'язаних кинув на траву. Вивалив короби і телятину трохи осторонь.

У звільненому човні перевіз на берег гонця і Гречина, сина перевізника і печеніга.

Всі четверо були наче п'яні, пускали слину і важко дихали. Півень теж їх пов'язав і поклав рядочком, але так, щоб не могли дотягтись один до одного.

— Назирай за ними. Тільки почнуть повзти — бери і тни отут! — Дядько показав на підщелеп'я печенігу.

Півень зганяв човна на острів і перевіз усе, що там знайшов. І коней перегнав. Десять коней. І самостріли познімав. І поніс кудись в темряву, туди, де підковою стояли високі верби.

"Для чого він ставить там? Щоб за нами не погнались?", — подумав Півник.

Вранці, ні, ще в переддення, все зрозумів. Інші, полонені тобто, що потроху починали оклигуватись від якогось дурману, чи що, теж зрозуміли.

Півень по одному підтяг їх до верб і поприв'язував до стовбурів. І поприпинав їх їхніми ж линвами і сировицею.

Від насторожених у траві самострілів до бранців протягнув міцні жилки.

"І де він їх узяв?!", — очманіло подумав Півник...

А Півень, стоячи збоку від служниці, вже питав:

— Для чого короби їм? Ти знаєш?

Служниця нічого йому не відповіла і відвернула голову. Тоді він підійшов до Ляха:

— Для чого короби? Чиї вони?!

— Якби ти був лицарем, я б тобі відповів. Але ти підступний холоп, хитрий, смердючий пес! Поставив пастки, не гідні воїна! Ти і тілом і душею раб, холоп, бидло, руська худоба!

— Ляше! Не гніви мене, не бреш на мене. Я вільна людина! Якщо я твою голову кину суддям і приведу зведених коней і весь ваш татівський реманент, — ні княжий, ні церковний суд не визнає мене винним, і боярин мене не одержить в холопи! Але не про це мова! Скажи — для чого ці короби ти сюди пер? І я тебе зразу ж відпущу. Слово даю!

— Рабське слово сили не має! Зрада — зброя рабів!

— Даю слово — твою полюбовницю звільню, стрілу з неї витягну і коня вам найсильнішого дам. Тоді повіриш?

— Спочатку її звільни!... — прохрипів Лях...

Служниця подумала, що Півень її чи мордуватиме, чи гвалтуватиме, тому вона, як він наблизився, плюнула йому в лице. А він у відповідь її вдарив по вилиці. І зразу ж блискавично видер із рани уламки стріли.

Півник стояв поруч і заглядав, як то дядько чинить.

— Не дивись, не дивись на мою голизну, личино древлянська!

— Я й не таке бачив! А ти, а ти... це ти в зеленім глечичку принесла в істобку отруєний мед.

— Не базікай! Приведи Кошлатого! — не обертаючись, наказав дядько Півень. — Я тебе відпускаю. Можеш навіть їхати за підмогою. Тільки я спочатку поприбиваю до верб!

— Не поїду я нікуди... Відпусти його!

— Нехай він скаже — для чого короби!

— Він не скаже...

— Тоді і він сконає, як оця поганська личина! — Півень широкими кроками рушив до печеніга.

Ішов і зі свистом розсікав повітря блакитним лезом меча.

Служниця мовчала.

Ось три кроки до конюха-печеніга. Срібним променем спалахнув меч. І глухо вдарила стріла в печенігові груди.

— Ой матінко! — закричала служниця. А Півень вже йшов до гінця і сік мечем повітря. Навіть не зиркнувши на мертвого печеніга — стріла йому серце пробилла.

— Не тре, не тре! Я все скажу! — заголосила служниця. — Це для того, щоб...

— Тихо! Не галасуй! А ти відійди! — кинув дядько через плече Півнику, що йшов слідом за ним.

Тому Півник не чув, що вона шепотіла дядькові.

Дядько стояв, може на голову нижчий від неї, схилив голову на ліве плече, підставив угору вухо, наче недочував і все кивав і кивав на її слова.

Мовчки звільнив від пут служницю і її коханця Ляха і підвів їм міцного коня. Лях мовчки розглядався на поранену спухлу руку, зі здивуванням на обличчі обмацував пальці.

— А де ваші припаси? — спитав Півник.

— Там у схованці..., — відказала служниця. Нараз почувся кашель, мов хто водою чи слиною поперхнувся, а тоді високий голос гречина.

— Ти їх відпускаєш?! А вони ж тебе здурили... Вона йому твого полового огиря з міста вивела!!! А ти їх відпускаєш?... — спадаючим голосом закінчив гречин.

Лях і служниця кинулись бігти до заростей, та рани і пута ослабили їх...

Першого Півень наздогнав Ляха і вдарив кулаком по тімені. Лях снопом упав у мочарину. А служниця, хоч сильно поранена, вже дісталася до кущів. Та в темряві Півень і її збив з ніг ударом в потилицю.

Прив'язав обох до кашлатого коня і тягнув, волочив назад, до верб.

— Де мій половий коник? — питав Півень, наступаючи на горло Ляхові подертим вуглярським личаком.

Лях після останнього дядькового удару, певно, перестав уже вірити в свою фортуна. І не огризався і не ображав Півня, але мовчав затято.

І знов служниця сказала:

— Розв'яжи мене — я приведу коня... Тільки ти відпустиш нас?...

— Відпущу. Іди. Скільки тебе чекати?

— Як сонце он під ту гілку дістане, — показала на низьку товстенну вербу.

І вона пішла в ранковий туман по ледь помітній стежці і її мов від міцного хмелю хитало й заносило.

— Дядьку! — зашепотів Півник, шарпаючи за рукав. — Вона впаде і сконає! Або в багно завалиться...

— Ні! Служниця страх яка витривала! Інший би від такої рани... — Він озирнувся на поборканих татей. Всі вони повернули голови за служницею. І він зашепотів Півникові:

— Ти біжи ніби туди, до коли схованої... А там через ручай їй навперейми і за нею слідкуй. Та обережно мені! — А тоді вголос, але не дуже сильно. — Збігай перевір коней та принеси штиль і сокиру.

Служниця йшла не поспішаючи, то просто бігла, то сідала перепочити на купину. Назад озиралась, обертаючись усім тулубом — певно, що рана пекла їй нестримно і не давала вільно рухатись.

Щоразу, коли вона починала обертатись, Півник встигав схоронитись за кущем, за шуворами, за купинами чи просто присісти у височенну траву.

Перед невеличким гайком вона спинилась і довго обдивлялась на всі боки.

Стиха покликала. Коли їй неголосно відповіли з-за чагарника, тоді вона пішла в зарості.

Півник, просто припадаючи до землі, наблизився до заростей.

— А все? — Спитав старий перевізник. Півник зразу впізнав його глухий і хрипкий голос.

— На острові. Перевезли. І не знає він... Думає, що воно там, де він сховав... Ой, сестрице, обережніше... Ой болить, ой пече... І стріли, можу присягтись, у нього отруєні всі. Всі стали як дурні після блекоти... У нього, бідолашного, рука розпухла... Одна надія — встигнете... Якщо спізнимось, дурник їх заб'є.

— Терпи, терпи, небого! Я вже рушаю!

— Дядечку! Поспішай до хлопців. Всіх родичів підніми!!! Ой болить, болить мені! А в очах кружала плавають. Ой хоча б не вмерти від отрути!...

Півник не став слухати далі, а плазом, плазом порачкував до стежки, а там заростями навпростець.

І, тремтячи від страху, що потрапить у трясовину, і маючи надію, що уникне трясовини, побіг, побіг навпростець до дядька Півня.

Півень мав слух не згірший, аніж малий, і вискочив йому назустріч.

— Зрада..., — прошепотів Півник і сів просто в мочарину там, де стояв. — Вона... тебе... зрадила..., — плакав хлопчик. — Скарби тут десь на острові. Вони пливли по скарби... Тут на острові... Десь тут..., на острові!...

— Зрозумів! Ти пильнуй їх! Тільки зніметься веремія, почувеш — обтинай струни. А Ляху горлянку розчикриж! Не тни вістрям, а ріж, як теля — попід скилицею, як би косою різав! Ніж у тебе добрий!

Сам побіг назад межі верби і вмить вилетів звідтіля охляп на коні, але при зброї.

І, тнучи п'ятами кобилу під ребра, пустив її по вузькій болотній стежці...

Півник йшов поволі до верб і ледь не спізнився. Бо Лях підкочувався до жилки, що єднала напнутий самостріл і ретязі Гречина. Гречин з розкритим ротом не міг вимовити ні слова, закам'янів, задубів, як жаба перед вужем.

Півник, ще не прийшовши в силу після шаленого бігу, тремтячими руками витяг із купи захопленого добра карбований, мережаний кий Гречина.

Звів над головою і опустив на плечі Ляхові. Потім по голові бив, по руках, по череву, по ногах.

— Відповзай, відповзай, відповзай!!!

Сили в малого ще не відновились, але кий був замашний, з якогось південного дерева, наче залізний.

Лях пробував закритись зв'язаними руками. Лях перевернувся на черево.

Півник важко підносив кий і гатив полоненого по хребту, по ребрах, по голові.

Він обісів геть і не усвідомлював, що кричить і проклинає Ляха. Наче в хворому маренні він змахнув кием і вдарив по ногах Ляха, Той сіпонувся, наче в корчах, і зачепив жилку від самостріла.

Стріла свиснула, продерши Півнику сорочку під лівою пахвою, чиркнула по шкірі, обпікаючи гарячим болем, але, втративши свій напрям, вп'ялася в плече гінцеві.

Він не зойкнув, не захрипів. Тільки шарпонувся усім тілом і провис на линві.

Лях теж заціпенів, увесь закривавлений і потовчений. А Гречин і син перевізника стукотіли зубами зі страху.

Малий враз утратив усяку цікавість до полонених татей і лють відпустила його.

Зовсім забувши про обережність, вийшов з укриття. В кінці стежки побачив вершника і коня на повіді. Попереду коней ішли троє.

Двоє дівчат і простоволосий сутуловатий чоловік.

Півнику стало все байдуже. Змучений, зморений, безсилий присів під крайньою вербою. І тільки прихилившись спиною до стовбура, відчув біль у лівому боці. Помацав у пазусі і побачив на пальцях густючу липку кров.

Вид крові пройняв його крижаним жахом. Заплакав ревно та гірко.

Якраз і дядько пригнав двох дівчат і вимоклого перевізника.

Побачивши, що з гонцем, Півень кинувся до малого.

— Ти?!! — І торсав його за плечі, аж малий клацав зубами і гикав. — Ти, дурню?!!

— Чоловіче! — заскиглив Гречин. — Малий не винний! Це он той, проклятий, все!...

— Ага!... — вигукнув дядько. — Зрозумів! А цього за що ти змордував?!! За що?!!

— За що, за що?... За те..., — сонно проказав Півник, вмощуючись у високій шовковистій траві під деревом.

Ніщо не могло збадьорити Півника. Він спав.

Крізь сон чув голосіння доньки перевізника, плач служниці, стогони поранених, хрипке благання перевізника.

Потім був гуркіт, лайка Півня, благальні голоси дівчат. А за тим їхні завивання й прокльони, крики, голосіння.

Наче пахло спаленим м'ясом.

Прокинувся Півник вже верхи на коні під вечір, коли вони виїхали на шлях. Перш за все Півник порахував коней. Дев'ять. Він з дядьком їхав на половім печенігові.

У дядька була голова перемотана уривком сорочки. Дядько скося позирав на зашмаровану вуглярську колу. Там, у високім коробі, на якихось шкіряних паках, пов'язаний, наче спійманий вовк, скорчився Гречин. Він, скільки міг, відхилив лице від двох голів людських — печенігової та гонцевої. Голови були в потьоках засохлої темної крові, наче смолою замазані.

— Дядьку! — знов забила Півника пропасниця. — Це ти чи я?!!

— Він сам себе погубив! Коли я звільнив його з пут, він витяг з чобота різака і штрикнув мене в груди. Дурень! Я його відпускав, бо всі мене благали, а він хотів мене позбавити життя! Дурень, от же дурень!

— А ті?! А ті?!!

— Я їм вуха пообрізавав. Як у Письмі сказано: "Око за око, зуб за зуб"!

— А Онуфрій казав мені, що треба підставити другу щоку, якщо тебе вдарили по одній...

— Нехай мене Бог вибачить! — тричі перехрестився Півень. — Каюсь, забув, забув.

— А дівкам теж?

— Ні, лише Ляху і сину перевізника,

— А... А що тепер будемо робити?

— Як доїдемо до шляху великого — біжи до своїх скоморохів. Скажи їм, що дядькові допомагав коней шукати...

— Дядьку, а як ти звільнишся тепер? Ти ж Ляха не встеріг, виходить, ти його відпустив. Значить, ти тепер холоп?! Така ж у тебе була угода з боярином.

— Ха-ха! Мене князь відкупить! Бо не хто-небудь, а я власноручно вертаю йому вкрадені скарби.

— Ти бачив, ти бачив?! Дивився?! Заглядав у паки?!

— Це княжий скарб. І не годиться ні мені, а ні тобі туди заглядати.

— І ти не подивишся?

— Ні, Півнику. Це майно нашого господина.

— Ой, а я так хотів подивитись на княжі скарби! Так хотів!!!

— Ні, Півнику. Нам цього не можна!

— Дай, я хоч на печатку подивлюсь!

— Дивись! Це нам з тобою можна.

Півник скочив з коня і видерся на колу.

Гречин лежав якраз на коробі, де печатки підвішені.

— Посунься!

— Не можу... Розв'яжіть мене..., — заскиглив Гречин. Лице в нього було спухле і пашіло жаром.

Півник напружився, вперся ногами в стінку короба і зіштовхнув Гречина з місця.

Ось вони, важкі свинцеві печатки.

Покрутив у пальцях, потримав на долоні.

На однім боці був карбований чіткий княжий тризубець, на другім боці трохи зім'ятий воїн зі списом у правиці і щитом при лівій нозі.

Тінь впала на хлопчика.

Над ним височів широкоплечий дядько. Здавався велетом, коли був верхи — такий широкий, м'язистий, грізний навіть у своєму повстяному ковпаку.

Він вийняв з в'язанки товсту стрілу і ткнув у вишкірені зуби гінцевої голови.

— Смердючий пес! Продав свого господина! Дивись, небоже, така доля чекає на кожного зрадника.

— Гречин теж зрадник. А ти ж його не вбив!

— Каже, щоб я його відвіз до князя. Наче щось має таке князю сказати, що іншим не можна слухати... Навіть як він мене дурить, його ябедники замордують... Ну, подивився? Тепер біжи! Оно вже шлях великий!...

— У мене немає нічого. Дай хоч резану...

— Дурню! Звідки у мене можуть бути гроші, коли я коней шукав і по вугілля їздив?!

— Але ж ми взяли таку здобич!

— Здобич піде на храм божий! Ця здобич нам не належить. Це Бог віддав нам ворогів у руки. Я повинен за це віддячити Богові... Поспішай! Скоро ворота зачинять. Бачиш — вже сонце сідає?...

І Півник забіг на Поділ з останньою кінською батовою. Він біг і чув, як риплять спиці коловороту і поскрипує місток, підносячись над протокою Глибочиці.

Півника ледь не збили на землю Реп'ях та Хода. Реп'ях дибки ставав та облизував хлопця, а Хода дзиґою крутився навколо ніг хлопця і все рохкав, рохкав без перерви.

Всі були при столі, і Півник розводив теревені, як він допомагав дядькові коней шукати. Як подер сорочку об тернину, як бока роздер до крові.

— Так ти тепер до дядька підеш? — запитав канатоходець.

— Та якби... Дядько завтра кудись їде по камінь... На Тетерів десь... А з хлопами що мені робити? Я краще у вас буду.

— То будь, — ствердив похмурий бубонист, дядько Лютів. Так що все було гаразд.

Тільки от по трапезі гусяр сказав хлопчиківі своїм тихим голосом:

— Проведи мене до мого старого бойового друга. Лише звірів своїх не бери. От гусельці свої прихопи... Заспіваємо старому старих славних пісень. Нехай послухає, який голос у мого учня.

— Діду! Ти не дуже розспівуйся — завтра до боярина йдемо.

— Нічого не трапиться.

Та коли вони дістались до садиби дідового друга, старий спинився і довго тримався за груди, чи так серце вгамовував?

— Час тобі, дитино, тікати з Києва. Біля нашої садиби крутилося двоє жебраків. У сусідів питали, чи не живе тут поблизу той хлопчик, що золото роздавав жебракам біля Десятинної церкви? Ні, не старці вони, а вивідувачі. Я вивідувачів по духу чую, хто б вони не були: чи наші, чи греки, чи мусульмани. Я чотири рази був у полоні. Двічі викупили, двічі мене відбили. Соглядатаї скрізь схожі.

— Куди ж мені подітись?

— Пересидиш у добрих людей! Поки ми з моїм другом співатимемо й гратимемо, щоб на вулиці чули, ти перелізеш через тин і підеш... — Далі старий, прикриваючи рота долонею, пояснив, куди іти та що й кому має говорити...

Вголос гусляр пояснив:

— Ми, удвох із другом моїм, єдині воїни Святославові, що дожили до сьогоднішнього дня. Останні звитяжці. Запам'ятай це. Колись своїм дітям розповіси, що бачив останніх витязів Святославових. Ось і господар.

Той господар з ліхтарем глиняним у лівиці дійсно був казковим витязем. Більше таких велетенських дідів Півник ніколи не бачив.

Одною рукою велетень обійняв їх обох — висохлого дідуся і його мізерного учня.

— Ну ж, ну ж, заграй, хлопче! — пробасив старезний воїн.

— Грати він ще не годен перед людьми, а от голосок у нього срібний, а пам'ять — як чекан для монети! З одного разу всю пісню пам'ятає!

— Невже новий Боян народився? — лагідно і з надією спитав велетень.

І дід вдарив по струнах, а вони вдвох затягли пісню про похід Святославів на Хвалинське море.

Старий велетень ридма ридав, розхитуючись з боку на бік. Як скінчили співати старець і малий, велетень перестав плакати.

— Брате-друже! Диви, малий який і не киянин, а он як пісню веде. Як не перевелись голоси в наших землях, то й звитяга не переведеться!

— Так воно так, брате-друже! Та тільки малого хтось вистежує. Чи воно княжі люди, чи церковні. Гадати хто та що — часу немає. Треба сховати хлопчика.

І тоді, коли старійшини співали в два голоси про красунь з Дербенту, малий переліз через тин-паркан гостроверхий і нишком дістався до Гончарів.

Там, назвавши потаємне слово від старого воїна, перебув кілька днів.

Поки не передали хлопчику, щоб ішов до бойового човна.

ВАРЯГ

Відпливали ще й не о півнях. Тільки-тільки починало сіріти в легкім тумані. Туман слався над затокою, човнами, рибальськими куреннями. Над хвилями туману вгору здіймалась чорна стіна до самого вершка зоряної небесної бані. Та стіна — то кручі-гори, на яких стояло княже село Берестове, замок і в ньому палац. Тихий шепіт чужої мови. Притишене шкрябання черевиків по глинистій стежці.

Небагато звуків. Та відчувалось, що людей згуртувалось чимало.

Півник тримався за дядькову сорочку. Але дядько зашепотів: "Стій! Я зараз!" І кудись зник у темряву. І зразу почулось важке шерхотіння по піску. Напружене дихання багатьох людей. Важкі напружені кроки по берегу.

Враз із темряви на Півника виплила здоровенна будова лодії. Її щосили пхали воїни-варяги.

Малий від несподіванки заляк! Ще мить — і його б розчавило.

Та велетенська рука захопила хлопчика за сорочку і затисла під пахвою. А варяги вже перейшли на біг. Дрібно тупотіли ноги по глинистому схилу.

У мить, коли лодія врізала високим лебединим носом у снуле плесо, рука вивільнила Півника і пожбурнула до човна. Він гепнувся на м'які торби. Звівся навкарачки і відчув гострий пташиний запах. Це були клітки з птахами.

Малий переліз через всі припаси до кліток. І вже весь час був при птахам. Княжий соколятник-помитчик опікувався соколами. Ну а Півник доглядав курчат у кількох клітках. Поїв, годував, вичищав клітки. А човен плив униз Дніпром і вдень, і вночі.

Таємний і обережний похід невеликої варязької залоги на бойовій лодії-дракарі. Ні яскравих, жовтих із чорним, і червоних з білим, щитів на бортах. Ні смугастого червоно-білого вітрила з княжою тамгою — златошитним ререгом. Щити, панцирі, шоломи, мечі та луки поруч на лавах. Щоб ні миті не гаяти при небезпеці.

І на вершку щогли не віявся довгий вузький прапор-хобот. Вітрило ж підняли на реї якесь темне, сіро-синє. Так що здалеку і не второпаш, що воно: чи яка копиця, чи купа кущів.

Півник добре всіх їх запам'ятав — варягів-молодців. Всі височенні, дебелі, біляві чи русяві. Він їх потім зустрічав, коли бував на княжій подвір'ї в Берестові. Тут стояла половина варязької дружини. Друга частина варягів проживала у Верхнім Місті в княжих домах.

І варяги пам'ятали Півника, впізнавали й через роки, коли вже він на парубка підбився. Та заприятнював він лише з тим велетнем, що кинув його до човна. Він був найбільший тілом та найстарший віком. Чи волосся в нього сиве від років, чи така масть від роду, Півник не міг второпати. А от очі Варяг мав просто білі. Наче все око біле. І тільки чорна крапочка зіниці. Подібних очей більше ніколи і ні в кого хлопчик не бачив. А ще зауважив — коли дорослі, чи варяги, чи наші, розмовляли з Варягом, то дивились кудись убік. Тільки не в очі Варягу. Дядько Півень одного разу спробував дивитись Варягові просто в очі. Та за якийсь час кілька разів

струсонув головою, ніби щось відганяючи, дрібно-дрібно закліпав повіками і вже далі дивився кудись на плече Варягові.

А Півник, коли розмовляв з Варягом, то заглядав йому в очі. Варяг помітив таку увагу до своїх очей. Але нічого не промовив. Тільки звів у подиві білі брови.

Соколятник-помитчик прошепотів, коли малий подавав йому курча — сніданок для кречета:

— Що ти йому в зеньки впірівся?! Він чаклун! Може поглядом всю твою силу випити! Стережись його і не лізь до нього!...

Та від гострої застороги Півникові стало ще цікавіше спостерігати за Варягом.

По-перше, Варяг весь час був у шкіряній шапці. Ну точнісінько такій, як оті клепані варязькі шоломи.

По-друге, він весь час сидів у затінку, сховавшись під полотняним запиалом. Виходив із затінку вранці, коли сонце тільки підіймалось і пестило теплими променями обличчя і руки. І в надвечір'я покидав свій захисток біля щогли. Проходив по всьому човну по обох бортах. Прислухався до рипіння кочетів, до плину струменів Дніпрових за тонкими дубовими дошками, постукував кістяшками пальців по шпангоутах, зазиравав під мостини, прикладав долоні до линв-вантів і линв-штагів.

Як тільки сонце торкалось обрїю, Варяг обережно-обережно витягав із ладунка рожево-молочний, ніби молозиво, камінь. Підносив камінь до правого ока, до лівого. Наставляв його на сонце. Потім дивився крізь камінь на схід. А за тим закидав голову і дивився у самий вершок небесної бані. А тоді кликав Півня і ставив його до стернового весла. Сідав поруч на беседку і керував діями Півня.

Коли зовсім ставало сутінно, Варяг сам ставав до кермового весла. Та Півня не відпускав, а казав дивитись і вчитись. Півник теж був при них. Соколятник-помитчик невдоволено хитав головою і шепотів: "Злигалися закупи-очкурі з відьмаком! Ой, не буде з цього доброго діла".

А веслярі-воїни невпинно гребли, то схиляючись, то розгинаючись, наче пов'язані однією шворкою.

І так і вдень, і вночі. Одні веслюють, другі чи сплять, чи просто лежать на лахах поверх мостин. Вдень, коли вилітали на всіх веслах посередині Дніпрового плеса, їх звеселяв Півник. Мов куниця видирався вгору по вантах на вершок щогли. Вмощувався на рею і, тримаючись за штаги, співав веслярам пісні. І ті, що чув від когось, і ті, що сам складав. Спускався на штагах униз головою, обхопивши ногами товстенну линву. Просто летів униз, аж долоні собі обпікаючи об канати.

Дядько Півень жартома давав йому по шиї і, сміючись, говорив:

— Ну й брехунчик! Ну скоморох, та й годі! І де ти так швидко цих пісень навчився? У своїх друзяк-скоморохів?...

В один день Варяг взявся за цікаву справу. Сів при вході в намет під щоглою, поклав собі на коліна коротку липову дошку. З дошки стирчали дві широкі шкіряні петлі. Поруч на лаві в козубі в нього чого тільки не було — дощечки, полянічки, різакі, тесла великі і малі, сверло, дротини і ще й брусок золотавого зернистого каменю.

Варяг закасав рукава рудої вовняної сорочки. Малий аж крикнув — від зап'ястя до ліктя і далі вся шкіра Варяга була в густім плетеві синьо-зелених візерунків.

Хоч як вправно, злагоджено не гребли варяги, проте човен добре похитувало. Та Варягові це було байдуже. Він спокійно обстругував коротким різакон шматок твердого грушевого окоренка. Бо руки його

міцно тримались в петлях на дошці. І нікуди не ковзались і не сприскували з колін.

— Що ти робиш, мій господине?

Варяг повів білими очима на хлопчика і впірів у нього чорні крапки зіниць.

— Тобі сарацинів самостріл.

— Мені? — ще більше здивувався Півник.

— Тобі. Ти будеш стрілець ворони.

— Для чого мені ворони?

— Соколи їсти ворони.

— Слухай, господине! Є ще скільки курчат.

— Треба переміни соколи. Одна їжа всякий день — то сокіл хворий!

Так як говорив повільно, так і різав і довбав дерево Варяг. І дивно було, що не дивлячись на таку неквапність, робота у Варяга просувалась навдивовиж швидко!

Коли вже малий добре запізнався із Варягом, він не побоявся спитати:

— Слухай, мій господине. Чому роботу ти робиш поволі, а все виходить дуже швидко?... Я б так поволі не зміг...

— Тому, що я роблю перше тут, — Варяг тицьнув себе пальцем у тім'я, — без рук. А другий раз все робить рука. А голова просто пильнує рука...

І Півник це собі добре зятимив. І потім, перш, ніж братись до якогось діла, намагався уявити собі, як то він буде вести справу від початку до кінця.

А самостріл Півникові Варяг спорядив за один день. Вранці взявся — при заході сонця викінчив. У двох стулках ложа видовбав кругле гніздечко. Вставив туди дерев'яну кулю — "горіх". На горіхові вирізав дві зарубини. Одна для тятиви, друга зарубина для сталеві пружини. З'єднав стулки ложа і закріпив їх дерев'яними цвяхами. До передка ложа приладнав петлю шкіряну. В отвір свердлений заштовхав короткий лучок. Та найголовніше — на верху ложа закріпив коротку трубку з якогось дивного очерета. Товстенного та міцного, наче волів'ячий ріг. Поманив хлопця пальцем.

— Це самостріл сарацинів. Хитра штука сарацинів. Їх землі — дуже бідні деревами. Вони арбалет роблять стріляти і стріли, і сухі глиняні кульки!

Варяг натяг тятиву самостріла і вклав коротеньку стрілку (не довше його великого пальця). Підняв до очей і натис на кінець пружини. Клацнув "горіх", і стрілка із чмоканням занурилась у щоглу. Хлопчик метнувся до щогли та не зміг видерти стрілку із деревини. Півник повернувся до Варяга і попросив дати і йому стрілку.

— Спочати напнути тятива, тоді класти стрілку чи глиняну кульку.

Малий затис стрілку в зубах, нахилився і поставив ногу в стремено. Обома руками вхопився за тятиву і щосили потяг угору. Йому здавалось, що в нього хребець трісне. Але напнув товстенну тятиву на зарубку "горіха".

Віддихався, підвів ложе до плеча, вгамував подих і натис на пружину. Дзень! "Болт" вп'явся впритул до Варягового "болта".

— Хто тебе вчив цілити ціль?

— Ніхто... Я сам... Я дивлюсь, як інші ціляться.

— Добре! Ще на "болт"! Клади болт у дірка.

І цього разу всадив болт впритул до першого. Дав Варяг третього "болта" Півникові. І коли й цього разу Півник поцілів поруч своїх "болтів", Варяг вперше за всі дні широко посміхнувся.

Наступного ранку, тільки сонце з туману вискочило, малий побачив зграю ворон. Роздзьобували якусь здоровенну снулу рибину. Малий схопився за самостріл. І, напружуючись з усіх сил, напнув тяттиву. Не віддихавшись, звів самостріл. Та й почав цілитись. Але вершок "горіха" ніяк не суміщався. Та й залога, що взялася за весла після сну, ще не розпрацювалася. Тому й човен не йшов рівно. З-під своєї шкіряної шапки за всім уважно споглядав Варяг.

Малий ніяк не міг прицілитись, а човен ось-ось промине таку близьку відмілину.

Варяг щось сказав веслярам і обернувся до малого. Та малий на це не звернув уваги і не помітив, що гребці враз підняли весла і човен пішов рівно і безшумно.

Це й злякало ворон, і вони з криком знялись. Та пізно! Малий натис на скобу пружини. Ворона з розчепіреними крилами впала на тверду смугу піщаної ріні.

Малий відкинув самостріл і стрибнув через борт у воду. Варяг знов щось сказав і молоді воїни затабанили. Навколо лопатей весел

забурулилась вода. Не дивлячись на одяг, малий швидко повернувся до човна з вороною в зубах. Йому подали весло. І по веслу він видряпався в човен.

Коли малий подав ще теплу ворону соколятнику, він тихцем перехрестив її і тільки тоді почав годувати соколів. За Півникову влучність і рішучість його ніхто не похвалив. Ніхто й не повернув голови, щоб подивитись, що він робить.

Веслярі знов взяли до роботи і здавалось хвиля перепочинку налагодила їхні дії. І далі вже човен йшов, наче стріла.

Що малий ні разу не схибив, то всі впевнились, що справді Варяг-чародій заговорив і самостріл і Півникову руку.

Малий думав, як і всі кияни, що всі варяги — німці. Та він підслухав, як одні з них розмовляли дивною мовою, наче нашою, тільки якоюсь перекрученою. Ці троє молодих варягів виглядали як і інші воїни — високі, дужі, русоволосі та синьоокі. Говорили вони, що Дід, так вони звали Варяга, уподобав собі малого за наступника. Тому і арбалет йому заговорив і руку зачаклував. Бо хіба ж може отой мізерний вишкрябок сам стріляти так несхибно. Жодного разу не схибив! Малий тоді і спитав Варяга:

— Скажі мені, мій господине, ти заговорив мою руку і самостріл?

— Де ти таке слухати? Хто тобі казати таке?

— Це оно оті красиві варяги гуторили. Я підслухав...

Варяг насупився, потер міцними довгими пальцями зморшкувате чоло:

— Ті три єсть поморяни... Не єсть німецького роду... Я не заговорив твоя рука... Я дав твоїй здібності виходити назовні.

— А які ти, мій господине, чарівні слова проказував, які дари духам давав?

— Не так, не так! — захитав головою Варяг. — Слів не казав, жертви не жрав богам... Я майстрував самостріл. Ти арбалет взяв стріляти. І всі побачити твоя здібна стрільба.

— Скажи мені, мій господине, благаю! У мене є ще якісь здібності? Ти ж знаєш! Ти чаклун!

— Хто сказав, що я єсть чародій? Кажі правду! — Варяг взяв Півника за плечі і пильно подивився в очі.

— Ну, отой соколятник. І ті молоді варяги. І ще одна прикмета — коли з тобою, мій господине, говорять, ніхто в очі не дивиться. Бо чаклунам не можна в очі дивитись — вони всю твою силу вип'ють... А ще в тебе, мій господине, є чарівний камінь і ти ним чаклуєш!...

— Молодець! Це є твої сили — дивитись і бачити! Але не треба слова про чари говорити... Зі словами чари пропасти. І не будуть тоді тобі удачі і всякі щастя...

Півник це зятимив. І більше вони ніколи про чародійство не говорили. І чари не порушились!... Бо тільки чари могли врятувати їх у цій неймовірній подорожі в Золоті Обези!

Дива й чародійства почались з ними зразу ж після розмови про чаклунство. Не допливаючи до Порогів, вони завернули в одну з лівих Дніпрових приток. Вода протікала проти їхнього руху. І швидкість дуже зменшилась. Та не через супротивну течію, як з обережності. Щоб бува не пробити де дно об затоплені дерева. Та ще й доводилось спинятись

час від часу і сходити на берег. Залазити на дерева та визирати — а чи немає де печенігів?

Знали, що печенігів побила пошесть і розпорошили сусіди. Та ніхто не міг сказати, чи всі вони зникли. Тому вої вдягли панцирі і кольчуги, насунули шоломи, підперезались мечами. А що найлегшим на човні був Півник, то він став головним дозорцем. Залазив на таке високе гілля, яке б і kota, здається, не витримало. Та і на лівому березі, і на правому крім табунів тарпанів, величезних зграй стрепетів та безлічі прудконогих сайгаків малий нічого не зауважував...

Зрештою річечка стала така вузька, що весла довелось покласти на мостини, а взятись за жердини і штовхати човна все вперед і вперед, до витоків річечки на північному сході.

І річечка скінчилась. А човен уперся обома бортами в піщані береги. Залога зразу ж розділилась на три. Одна вивантажувала все начиння на берег. Друга, на чолі з Варягом, споряджала п'ять осей міцними набірними колесами не нашої роботи. Дядько Півень спитав у Варяга:

— Щоглу складемо на човна?

— Ні, щогла стояти. Малий твій сидіти птахом на вершок і бути рух бан! Стежить небезпеку в степу!

Третя залога відійшла на переліт стріли і поклала стріли на тятиву. Ось з колесами, зрештою, було споряджено. І ось тоді почалось найголовніше дійство. На свист варяга всі кинулись до човна і потягли його на берег. Там, підставляючи бруси, підважуючи жердинами, тягнучи за линви, почали насаджувати човен на осі з колесами.

Порожній човен рипів, потріскував, на кожний дотик гудів, як велетенське барило. А що варяги були справді вправні моряки, хитруни та майстри блискавичного нападу, то, певно, що й казанок не закипів би,

як човна поставили на колеса. Навіть дядько Півень з Варягом люшні приладнали. Вмить завантажили човен.

— Швидки на щоглу! Алле! — крикнув Варяг і махнув рукою.

І поки малий дряпався на верх щогли, всі воїни зачали пхати човна. Не жаліючи ні рук своїх, ні хребтів! І то в повнім обладунку, при мечях, луках і колчанах, а за спиною висіли круглі розписні щити.

Тягнуть, пхають човен, а самі все крутять головами на всі боки — небезпека тут може схватись у кожному куці, у кожній бур'янині. Малому добре видно було все довкола. Та триматись на вершку щогли не весела забава. Човен рипів, гудів, потріскував. Хитався з боку на бік, перекочуючись по бабачиних норах. Малий часом зиркав униз. І з острахом спостерігав, як борти човна вигинаються, як рухаються і скриплять бесідки і соваються туди й сюди мостини.

Варяг справді був чаклуном. Підвів голову і заспокоїв малого:

— Не мертвись! Човен шитий міцний дуб, кращий корінь ялини. Мащений жиром тюленя. Все тре б'ян!

Коли вони опинились на найвищому груді узвишся, малий таки побачив щось. Воно було майже по ходу їхнього човна. В зеленій опадці зблиснули два плеса невеличкого степового озерця, чи може здоровенної калюжі. І між купинами кущів наче рухались людські постаті.

Півник хотів краще роздивитись, що там діється, а тоді вже сповістити Варягу. Та Варяг сам спитав знизу:

— Що ти бачити? Так?

— Ага! Там за деревами вода. Коло води ходять наче люди.

— Покажи напрям!

— Он там! — показав малий рукою майже в тому напрямку, куди котили човен.

Варяг крикнув придушеним голосом. Тепер і лучники кинули стріли в колчани, а луки в налуччя. Всі вчепились у човен і щосили попхали вперед.

Півника хитало і гойдало з боку на бік, але він міцно тримався і тепер геть не було страшно.

Тут наче виринув з ряду воїнів найменший із них — дядько Півень.

— Слухай всі! Ліва рука — всі до бою. Половина правої руки до лівого боку. Гальма наготові!

Дядько Півень вихопив з-за пояса мідну булаву і почав нею показувати, кому з варягів де ставати. І зразу ж варяги лівої руки разом з дядьком Півнем побігли до зеленої опадки.

Малий бачив зі свого сідала, як у високих хвилях тирси поспішають воїни у сірих лискучих обладунках. Часом спалахувало, мов блискавка, лезо меча. І далі знов все поглинали хвилі високої поруділої тирси. Човен поволі наближався до зеленої опадки.

І ось, нарешті, човен порівнявся з тим захистком. Ніякого галасу, рейваху з-за кущів не чулося. Саме це й занепокоїло Варяга. Він підставив під колеса гальма і крикнув всіх до зброї.

Заблищали вирвані з піхов мечі, мальовані щити з-за спини опинились на лівих руках. З-за кущів розлився шалений свист! І Півнику відпустило — так свистів лише дядько Півень.

Варяг відповів йому пронизливим, але не таким сильним, свистом. Чекали. Чекали.

Та довго чекати не довелось. Почулось ревіння. Та таке відразливе, бридке. З-за зелених купин з'явилися горбаті велетні. Роззявляли свої губаті пащеки і відчайдушно волали, мов би хто з них живцем шкуру лупив. Та що було справді дивного — верблюдів вели жінки. У довгих сірих сорочках. А з-під сорочок визирали ногавиці. Такого чудернацького вбрання малий ще не бачив.

Одна старша жінка і три дівчини вели верблюдів. А з обох боків, з мечами наголо, крокували варяги з дядьком Півнем.

Півник почав спускатись вниз, як дивна батова підступила впритул до човна. Та Варяг мовчки захитав головою, щоб він сидів і не рипався. І він теліпався на вершку щогли, хоч йому і руки терпли, і рея в сідниці муляла. Додивлявся по всьому обрію, поки верблюди тягли бойовий варязький човен-дракар.

Варяг глянув на нього десь під обід і наказав спуститись, бо побачив, що малий зараз гепнеться вниз.

Трохи поспав біля своїх курчат, покріпився в'яленою козлятиною та сухарями й знов подерся по вантах на щоглу.

Тягли горбаті потвори бойового човна аж до підвечір'я, поки дісталися до вузької степової річечки. Коли ж зняли з верблюдів шлеї та линви, молоді варяги похапали дівчат за коси. А жінку штурхонули до верблюдів — забирайся з ними геть! А Варяг та Півень саме залізли під човна — оглядали, чи не повередилась де тонка дубова обшивка. Чи не розійшлися пази та чи не перетерлись де зв'язки з ялинового коріння.

А та стара жінка заголосила і кинулась до наймолодшої дівчини, певно її доньки. Та молодий варяг потнув її мечем у рамено. Бризнула

кров. Всі дівчата завищали, заголосили. Вискочили з-під човна дядько Півень і Варяг. Дядько Півень крикнув, щоб молоді вояки відпустили дівчат. Та вояки дядька Півня не послухали. Мовляв, це їх здобич. Тоді вступився Варяг. Він по черзі підходив до кожного молодого вояка і щось гнівно кричав. Взяв меч у піхвах і потрясав ним над головою. Молодики заперечно хитали головами. Варяг знов по черзі почав говорити їм щось суворо, але значно тихіше. Дівчата потихеньку скиглили. Жінка осіла на землю. Затискала рану пальцями, але кров стікала в неї по руці. Знов на слова Варяга молоді воїни заперечливо захитали буйними чубами. Малий бачив, що дядько Півень стоїть білий, як крейда, і тільки зиркає то на воїнів, то на Варяга. Аж жовна йому на скилицях грають. І втретє Варяг зовсім тихо щось пояснив молодим. І вони, зрештою, відпустили дівчат чорнокоших. Ті й кинулись із лементом обійматись.

Варяг підійшов до пораненої жінки. Звів її на ноги. Різонув ножем по рукаву, а тоді відірвав пальці жінки від рани. Подивився, помацав вгорі над раною. Потім нижче. Притис своїми пальцями нижче рани, і наплив крові припинився. Тоді Варяг здер запидало з голови жінки. Подер на смуги і подав дівчатам. Показав пальцем на руку нижче рани: "Перев'яжіть отут!" А тоді щось сказав незнайомою мовою. І вони, похапавши одна одну за руки побігли геть. А верблюди постояли і теж побігли за ними...

Та річечка, до якої їх витягли верблюди, довго не ставала ширшою. І вся залога, крім Півника і соколятника, тягли човна за товстенну линву.

Береги річечки були бакаїсті, то пісок, то глина, то камені. І тут, звичайно ж, ніякі б верблюди не пройшли. А молодці вої добре тягнули за линви, і човен невпинно, хоч і поволі наближався до моря.

Десь наступного ранку мандрівці вийшли на ширше плесо. І ніч, і день Варяг стояв коло стернового весла. І малому було цікаво, як стільки часу Варяг не спить. А все разом з дядьком Півнем пильнує і витовкмачує шлях.

Ну, а як вони вийшли на добру воду, де можна було на веслах іти, то Варяг заліз під запинало. Та дуже довго там не був. Коли він виліз і сів в отворі намету під щоглою, Півник спустився до нього. Ворушив, згинав і розгинав задубілі від напруги пальці.

— Що бачиш, Пекунс?

— Хто такий — Пекунс?

— Он клітка княжа сидить...

— А, сокіл! То я — сокіл?

— Так, ти не син курка, ти — Пекунс.

— Чому?

— Ти перший побачив хата печеніг. Якби ми були у війні — тобі належить буде одна дівка степу... Що зараз бачиш?

— А... Нічого немає людського. Тільки звірина — тарпанів косяк, велике стадо сайгаків, орел на кам'янім стовпі. Такий стовп білий.

— О! Через день буде вода моря!...

— Мій господине, що ти сказав воякам, щоб вони відпустили дівчат?

— Добре питаєш! Молодець! — Варяг удруге широко, широко посміхнувся всім лицем. Так що вертикальні зморшки де округлились, а де аж стали горизонтальними. — Варяг — він воїн, розбійник! Здобич бере тільки з бою.

— Як сокіл-сапсан у леті?

— Молодець! — Варяг просто веселився і всі його зморшки тяглися до очей і до вух. — Так! Так! Ми печенігів не воювали. Їх не є на стійбище!... Сьогодні є сильне псування старих звичаїв вікінги! Проти цього треба іти в битву! Поки є звичай старий — вікінгу є удача! Вікінг має право взяти кінь, дівка, дитина, коли він убити їх батько, брат, чоловік. Варяг не єсть злодюжка. Варяг є страшний розбійник. Варяг не краде! Варяг — загарбує! Я єсть старший, кращий, варяг! Я не дам дозволу псувати честь розбійника проста крадіжка!!! Убий її батько — тоді роби гвалт дівці, продай сина в рабство! Без бою нема здобич!

— А ти, мій господине, ніколи не крав?

— Один раз красти!... Тому духи мене довго карати...

І Варяг розповів таку історію. Говорив він довго, поволі. Вживав всякі чужинецькі слова. Довго їх пояснював, розтовкмачував про ті язиці і краї.

Потім, через багато років, коли про Варяга пам'ятав тільки він, Півник, то переповідав його історію про крадіжку так:

— У мене було три батька. І одна мати. Дуже красива жінка, дуже! То велика біда, коли в чоловіка дуже красива жінка або дуже добрий кінь!... Моїм першим батьком був старійшина в нашій землі. Він був досить молодий вдівець. Весілля справляли дуже бучно. Тільки не в хороший час. Бо в той час до нашого селища припливли вікінги. На два тижні уклали мир, щоб можна було спокійно торгувати. Вікінги вертали з греків через Ітіль до Даугави, а далі за море. У них було багато прекрасних, дорогих речей. І торгівля йшла з ними дуже вдало для нас. Тому мій батько і запросив їхнього ватажка — ярла Одда Собаку на своє весілля.

Спочатку батькові родичі трималися на сторожі. Бо знали про підступність вікінгів. Наші підпоювали вікінгів, як могли. Коли вікінги справді впилися, самі почали дудлити на все горло. От тоді прийшли інші норвежці, які лишилися на човнах і не пили на бенкеті. Вони перекололи

всіх гостей і господарів. А мою матір цей їхній ватажок Ярл Одд Собака взяв собі за дружину. Бо він не пішов на весілля, а надіслав у своєму одязі свого кривого брата. Він був сином батька Собаки і його коханки. І був він схожий на Одда Собаку, як викапаний. Моя матінка була така вродлива і така шляхетна, що Одд Собака при всіх оголосив її своєю дружиною. І наклав їй на шию вашу золоту гривну. І зі своєї руки зняв перстень золотий царгородський і надягнув їй на палець. Шовковим плащем покрити їй плечі і повів у своє шатро на кораблі. А його люди тим часом вбивали все живе в селищі і грабували оселі.

Та на світанку, коли всі воїни, упившись кров'ю та брагою, заснули мертвим сном, прийшли ліви. Вони сиділи у болоті і чекали слушного часу. І ватаг лівів взяв собі все добро, що тоді було в човнах вікінгів. Останнім ліви закололи мого другого батька. Ватажок лівів знав ярла Одда Собаку. Бо Одд Собака кілька років перед тим пограбував хутір родичів ватажка лівів. Та й самого вождя лівів Одд Собака захопив. Але йому, тоді зовсім молодому хлопцеві, пощастило втікти вже з човна...

І коли вікінги торгували в селищі мого першого батька, звістка про це якимось чином дійшла до лівів: об'явився ярл Одд Собака.

Цей лів зібрав своїх людей і родичів, і сусідів. З убережжя перейшли вони через ліс, а потім болотом. І там стояли тихо три дні. Чекали. Їх на смерть їли комарі, але вони чекали своєї години. А тоді вже наскочили.

Тоді мій третій батько, лів тобто, довго мордував і насміхався над моїм другим батьком. Мій третій батько нікого з норвежців не помилював. Всіх вирізали. Захопили їхні кораблі. І з тими кораблями, повними добра, повернулись через Даугаву в затоку велику. І по затоці перепливали на захід у поселення лівів. Бо ліви живуть тільки на узбережжі. Цей ватажок лівів, мій третій батько, був наймолодшим із моїх трьох батьків. Може трохи старший моєї матері. Він її дуже любив. Він її обсилав дарунками. Жодна дружина вождів на узбережжі не мала таких прикрас, як моя мати! Але мене він ненавидів. Бо я народився семи місяців. Малий, як кошеня, кволий. Навіть кричати добре не міг, тільки ледь дихав. Він мене

не вбив тільки тому, що моя матінка вимолила. І віддала рабині, теж із Земиголи. У неї був цицьковий хлопчик. Десь йому був уже рік. Отак у мене з'явився молочний брат. Казали, що він теж був зачатий ще до того, як його матір потрапила в полон. І отут сталася головна пригода, в моєму житті. Чарівна пригода! Бо всі подальші пригоди — ніщо, якщо порівняти з першою!... Того року, коли я народився, погода була дуже, дуже тепла. Всі люди казали, що така тепла, як у липні. Хоча вже був жовтень. Моя годувальниця поклала мене в берестяну колисочку біля сушарки з рибою. У вас таких сушарок на Русі немає. Ставлять просто на землі високі крокви. З'єднують їх поперечинами. Виходить як ряди драбин. І на ті "щаблі" чіпляють попластану рибу. Лосося і менцу.

І от одного разу, коли моя годувальниця і її чоловік пластали рибу, мій брат повзав, припнутий на мотузці. А я спав у берестяній люльці. От тоді і прилетів орлан. Гніздо орлана того було на тому боці озера. Орлан сів на порожню сушарку. А тоді враз каменем упав на мою колиску. Вхопив мене своїми страшними пазурями і поніс до свого гнізда.

Це побачили і моя годувальниця, її чоловік і робітники, що привезли рибу з моря. Всі вони побігли навколо озера до орланового гнізда. Люди бігли і кричали. Дурні! Бо якби орлан перелякався, то він би впустив мене чи у воду, чи на камені! Але орлан сів у гніздо і полишив мене в гнізді. І разом з орланихою відлетів геть. Тоді найхоробріші хлопці полізли на скелю і витягли мене із гнізда. Я цього нічого не можу пам'ятати. Але потім мені все-все розповіли!... Орлан дав знак людям, що я не просто дитина! На мені був знак чародійства... Тому, коли я підріс, мене взяв до себе в науку один дуже сильний чаклун. Але зовні все виглядало, що вчить він мене теслярству. Бо він краще за інших робив човни на всьому узбережжі. І я був у нього найкращим учнем.

Коли мені виповнилось п'ятнадцять, я сам зробив набірною оук човна на п'ятеро веслярів!!! Всі визнали мене майстром!... Але той мій третій батько не хотів мене визнати. Хоча моя матінка від мене не відрікалась. Я її питав, потайки звичайно, на кого я схожий? Тільки по правді!... І вона сказала, що всі вони були біляві, великого зросту, дебели тілом. Але таких

сорочих очей, як у мене, ні в кого з них не було. Очі, як у всіх людей. А якщо мене не визнавав третій батько, то я вирішив утекти на материну батьківщину. Але якщо прийдеш із голою сракою — то будеш смердом. А я не міг бути смердом. Хто б мене не зачав із трьох батьків, всі вони були ліпші люди. Мені був потрібен скарб. Щоб мене визнали ватажки земгалів за сина батька мого першого — Лусіса. І скарб такий був. У святилищі їхнього бога-громовика — Йомали. Святилище його було далеченько в лісі, за кількома селищами. Ми з моїм молочним братом, а він, взагалі, був син рабині, вирішили пограбувати капище Йомали.

В капищі була гора срібних монет, така, як добрий мурашник у старім лісі. Перед їхнім Йомалою стояли аржант казани із срібними і золотими монетами і цяцьками. Сам же Йомала мав срібну личину і три золоті ланцюги на шиї. А срібні списи тримав у руках. Завдовжки з три лікті!... Хоча ми з братом були високі й дебелі парубчаки, та не могли перелізти через пакілля. Мій брат жодного разу не був у загороді. Бо він син полонянки. А мене на ворожіння взяв мій вчитель-чародій. Ліви тоді ворожили перед походом на острів, щоб пограбувати шведів. Жерці взяли списи в Йомали і поклали їх навхерст. Вивели із загороди білого коня. Грива і хвіст до землі. Кінь переступив списи і не зачепив їх. Всі зраділи тому ворожінню. І потім чародії жерли богам вепрову голову, смажених півнів і вівсяну путрю. І їхні два найстарші стражі відтрутили мене від учителя. І дали мені з братини пити хмільну брагу. Хоча я ще й посвячення не пройшов. Я добре сп'янів. Тоді вони зачали мене випитувати, чому мене вчив мій наставник. Я сп'янів, але вони не знали, що перед ворожінням у капищі мій вчитель дав мені зілля. І заговорив мене. Щоб я і словом і порухом не прохопився про наші чародійські справи. Ще він мені сказав: "Я знаю, що ти й без заговору не прохопишся. Ти он з пазурів орлана врятувався. Хто тобі страшний? Можеш над ними посміятись. Тільки не виказуй цього. Бо діди шалено жорстокі". Отож вони мене про чари питають, а я їм про смолу та тюлений жир. Вони мені про чари, а я їм про заговори шпангоутів!... Я й заснув від браги, але так і не прохопився про наші справи...

Отож ми з молочним братом взяли рибальські підбурки добрячі та теслярські сокири-потесі та ще й линви і торби. І ми місячної ночі підійшли до святилища. Зачепили гострими гаками за вершки пакілля та й перелізли через огорожу. Коли залізли в огорожу святилища, то зробили страшну помилку — не відкрили з самого початку фіртку в дубовій брамі. Запам'ятай — якщо кудись непроханий пхаєшся, перш за все подумай, як звідтіля тікати? Як підготувати шлях для відступу. Я ні подумав, ні подбав про це. А мій молочний брат, хороший хлопець, але ж він простий селяк, син бранки! Був і більший ще за мене і сильніший, проте — теля телям!

І були там на порозі істобки два стражі жерці. Міцно спали. І від них ішов сильний хмільний дух. Треба було їх зарубати. Тоді б ми були розбійники. А так з нас вийшли тільки злодюжки. За це ми й були покарані! Треба було їх забити!... Спочатку ми поспішили до срібних казанів перед Йомалою. Схопили по казану з монетами. Але як їх нести? Геть незручно! Обидві руки зайняті! Тоді ми висипали срібло в торби. А казани крізь петлі вдягли на ліві руки, якби щити. А в правих руках у нас підбурки, сокири за поясом ззаду. Тут, добра б йому не було, місячна тінь відійшла від голови Йомали. І брат побачив золотий ланцюг на шиї Йомали. Він поставив срібний казан, поклав міх з монетами і помчав назад. Я кричати на нього не міг — п'яні жерці-стражі могли прокинутись щомиті, та й ті, що були в істобці, могли збудитись. Я поспішив до брами, щоб відкрити її із середини. Та в поспіху і гарячці зачепив срібним порожнім казаном по залізній штабі на стулках воріт. Так задзвеніло срібло, мов би хто у великий срібний дзвін загатив добрим биллом. Двоє сражів підхопились. Та й із істобки вискочили ще. А мій молочний брат якраз уже здер золоті ланцюги з шиї Йомали і зістрибнув на землю. Вхопив свій казан і торбу і бігом до мене. Та один страж кинув списа і зачепив його з-заду. А я все ж спромігся відхилити стулки брами і вискочив у ліс. Біжу як шалений кінь. Тільки встигаю обминати дерева, щоб не розбитись. Коли чую, що мене брат кличе. Невже він живий?! Я ж тільки-но бачив, як його вдарили списом!... Бо як удень було видно при місячнім сяйві. Я притишив кроки. І справді чую голос брата. Відскочив — справді біжить мій брат, хитається з боку на бік, заточується. А погоня

теж наближається, крики, тупіт. Я вискакую з-за дерева і хапаю його за руку. Питаю: "Брате, що тобі?" "Списом добре зачепили! Болить!" "Кидай торбу! Кидай казан! Ми моє поділимо". "Ні, половини для слави замало!..."

Біжимо ми. Я його підтримую, хоча і мені зі своїм скарбом важко бігти!... А погоня ось-ось дістане.

Ми рвонули вперед з останніх сил. І просто з розгону налетіли на норвежців. Вони саме прийшли в ті землі, щоб захопити скарби капища Йомали. Забрали вони нашу здобич і почали нам руки в'язати. Тут і погоня підбігла. Вони жерців, як качани капусти, зітнули. З одного маху на землю трупи поклали! Мене в'яжуть, а я все ж докумекав, питаю, чи хто мову лівів знає? "Я!" — один зголосився. Я йому й кажу: "Я син вашого ярла Одда Собаки! Він загинув у землі земгалів разом із братом своїм кривним. У нього був брат, як близнюк схожий! Мою матір, ліви вкрали, а батька Одда Собаку закололи. І брата його п'яного закололи". Виходить один норвежець і каже: "Це все правда. Сноррі і Туррі, тільки вони, втікли після тієї різанини. Сноррі і Туррі бачили жінку Одда Собаки. Дивної краси була жінка. І була в неї одна прикраса..." Я вихопився, не дав йому скінчити: "На шиї вона мала золоту руську гривну! Вона в неї і досі. А на руці мати носила візантійський перстень золотий із блакитним каменем! І досі він у неї!" "Це справді син ярла Одда Собаки". А тоді мені: "А це хто з тобою?" "Це син моєї годувальниці, мій молочний брат".

Далі вони не стали в'язати нас, тільки здобич нашу забрали. Та й кажуть: "Ведіть нас до капища!" Ми їх привели до капища. Прийшли і зарубали тих, хто там ще лишився. Розшарпали норвежці всю купу монет, здерли срібну личину Йомали з дерев'яної фігури, забрали два срібні списи, похапали всі срібні казани і казанки, і сокири. І вивели священного білого коня із стайні Йомали. Поки вони обдирали капище, я зміг якось перев'язати братові руку. Про здобич я вже й не думав. Тільки б урятувати брата... А норвежці виявились не розумнішими за нас із братом! Певно, що хтось із жерців побіг до селища. Бо за якийсь час ми почули наближення людей із хуторів. І норвежці не пішли назад тим

шляхом, яким прийшли. А вирішили пробиватись навпростець на північ до моря. Там, у гирлі річечки сховались їхні човни. Спочатку, здавалось, що ми порятовані. Бо від погоні поселян нас від правої руки закривала висока огорожа з міцних жердин з гострими сучками. Вона тягнулась через весь ліс. Ми всі згуртувались біля священного коня. Бо поселяни стріляли з луків і метали камені тільки в тих, хто був подалі від священного коня. Ліви до нас не дуже підступали. Певно тому, що боялись того священного коня. Адже серед них наче не було жерців?... Що нас захищали огорожа і з нами був кінь Йомали, то норвежці подумали вже, що ми порятовані. Та виявилось, що з другого боку лісу теж іде така сама огорожа. І ось вона з'єднується з тією огорожею, за яку ми ховались. Все! Всі виявились у глухій закуті! Назад повернути було неможливо! Бо звідкілясь з'явилися поселяни і попхали по піску здоровенні сани із сіном! І з-за саней стрілами били норвежців. Коли норвежці почали перелізати через загорожу, поселяни кололи їх списами та остями і лупили ціпами. Я прихопив брата і впав з ним на землю. Я зав'язав йому руки, а потім замотав собі руки таким робом, щоб здавалось, ніби мене пов'язали... Ти питаєш, як можна самому себе зав'язати, щоб здавалось, ніби тебе хтось поборкав? Можна, якщо ти добре вчився у чародія!

Отож, норвежці почали відбиватись мечами від поселян. Тоді поселяни кидали плащі і каптани на їхні клинки. І не могли вікінги нічого поробити проти сільського бидла! Всіх їх добре віддубасили ціпами та покололи вилами. Багатьох забили на смерть! Всі були поранені. Усіх їх пов'язали і повели до садиби їхнього старійшини... Ну, а нас із братом врятували і "звільнили від пут". Тому ми з братом могли вільно ходити подвір'ям. Хоча, власне, ходив я і все вивідував. Бо брат лежав у гарячці через ту рану списом. Полонених норвежців посадовили в яму в клуні. Ну, у вас такого немає. А в наших місцях, де тепла і сухості мало, у клуні роблять велику і глибоку яму. У ямі влаштовують добру піч. Її добре, добре розігрівають. Коли вогонь не підіймається вгору, а тільки гаряче повітря підіймається, струменить, тоді над ямою на драбинах викладають снопи. Гаряче повітря швидко висушує вогкі снопи...

Норвежців поборканих і кинули у здоровенну яму при печі. З гори закрили здоровенною лядою з тесаних плах, обмазаних доброю глиною. Ледь шестеро здорових хлопів накрили лядою земляну піч. Так що помордованим, пораненим норвежцям годі було й думати, щоб підважити.

Тим часом на подвір'я бонда приходили люди з сусідніх поселень. Я думав, що нам з братом пощастило порятуватись. Повернемось до селища і скажемо, що пішли по рибу в гирло річки. А там нас норвежці пов'язали... Та по обіді прикульгав єдиний страж, який був добре поранений. Він прихопив і приніс братовий підбурок і питав, хто хазяїн. Я вчасно це побачив і затяг брата в хлів. А сам розібрав лемехи на даху на клуні і заліз до середини. Та не з порожніми руками, а з сокирою та пішнею. Пішнею збив глину, сокирою розрубав клинці між плахами і порозсовував дрючки. За тим просунув в яму сокиру. Норвежці зрозуміли все. І в темряві об мою сокиру вони порозрізали собі пути на руках. А далі по жердині, що я їм теж просунув у яму, вилізло двоє найменших вояк. Вони й допомогли мені розкидати ляду і визволити всіх із ями. І те все в темряві, та ще й вони не знали мови. І я їхньої не знав. Я заліз на крокви, зробив шпарину і придивлявся і прислухався до всього.

Спочатку шукали мене. Та зразу забули, коли господар наказав викласти посеред двору на полотнища всю здобич вікінгів. Тут почалось ревище. Жерці собі і своє, і норвезьке правлять, простолюдини собі теж хочуть щось, старійшини, взагалі, на все зазіхають. Поки все поділили, обрахували, познали, то вже й вечір настав. Всі раділи, що, зрештою поділили. Тому нападників вирішили помордувати завтра вранці. Та й улаштувати забаву з тортурами на цілий день. Господар садиби вирішив і себе, і всіх почастувати добрим наїдком. Викотили барили пива і браги медовухи. Почали смажити баранчиків і поросят. Тому що всі були збурені, задрочені, ще з ночі всі були голодні, то й питво і добра їжа зразу всіх поморили.

Коли все затихло, виліз я назовні і почав збирати в послулих людей їхню зброю. Та передавати до клуні. Не так вже й багато було в садибі

людей. Бо більшість пішла вже напідпитку додому. Лишилися свої та ті, що були з найдальших хуторів. Всі норвежці озброїлись. Тільки тоді почали вилазити через дірку в даху. Я повів вояків до хоромів господаря. Він з усією родиною спав на другому поверсі у гарній світлиці. Там скрізь по стінах висіла добра зброя, а в скринях було всяке добро.

Коли підійшли до хоромів, я їй показав свої пазурі. Не дарма ж мене орлан через озеро носив, а волхв чародійству вчив! Я сказав їм через того тлумача, на щастя ліви його не вбили: "Я знаю, де схованки зброї та скарбів. Тільки їх вам тоді покажу, коли всіх повбиваємо. До одного. І тихо-тихо повбиваємо, і тихо-тихо підемо звідсіля вашою старою дорогою!"

Вони всіх порубали і покололи. Я тільки того волхва порішив, що вуздечкою священного коня задушив мого молочного брата. Він не спав, бо він не їв і не пив з усіма хмелю. Він почав кричати і штрикати на мене підбурком. Але ніхто його не чув — одні ще п'яні спали, другі вже навек заснули. Я видер в нього підбурок і з усього розмаху всадив йому в голову. Ледь потім витяг із черепа підбурок. Не хотів, щоб хтось по цьому підбурку взнав, що ми з братом були в цім ділі. І свій підбурок я знайшов і забрав. Тільки тоді я показав, де у глибокому льосі в скринях ховав господар срібло і всякі коштовності. Так усі багаті ліви чинили. Загадки не було для мене, а от вікінги не знали...

Вікінги, як мені їй пообіцяли, тихо пішли з хутора, нічого не підпаливши, худоби не порізавши. І ще вони нічого не пили. Тільки їжі добре понабирали. І манівцями, через ліс, а потім піщаними дюнами вийшли до гирла річечки, де вже зневірилась у чеканні норвезька залога. На березі я зняв тіло свого брата з коня і поховав його у глибокім піску. Кінь був мій. І з конем я зайшов на один човен. Місце для нього було, бо половину залоги ліви перебили. А брату я потім поставив камінь в упомин...Скільки я тих каменів поставив по всіх землях!...

В Бірці я продав коня, і ми попливли до норвежців додому. Дуже край суворий. Вода і камінь, камінь і вода. Потім ми ходили походом на данів.

А ще потім попливли в Нормандію... Ну а там вже я плавав по всьому світу...

Запах моря Півник відчув, ще моря не було видно.

— Мій господине, що це так гарно пахне? Це якийсь запах незвичайний, якийсь наче з чарами...

— Це, мій малий соколе, морський трава. Хвилі трава викидають берег. Трава сохне і дух вітер носить. Тут трава маленький-маленький. Там, у мене на північ, у данів і норвежців трава довга-довга. Як виноградна лоза, як корабельна линва... Дуже довга.

Малий винограду не бачив. Тільки знав з розповідей прапрабаби, що на виноградних лозах в греках зріють гронами такі ягоди солодкі. Кожна завбільшки із найбільшу вишню.

Дивний запах огортав мандрівців. З моря тягла полудьонка прохолодна. Вона підхоплювала гострі запахи висихаючих водоростей. І несла далі, змішуючи їх з теплим духом чебрецю і гіркою полину на глинистих пагорбах. Вони впливали з вузької степової річки на широчінь моря, де попереду не було ніяких берегів. Лише ледь-ледь помітна лінія обрїю в якійсь далекій сріблястї юзі.

Малий чув, що море солоне і синє. Але це море було геть сіре. І блищало на вершках невеликих хвиль нестерпним, б'ючим по очах, блиском. Півник перекинувся за борт і спробував зачерпнути води. Та не дістав. Тоді Варяг зачерпнув ковшем води і подав малому.

Півник покуштував — вода була, як і казали, солонна. Значить це правдиве море. Але чого ж воно сіре? Тільки в тіні від човна вода мала зеленкуватий колір. І прозора була як у лісовому джерелі.

У веслярів наче друге дихання відкрилось. Вони поскидали доспіхи. Дехто й сорочки. І вдарили з таким завзяттям по сірих хвилях, що човен, наче велетенська довга щука, понісся невпинно просто на південь.

Малий перехилився через борт. І з великим здивуванням зауважив, що дно і зараз добре видно. А по дну повзали цілими щільними зграями якісь рибки. Не плавали, а саме повзали.

Як сонце злетіло у найвищу точку Варяг дістав свій рожевий чарівний камінь. Роздивлявся небо на всіх чотирьох сторонах. Сказав дядькові, що час піднімати вітрило. Дядько Півень дав команду і сам з вояками заходився коло вітрила. Варяг підняв вказівного пальця і тихо сказав Півникові:

— Твій молодець вуй! Якщо хочеш стати ватаг воїнам, навчись сам собі все робити і знати!...

Коли вітрило розпускали, то й вітру над водою зовсім не було. Та лише вітрило розпустили, як де й вітер повіяв. Зразу мандрівці вловили вітер. Вітрило випнуло лебедині груди і понесло човна з неймовірною швидкістю. Залога витягла весла і поскладала їх уздовж килля на мостини. Воїни, хто заліз під запинало в намет, хто накрився свиткою і задрімав просто на беседці. Як завжди, Варяг лишився на сторожі. При ньому дядько Півень, малий Півник і соколятник.

— Прив'язати кури і хату соколів. Вітер буде слабий, хвиля піде сильна!

Малий здивувався: "Як без сильного вітру може бути велика хвиля?" Та все так і сталося, як сказав Варяг. Піднялася хвиля. І човен просто перелітав з однієї гори-хвилі на іншу. Клітки з птахами гарливо прив'язали, все надіб'я припасували, згорнули вітрило. Бо вже без вітрила човен мчав мов його очманілі коні понесли. Та найстрашніше

діялось із небом. Спочатку стало золотавим, потім рудим, потім... взагалі посутеніло і настали руді сутінки, мов на порозі ночі!

В рудій темряві, крізь повітря насичене солодкуватим пилом, малий побачив лише першу бесідку, на якій зіщулились вояки. Дядько Півень стояв десь під рукою у Варяга і мовчав. Варяг щосили повертав рукоять стернового весла. Малий не витримав усього цього страху.

— Господине! Що це?

— Суховій із хозарський степ.

— Як ти тепер узнаєш дорогу до фортеці?

— По нічних зірки на небі. Ранок — по сонцю.

— Але не видно вже зараз! Тьма скрізь! Де там сонце? Де?!

— Чарівний камінь сонце покаже! — Варяг витяг із ладунки камінь і притис у кулаці до ока. Поводив, поводив головою праворуч — ліворуч, вниз — угору, угору — вниз.

— Сонце скоро сісти за край неба. Оно там! Наша лодія гонити туди.

Кидати ківці зараз всі!

— Так це ж море! Хіба ківці дно дістануть?!

— В цього моря дно дуже близько.

Мандрівці викинули аж чотири ківці. Линви натяглися, як струни на гусях. Дзвеніли, гули та ще й посвистували від гарячого сухого вітерця.

Потім впала задушна чорна ніч. Вітер не ставав сильніший, але хвилі не вщухали. Їх гнало і гнало.

Хвилі теж не давали спокою — човен то западав кормою, то задирав високого форштевня з головою ведмедя. Від того то підкидання вгору, то падіння вниз всім було напереливки. Особливо страждали дядько Півень та соколятник. Варяг навіть прив'язав соколятника до щогли, щоб той ще не побився об лави чи, ще гірше, не вилетів у воду. Варяг все робив навпомацки, бо темрява була повна. І, звичайно ж, ніяких зірок не було видно.

А вранці і сонця ніхто не побачив — все огортало руде запиало степової пилюки.

Та Варяг витяг свій чарівний рожевий камінь. Покрутив, покрутив ним на всі боки.

— Виймати кітвиці! Вітер змінив шлях нам на користь!

Швидко витягли кітвиці і розпустили вітрило. А на кітвицях витягли цілий сніп слизької, гостро пахучої морської трави. Малий почав перебирати пасма трави. І з них вискочив сірий прудкий крабик і — швидко-швидко поспішив боком, боком по беседці. Півникові дух перехопило — наче рак без хвоста! Малий прихопив за одну ногу крабика і підняв його вгору.

— Дядьку! Дивись — яке диво! Наче рак та ще й без хвоста!

Тут з жмака трави виповзли ще два крабики, зовсім малесенькі.

— Тихо, не галасуй..., — спадаючим голосом заблагав соколятник, що досі був прив'язаний до щогли.

У дядька Півня обличчя було без кровинки після нічної гойдалки. Але він взяв себе в руки і зробив вигляд, що йому цікаві ці морські сотворіння. А малий вже подерся через бесідки до Варяга.

— Дивись, мій господине! Які морські рачки химерні! Без хвостів і повзають боком!

— Це не раки, а краби. І хвіст вони мають. Хвіст вони до гузна притискають. Випусти їх у воду. Нехай ростуть. Вони виростають, як тарілка. Їх треба у морській воді варити. Смачно. Але болотяні раки є краще смакувати...

Вітер задував рівно і потужно. Тепер залога підняла кольорове розписне вітрило. Поступово світлішало. Але ще все навколо огортало сіро-рудю югою.

Варяг знов витяг камінь. Дивився на небо. Потім заплющував очі і нюхав вітер. То однією, то другою ноздрею. Після того закріпив стернове весло міцними линвами у потрібнім звороті. Поставив до нього дядька Півня. А сам вмовстився на бесідці. До схованки не пішов.

— Сонце чистий стане обідати. Тоді я кінчу спати. Мене ніхто не чіпати!

Все стало, як сказав Варяг, — яскраве сонце виплило із рудих пасм куряви. Та каламутні хвилі ще гнало рівними лавами. Хвилі ще пінилися білими гривами.

Варяг прокинувся. Загадав усім поїсти, напитись, а трохи згодом сісти за весла. Коли ж взяли до веслування та ще й під напнутим мальованим вітрилом, то летіли як на крилах до найдалшого міста Русі — бойової фортеці Тмуторокані.

Все розрахував хитрий Варяг. Підійшли до таємної і славетної Тмуторокані в золотих променях вечірнього сонця. Коли сонце почало швидко спадати до небосхилу, малий видерся по вантах на рею. Тому він перший і побачив і світлий берег урвистий, і фортецю з білостінними заборолами і вежами. Але не могли стіни, вежі, верхи церков і божниць Тмуторокані вразити хлопчика. Бо приплив він із матері городів Руських — златоверхого Києва. А от кораблі, що стояли перед фортецею просто приголомшили малого.

Перш ніж причалити до хвилерізу, їхній човен мав пройти між кількома ромейськими вітрильниками. Ці кораблі-дромони були такі великі і так глибоко сиділи у зелених хвилях, що змушені були кинути ківтиці подалі від берега. Малому дух перехопило від такої сили кораблів і їхньої величі. Він примостився на вершку щогли. Але щоб побачити, що робиться на верхній палубі велетня-дромона, йому довелось стати навшпиньки на реї.

На другий корабель-дромон, який вони обминали, піднімали кодолами степових скакунів з поверхні здорового помосту на човнах. Бородаті дядьки в спідницях щосили тягли линви. А ними кермував невисокий черевань у блакитному плащі. Він забігав до кодоли то з того боку, то з іншого боку, перехилявся через фальшборт до людей на плоту. І все кричав, кричав і розмахував руками, тицькав пальцями і комусь сварив кулаком. Тільки його одного і було і видно і чути на палубі. А на плечі в товстуна сиділа дивна невеличка рудувато-сіра тварина із гнучким предовгим хвостом. Щоб пліт із скакунами підійшов упритул до корабля, весла прибрали. Тому й варязький дракар проходив близько від дромона. На той час коня дивної золотавої масті вже підтягли до борту і обережно попустили на палубу.

Товстун схилився через борт до плоту і побачив на дракарі Варяга. Варяг неквапно підвів свої білі очі і підняв розчепірену велетенську п'ятірню. В цей же час хвостате створіння, що здавалось спочатку Півникові худющою химерною кішкою, повернуло мордочку до хлопчика. І він ледь не відпустив линву-штаг і не гепнувся вниз! На нього дивилось

людське личко, наче якої старої бридкої баби, та ще й з сивою бородою на вилицях. Це сотворіння показувало хлопчикові язика і махало, ну зовсім як товстун, людською дитячою ручкою!

Варяг хрипко прокричав кілька слів на дромон. Згори, з палуби йому затеркотіли якоюсь дзвінкою мовою. Товстун, ніби забувши про інших коней, що теж чекали підйому, все кричав і кричав Варягу, поки його геть не стало чути. Бо Варяг не сказав ані притишити хід човна, ані затабанити. То й човен-дракар поволі і плавко наблизився до довжелезного дерев'яного причалу на міцних дубових палях.

Тільки вони знайшли вільне місце серед невеличких вітрильників і причалили, як з'явилися княжі люди з портової залоги і митники. Вони спитали, хто головний залоги. І коли Півень показав їм княжий знак, дуже здивувались. Але досить чемно розпитали, хто він і його залога і з чим прибули. Тоді один із стражів поспішив до фортеці. Інші мовчки стояли. Всі чекали без всяких розмов та запитань.

Стало темно. Запалили смолоскипи і повісили на стовп глиняний ліхтар із товстою свічкою. Від яскравого світла смолоскипів темрява стала ще чорніша. А на смоляних хвилях застрибали, заколивались відблиски вогню. Півник побачив, як із чорної глибини на світло вискочила велика зграя малесеньких рибок. Рибки то зблискували дзеркальними стрілками, то розчинялись в чорній глибині. З ними вилетіли на поверхню, вже як справжні стріли, довгі і вузькі рибини з роздвоєними хвостами. Вони неслися з блискавичною швидкістю по самій поверхні, а то й вистрибували вгору, наче справжні зелено-срібні стріли. Хлопчик тільки крутив головою за ними.

— Цей риба сарган звати. Швидкий плавець. Цей риба тут дрібний. У Нормандія він два рази більший і кращий стрибунець. Смачний!... Хочеш я його спіймаю остями?

Варяг витяг із козуба дрібні ості, наче густий гребінь із крицевих гостряків. Настромив на держак довжелезний і тонкий. Тільки зручно прилаштувався біля борту дракара, як почувся на початку пристані лунке гупання по дошках. Із темряви об'явився посланець.

— Іди, хто старший! Князь кличе.

Тоді дядько Півень наказав сокольничому взяти золотавого сокола. Дядько Півень оглянув свою одіж, обтрусив від рудої пилюки свою кунячу шапку і з місця, мов коза чи заєць, вистрибнув із човна на дошки пристані. Всі тільки рота роззявили. Оцей, зовсім парубчак за лицем, не тільки старший залоги, а й спритник такий, що жоден із присутніх тут з ним не позмагається... З помосту пристані дядько Півень простягнув сокольнику-помитчику руку і просто вирвав його нагору з човна. Ця міць молодика вже й Варяга здивувала, проте він тільки скинув праву брову і пожував свої сухі вузькі уста.

Варяг віддав малому дрібні ості на довжелезнім тонкім держаку:

— Пробуй ти колоти сарган! — а тоді дядькові Півневі. — Я з вами ходити. Раптом світлий конунг спитати про степ і водяна дорога? Це конунга Містіслава земля. Йому буде звіт, коли конунг спитає...

На таку предовгу і значну промову Варяга дядько Півень тільки низив плечима і кинув через плече:

— То й ходи з нами, воїтелю!

Стражі високо підняли смолоскипи і погупали разом із киянами по довгому причалу. Тільки глиняний яскравий ліхтар лишився висіти на гаку на стовпі.

Звичайно ж, світла стало менше, ніж зі смолоскипами, проте і на відблиски товстої свічки припливала дрібнота. І зразу ж за нею вистрибували зелені, лискучі, довгоморді саргани.

Півник ледь спромігся підняти довгий держак остей що вище над водою. І опустив рвучко вниз. Але удар вийшов і не точний, і не такий блискавичний, як було треба. Заважкий, як для нього, держак ледь не потяг його за собою у воду. Він забив коліно і обдер лікоть об дошку. Після невдачі віддихався. Взяв держак остей до середини. Але тепер верхня частина перетягувала назад у човен. І вдруге Півник ударив по найближчому саргану. І знов не поцілив по стрімкій рибі. Знов забив, тільки друге, коліно. Та ще й обдер зап'ястя лівої руки до крові. Зупинився і почав висмоктувати рану, щоб спинити кров. Відчував, що підступають сльози. Та не від болю, а від того, що всі на нього дивляться і бачать його невдачу. І воїни-варяги, і страж тмутороканський, що підійшов перевірити ліхтар, і моряки з інших лодій. Все це люди чорновиді, у якихось чорних і рудих кошлатих гунях, у високих гостроверхих шапках повстяних.

І тут на нього найшло натхнення! А якщо покласти ості на борт і нахилити до самої води? Тільки риба мигне, потнути її одним швидким порухом! А не підіймати вгору важенні ості і потім бити ними вниз...

Півник ще раз облизав рану і, поклавши держак на борт, попустив гостряки до води. Та й став чекати, коли побільше рибин підійметься до поверхні і підпливе найближче до дракара. І на дракарі, і на човнах, та й портовий страж, побачивши, що малий не повторює своїх рибальських зусиль, перестали на нього дивитись. Він добре вичекав.

Ось, нарешті, щільна згряя сарганів. Швидко і навкіс потнув остями. Так як ото б'ють вояки списом на ристалищі. Не бачив, а відчув, як здригнулись ості, зіткнувшись з якоюсь пружною перепною. Він натис униз на верхню частину держака. Ості задерлися вгору і на їхніх гострих вістрях забилася зелена блискуча рибина. Півник потяг держак по борту, як ото рогачем витягають із печі горщик. Здер прудку рибину і поклав її

на мостину. Вона кілька разів тріпонулась і затихла. Коли малий здерав з остей здобич, луска легко зійшла з боків і руки були геть перемазані слизом і дрібними лусочками. Він, не думаючи про сорочку, обтер пальці об груди і знов поклав ості на борт. Вичекав, скільки треба. Удар навкіс!... І знов на гаках щосили б'ється зелена жива стріла!... За другою рибою пішли інші, наче самі собою. Півник здерав сарганів з остей, все більше забруднюючись лускою. Скоро в нього луска була і в чуприні, і на вухах, і по всьому одягу, а про руки й ноги годі й говорити!...

Він увійшов в такий шал, так зосередився на риболовлі, що й не зауважив, що на помості над ним стояли моряки з інших лодій. А кілька воїв з їхнього дракару перелізли через бесідки поближче до малого. Вони перемигувалися з тими, хто стояв на причалі. Півник тягав сарганів до того часу, поки не прийшов інший страж і не забрав ліхтар на початок причалу. Малий зняв останню тріпотливу рибину і кинув її на купу посулих зелено-сріблястих стріл. І запал, і сили враз полишили малого і він в одну мить зопав у глибокий сон. А ості так і не випустив з рук.

Сон обрізало пекуче сонце, обпаливши йому ліву щоку нищівними променями. Але не встиг розкліпити закислі очі, як вдихнув густу суміш кислого вугільного диму, гостро свіжого запаху водоростей і дразливого запаху смаженої риби. І ще крізь все пробивався п'янкий дух чи то пелюстків шипшини, чи то якихось інших медових квітів. Хлопчик спробував витягти скоцюрблені ноги. Гострий біль пробив м'язи, корчі скрутили праву литку. Він схопився за литку і відчув під пальцями гулю, в яку стягнуло м'язи. З останніх сил підтягся на руках, вчепившись в дошки обшивки. Хоч як не боліла литка, він встав навшпинки на самісіньких пальцях. Тепер відчував, що болить все тіло, не тільки литка ноги!

Він поволі обернувся до воїнів, що сиділи на демені біля жаровні. Вони смакували смаженими сарганами. Та й запивали темним вишневим вином із великої грецької корчаги. Кілька просто пили вино та чекали, поки на решітці дійдуть саргани. Ні дядька Півня, ні Варяга в човні не було. А соколятник-помитчик лежав у затінку під смугастим святковим

запиналом. До лоба і скронь він поприв'язував шматком рибальської сітки капустяне листя.

Півник відпустив дерево і спробував і собі посмакувати рибою. Це ж він стільки натягав цих прудких, мов стріли, сарганів!... Та, лиха б його доля побила! Соколятник-помитчик розкліпав очі, підвів голову і крізь стогін прохрипів:

— Куди ти лізеш? Подивись на курчат!... — і показав кволим рухом на лівий борт.

Непокрита клітка з курчатами стояла на самісінькій спекоті. Розчепірівши крила, розкривши дзьоби і заплющивши очі, валялись курчата.

— Нічого! Я зараз поцілю чайку! Тут їх он стільки! — Та й шкульгаючи від нестерпного болю, подався до козуба, в якому зберігався його самостріл.

Але його спинила варяги-поморяни:

— Не руш! Тутейші можуть збуритись, якщо заб'єш чайку.

І тоді Півника просто злило, наче окропом, від страху: "Чим же годувати княжих соколів?! І що з ним зробить дядько?!". Наче в гарячці Півник виліз із човна на причал і побіг, кульгаючи, по дзвінких дошках причалу. З причалу скочив на жорству. По жорстві було як же важко бігти! Малому здавалося, що зараз він чи виверне, чи зламає стопи. Та жорства скінчилась і довелося підійматися крутим кам'янистим схилом.

На брамі чорновиді воротарі не звернули на нього ніякої уваги. Проминувши дубові зруби та глиняні хижі для кустодії та митників, Півник побіг прямо курною вулицею. Вулиця була дивна — то високі паркани глиняні, то кам'яні, то тин високий гостроверхий із дзвінкого дуба. Ще з-

за тинів і верхів будівель нічого не було видно, а вже чулося голосне шумовище. Сказати б ревище! Такого галасу Півник не чув і на Бабинім Торжку в день змагань! Люди верещали на всіх язиках, коні іржали, верблюди ревіли. Ще якась, не відома Півникові, тварина так кричала "І-а! І-а!", що всі інші крики блідли наче.

Малий вискочив на майдан. Та й побачив справжній табір. Намети і повстяні вежі на колесах, ятки з очеретяним верхом. Лежали й верблюди з паками. І скрізь люди, люди! Всякі — від білявих русів до чорних греків та якихось міднолицих чорнобородих хазарів. Все кричало, верещало. На якусь мить в малого голова пішла обертом. Та, як не дивно, увесь цей рейвах потім його збадьорив. І він кинувся шукати продавців курей. Курей він не знайшов. Але в одному закапелочку площі під очеретяним тином, вмазаним густо глиною, сиділи рядком люди. Були вони босоногі і всі в довгих подертих каптанах. Руки і ноги в них були худющі. А личини всі мали округлі, масні, наче бабські. Але з тонкими вусами і борідками, наче мишиними хвостиками. Перед ними стояли однакові, плетені з рогози, кошики. У кошиках камешились перепілки.

Малому від хвилювання стиснуло груди і він тремтячими пальцями зняв із шиї ладунку. І серед оберегів намацав свій найбільший скарб — рублену навпіл ногату. Тримаючи в лівій руці півсрябняка, почав правицею надягати через голову ремінець ладунки. Саме тоді його так штовхнули, що він заточився. І щоб не викачатись всьому в куряві, сперся об землю лівицею. І впустив свій скарб у порох. Він миттю відновив рівновагу й зразу ж нахилився, щоб взяти своє срібло. Та чиясь темна брудна рука вхопила срібло і щезла межі ногами покупців. Бо всі покупці з'юрмилися біля клітки з чотирма невеликими, чорними, як вугілля, тетерюками.

Півник кинувся за тією злодійською рукою, але не зміг зразу проштовхатися крізь дорослих. Як пробився на вільніше місце, то не побачив там жодного хлопчика. Його кинуло в холод, потім наче облило окропом по всьому тілу. Застугоніло в скронях, перехопило горло і він захлинувся сльозами. Стояв на середині провулку і плакав. І через сльози

не бачив, як на нього наступає верблюд із хмари куряви. Верблюд тягнув рипучу двоколісну хазарську гарбу. Але малий нічого не чув і не бачив.

Верблюд не затоптав хлопчика. Тварина зупинилась просто над малим. Хоча погонич потяг його тростиною, верблюд не зрушив з місця. Тоді погонич обійшов верблюда, щоб подивитися, що там таке. І побачив Півника. Він замахнувся на малого тростиною. Та різкий владний голос сказав щось незрозумілою мовою. Погонич у гострому ковпаку опустив тростину і відступив до гарби. А людина з різким голосом взяла за плечі малого і відтрутила на бік. Півник підвів заплакані очі і побачив над собою череватого товстуна у блакитнім плащі. Того самого, що керував повантаженням степових скакунів на дромон. На плечі в нього сиділа та сама дивна хвостата тварина з людським личком і справжніми людськими руками. Дивилась на малого і ворушила бровами! Її тонку шийку обхоплювала лискуча обручка, від якої тягнувся тонкий сталевий ланцюжок до волохатого зап'ястя товстуна.

— Ти руський хлопчик? — спитав цей дядечко із сильним чужинецьким вимовлянням. Але всі слова вживав правильно, не те що мореплавець Варяг.

— Ні, я із древлянського краю.

— А, так, так! Іскоростень! — поспішив засвідчити товстун своє добре знання городів Руси.

— Ні. Я з Рудниці. У нас там добра руда для ножів і сокир...

— Ага, так, так! У вас на Руси добрі болотні руди... Не гірші, ніж в Африці. І камінь там у вас є хороший, рожевий. Добре ріжеться... Ти сюди з Варягом приплив торгувати? Ви привезли бурштин, хутро?...

— Ні, ми тільки тут спинились... Потім далі попливемо...

— Ви теж пливете до Трабзонту? Чи ще куди?

— Дядько не велить говорити чужим людям.

— Молодець, що слухаєшся дядька! Старших треба слухатись!... А тільки скажи мені, чого це ти так гірко плачеш?

— Мене отамо штовхнули і я впустив свій срібняк у порох. Коли я нахилився за ним, його хтось ухопив і втік у натовп!... Як я тепер куплю перепілок? Чайок, кажуть, у вас у затоці стріляти не можна... І де тих гав уполювати?... Якщо ловчі птахи заслабнуть, дядько мене заб'є!...

— Невже ті яструби такі коштовні?

— Та які яструби?! Два сивих кречети! Та ще й чорний ререг оттакенний! За них обези дадуть щире золото!

— Ну так вже й дадуть? Обези, щоб ти знав, великі скупердяї.

— Дядько казав, що дадуть! Бо те золото не кагану, а на Храм піде! І Варяг казав, що дадуть!

— Ну, якщо Варяг каже, то, може, й правда, що дадуть. Я твого Варяга знаю. Ми з ним у Царгороді в кості частенько грали.

— Варяг у тебе, мій господине, вигравав?

— Ні. Він хороший гравець, але мені завжди програвав. Одного разу я в нього всю його здобич виграв! Два сарацинські мечі і єгипетську карафку кришталеву!... Ну добре, чого ми стоїмо?... Пішли купимо перепілок...

— У мене немає більше грошей...

І малий знов заплакав, розмазуючи сльози кулаком по щоках.

— Ну не плач, не плач, мій хлопчику! — ласкаво проказав черевань. Та ще й полою плаща витер малому обличчя і жартома поляскав по сідницях.

А тварина враз зависла мордочкою вниз. Задніми лапами вона трималася за плащ, а передніми, ну точнісінько, як дитячими ручками, почала куйовдити чуприну малому. Хлопчик просто скам'янів від несподіванки.

— Не бійся, то вона з приязні. Ну пішли, купимо перепілок. Скільки вони коштують — якийсь мідяк за дюжину. Це не Царгород! Там все справді дороге...

— А в мене і мідних... монет... немає...

— Дурне! Я тобі задешево куплю хороших перепілок. А ти мені з Обезів привезеш кошик лісових горіхів. Там їх повно на кожному узліссі. Ти ж саме цим шляхом вертатимеш назад?

— А яким ще можна вертати до Києва?

— Звичайно ж, через Пороги!

— Ну, мій господине, який же ти нерозумний! Хто ж на одному дракарі через Пороги вертає додому?

Торговець взяв Півника гарячими спітнілими пальцями за руку. І зразу ж хвостата тварюка скочила на плече хлопчикові. Малий аж присів від несподіванки. А товстун весело зареготав і погладив по спині тварину:

— Ах ти ж, Сірун, Сірун.

— Я не серун! — образився Півник.

— То її ім'я — Красуня по-вашому, а по нашому — Сірун.

— А хто вона?

— Як хто? Хіба ти не бачиш — мавпа африканська.

— А чого в неї замість лап — людські руки? І хвіст як у худющої кішки, а борода, як у рисі?

— Так її Бог сотворив...

У продавців перепілок товстун запускав у кошики і клітки свої волохаті спітнілі пальці й вибирав найжирніших пташок. Кричав, сварився, умовляв і насміхався, поки не вибрав дюжину пташок. Збурих усіх продавців перепілок. На кутку зчинився галас сильніший, ніж в інших кутках базару. Мавпа ж все сиділа на плечі в малого і ськала йому в кудлатій чуприні. Ніби щось знаходила і пхала в свої рухливі варги. Здавалось, що крім хлопчикової чуприни її ніщо не цікавить. Та коли раптом одна перепілка вирвалася із кошика, мавпа рвонулася вперед і на льоту схопила пташку та ще й голову їй миттю прокусила.

Зрештою товстун запхав всіх перепілок у плетений з рогози кошіль і віддав малому.

— Мій господине! Як я тобі принесу горіхи? Адже ти живеш на кораблі?

— Ні. На кораблі я тільки відправляю до Синопи коней, кожів та рибу. Назад я повертаюся із тонкими ромейськими товарами. Тут я мешкаю в

домі ромея Спіро. У нього найсолодший на всьому узбережжі виноград. Йому хазари привезли черенки із самої Бухари... Отакенні грона визрівають... — Товстун показав руками як би розмір телячої голови... Ну, ну, Сірун! — розсердився товстун і відібрав у мавпочки перепілку. Бо мавпочка почала дерти пір'я з мертвої перепілки і обсипати ним і пухом і голову хлопчика, і плащ торговця. Мавпочка Сірун невдоволено заверещала. Але череватий смикнув її за ланцюжок і вона зробила вигляд, що розглядається довкола і їй зовсім не цікаво, що господар робить із її здобиччю.

Вони вийшли на вузьку, проте охайну вуличку. Прямували вниз до портових воріт. Тут всі стіни будівель і огорожі були із світлого каменю. А дах невисоких домівок покривала луска червоних глиняних черепиць. Біля однієї дубової хвіртки у міцному кам'яному мурі товстун спинився і застукав важким срібним перстнем по вибіленому часом і сонцем дубу. Тієї ж миті хвіртка відхилилась і в ній постав, упираючись в лутку головою, худючий чорновидий чоловік. Черевань і кощавий привітались і швидко-швидко заторохкотіли про щось своє. З-під руки хазяїна Півник побачив у глибині двору під яскравими зеленими лозами неймовірного птаха. Півникові він здався більшим за гусака. Довгий же хвіст, взагалі, був не до порівняння! Птах горделиво походжав коло якоїсь сірої птахи, схожої чи то на дрофу, чи на велетенську куріпку. І час від часу струшував довжелезними пір'їнами хвоста. На кінці кожної предовгої пір'їни було ніби темно-синє око з якимись переливами золота, смарагдової і трав'яної зелені, коралів і мідного червонуватого зблиску. Кожна пір'їна отим вічком круглим при найменшому стріпуванні сяяла, палала, зблискувала немов чарівним вогнем!

— Закрий рота, а то ґава влетить! — почув Півник над собою. Підвів очі і зустрівся з насмішкуватим поглядом товстуна.

— Це мій павич! Царська птиця! Більш тут ні в кого немає! От привезеш мені добрих горіхів — подарую тобі перо своєї жар-птиці..., — він не договорив, бо малий радісно крикнув йому:

— Дивись, дивись! Он, он який хвіст!

Бо павич, точнісінько, як звичайний півень, затупцював навколо сірої птахи. І з терхотінням підвів і розпустив опахалом всі свої пір'їни.

Малому здавалось, що все подвір'я заповонила небесна веселка. Та ще й до небесних кольорів додалися відблиски золота, срібла та іскри вогню з ковальського горна!

— А що ж ти хочеш, малий? Та мені ж його подарував сам катапан із Трапезунта! За одного агарянського скакуна. Я йому дістав коня. Він мені заплатив золотом та ще й подарував цього павича!... Як повернешся з Обезів і мене тут не буде, то спитаєш у Спіро, де знайти купця Тарона. А тепер біжи на дракар! Та мовчи, що я тобі за мідяки купив дюжину перепілок, а ти хотів їх купити за півногати. Та й того в тебе поцупили! Мовчи, бо засміють та затюкають!

Однак на дракарі і кепкупання, і регіт були. Бо виявилось ось що. Дядько Півень, Варяг і соколятник-помитчик повернулись із княжого бенкету на світанку. Дядько Півень і Варяг, хоч були добре впиті, та спромоглися не побити велику корчагу з добрим корсунським вином — дарунком князя Мстислава для всієї залоги. Отим бо вином і запивали вояки Півникових смажених сарганів... Ну а соколятник — бо на дурничку — надерся, як вовк глею! Та ще й нажерся родзинок, горіхів та смоковниць. На човні його почало нудити. І він не встиг долізти до борту дракара, а виблював у клітку з курчатами. Та зразу й заснув. Курчата блювотину повидзьобували та й попадали п'яні. А потім, коли соколятник трохи проспався і побачив, що з курчатами, злякався і всю вину на Півника зіпхнув.

Як Півник все второпав, то його вкотре за ці дні всього наче жаром обсипало! Його просто тіпало від люті. Але він нахилився і вовтузився зі своїми курчатами, бо всіх курчат він перекидав до однієї клітки. А перепілочок запустив у порожню.

І малий вирішив мовчати про срібло і мідь. Але якщо про це мовчати, то треба тоді й не патякати ані про Тарона і його мавпу Сірун, ані про "жар-птицю" павича, ані про заїзд ромея Спіро. Так Півник вирішив, так і зробив. Мовчав. Та й часу не було на розмови. Бо дядько Півень одержав дозвіл від князя Мстислава на подорож в Обези. Та й пообіцяв ще до вечора прислати тлумача, який знав ті мови.

Варяг підступив до дядька Півня:

— Слухай, воїне! Час перед тлумачем використати на воду і на харч. Швидко. Він не може бачити барила води. Ні корчаги води. Не може бачити хліб, не може бачити в'ялену сайгу, — Варяг від такої довгої промови аж упрів і втер спітніле чоло, відсунувши на хвилю на потилицю свою шапку-шолом.

Дядько Півень підтягся навшпиньки і тихо проказав:

— Я так розумію, що він не повинен знати, яким ми шляхом підемо?

Варяг кивнув головою.

— І ми підемо далеко від берега?

Варяг кивнув головою. Тоді дядько Півень дав гроші і відправив на торжище чотирьох воїнів за поживою. А сам з кількома людьми вирядився по воду до водозбірні. Варяг же покликав малого і почав з ним, починаючи від носа до демена, востаннє оглядати судно.

Перекладач, він же й провідник, з'явився добре по обіді. Чорновидий кучерявий чоловік із пласким лицем і гачкуватим, як хижий дзьоб, носом. З усіма чемненько привітався, почав говорити, що він ще піде додому переночує, а завтра вранці на світанку він прийде і вони тоді вже рушать в дорогу.

Півник зауважив, що він говорить руською мовою краще за Тарона. Тільки часом, буває, швидко проговорить, а тоді довго мовчить і потім знов швидко говорить.

Тлумач уже хотів іти, як дядько Півень запросив його хліб з ними розломити і вина скуштувати знаменитого, корсунського, із княжого льоуху. І дядько Півень гречно відхилив полость намета під щоглою. Поки тлумач нахилився і сідав у затінку на беседку, Півник встиг розгледіти, що між двома беседками поставлено барило, а на ньому велике стябло з наїдками — хлібом круглим грецьким, шматками в'яленого м'яса, невеличкими копченими рибками купою, а також трьома срібними пласкими чашами. І глек стоїть. Варяг тримає однією (!) рукою корчагу (а вона Півникового зросту) і наливає у глек вино темно-вишневе. Тут дядько Півень обернувся до входу в шатро, побачив, що малий спостерігає за всім, та й опустив полость намета.

Довго пригощались в наметі славні мужі. Вже й сонечко позолотило заборолу і башти, коли з намету виповзли дядько Півень і Варяг. Їх добре хитало і вони підтримували один одного. Хоча Варяг підтримував рукою дядька Півня, а дядько Півень підперав тім'ям під пахви свого велетенського сотрапезника.

— Браття-молодці, — виголосив дядько Півень з-під пахви Варяга, — відпочиваємо до третіх півнів...

Всі полягали відпочивати на беседках, позагортались у плащі.

Тільки Варяг, заточуючись та важко сопучи, перебрався до стернового весла. Обмацав кожну п'ядь весла, попустив закрутки і витяг лопать із води. Покликав до себе Півника.

— Знаєш, чому ми заспали тлумач конунга Містілава?

— Щоб він не пішов спати додому.

— І все?

— Ну... не знаю...

— Тому що тлумач є чоловік-собака конунга Містілав. Він не єсть дурень. Він бачить барила води, бачить запас хліба.

— Ну то й що?

— Е-е-е! — Варяг гикнув і заметеляв головою. — Він побачив воду, хліб — побігти до конунг Містілава і сказати: "Дракар пливе не бачити берег. Дракар пливе чистою вода".

— Ну то й що?

— Поки зараз — ніщо! Але потім швайка вилазити з міха...

Варяг розпачливо махнув рукою, замовк і заходився закручувати линви кермового весла. Після весла Варяг облазив, де тільки можна було, весь човен. І Півник за ним. Варяг тільки сопів, важко дихав і все вистукував пальцями по дошках, брусах, шпангоутах. Перевірів кожну петлю для весел у бічних віконцях фальшборту. Промацав усі, один за одним, кочети-скарми.

— Тепер і ти спати, і я спати.

Малий примостився в закапелку на носу, прихилившись спиною до форштевня. Варяг дав йому вовняну дергу. І хоч вона тхнула потом і рибою, проте добре гріла, то й спати під нею було тепло і солодко. Крізь сон малий чув, як на човні почалось тихе камешіння. Потім тихо забурулилась вода за бортами. І той рух води передався обшивці дракара. Напруга проходила по всій довжині тонких предовжелезних дубових дошок і досягала стрімкого височенного форштевня. Весь цей рух і вся напруга починали просто гудіти в дереві. Від гудіння, що

напружувалось в дереві, малий прокинувся. І більше йому спати не хотілося. Хоча була ще темна зоряна ніч. І навколо було тільки море. Тихе море з лінивими хвилями. І ті сонні хвилі розтинав стрімкий біг. Берега і вогні на березі не було видно. Тільки часом легенький павітер приносив на човен тонкий аромат чебрецю і солодки.

Малий спиною до форштевня напівлежав, напівсидів у щілині між обшивкою правого і лівого бортів. Спиною він був до руху човна. І при астральному розпливчастому світлі ледь-ледь розрізняв всіх веслярів на бесідках. Веслували всі. Навіть дядько Півень і сокольничий. Вони сиділи на першій бесідці. А Варяг стояв просто перед Півником. Підняв руки і щось міряв пальцями та шворкою, кінець якої затис зубами. Півник зачудовано дивився і дивився на дії Варяга. Та ось він повернув голову і зазирнув за борт. Там і було диво — навколо кожного весла закипали смуги зелено-блакитного вогню! Кожна краплина, падаючи, вибухала блакитним сяйвом!

— Ой, вода горить! — не втримався хлопчик і голосно скрикнув.

Варяг щось процідив крізь стиснуті зуби на зразок: "Не мертвися, так буває". Але мало це не задовольнило і він вибрався із свого кубла-щілини і підступив до Варяга.

— Мій господине, скажи — це небезпечно?! Це нечиста морська сила?!

Варяг ще щось промурмотів, а тоді зав'язав вузлики на шворці і вже з вільним ротом відповів:

— Так на південні моря починається кінець літа. Це знак — все добре нагрілось... У лісі бачив пеньок світить гнилий?

— Бачив.

— Так і море. За літо збирається дрібна труха із води і світить. Тут на земля полуденная світить ночі жук летючий і хробачок повзучий. Сильно світить!

Справді, коли їм через кілька днів безупинного веслування довелось ступити на берег, то першої ж ночі Півник побачив справжні рої тих жуків-світлячків. І так було всі ті дні довгі, поки вони з Варягом чекали назад дядька і всю залогу.

А сталося ось що. Варяг по зірках і сонцю проклав шлях човнові так, що вони жодного разу не наближались до берега. Тому то й запаслись джерельною водою і в'яленим м'ясом та прісним грецьким хлібом. Потім, на якийсь день вони круто повернули на схід і рівно в полудень пристали до берега.

Від селища, що було, може, за версту вгору по річці, до них вийшла велика залога озброєних людей. Дядько Півень і Варяг через тлумача довго вели з цими насельниками переговори. Але ті не згодились через свої землі пропустити до гірських людей-сванів. Бо золото там, у гірських потоках, ловлять баранячими шкурами. І дядько Півень і Варяг обіцяли їм дати дари — нічого не хотіли ті прибережні люди.

Довелося вертати назад, на північ. Бо коли їхній човен відчалив від берега і попрямував далі на південь, назустріч їм виплили десятки човнів із озброєними людьми.

Вони пливли тепер вздовж берега цілу ніч і половину дня, поки не побачили гирло річки, досить широке. Дядько Півень порадився із Варягом і вирішив причалити до берега. Тлумач почав переконувати їх, що тут живуть погані люди. Всі вони розбійники і людолови. Видно було, що він боїться цього місця і людей тутешніх. Він настільки боявся, що не міг цього приховати. Всі бачили його переляк, але виду не подавали. Проте, коли за наказом дядька Півня соколятник засурмив у ріг і з'явилися тамтешні насельники, нічого поганого не сталося. Їхній князь

прийняв дарунки і запросив до свого селища. Та найкраще було те, що два чоловіки з почту князя розуміли мову. І тепер ні дядько, ні Варяг не сумнівалися чи правильно тлумач перекладає їхні слова. Князь не тільки дозволив пройти заgonу через його землі, а й дав дюжину вправних молодих воїнів для підтримки та ще й двох мисливців-провідників. Ще й князь влаштував гучний банкет. На тому банкеті Півник вперше покуштував і солодкий виноград і червоні зерна-самоцвіти з гранатового яблука і смоковниці. Ще й кам'яним медом його пригостили — сухим, запашним, світло-жовтим. Він і до рук навіть не прилипав. А що було найсмачніше — ніби ковбаска із засохлого вишневого глею. Тільки солодка-пресолодка. А всередині в ній — шматочки горіхові! Що пригощали малого від душі і все подавали та подавали, то він геть об'ївся. І на нього така різачка напала, що десь під ранок він вже на ногах не тримався. То він і лишився з Варягом при човні. Бо дядькові Півневі ті двоє, що розуміли мову, потихеньку сказали — князь дуже просить не брати із собою Варяга. Бо у Варяга білі очі і руда борода, і все тіло у малюнках, а це дуже погана прикмета. Нехай він краще лишиться при човні у таємній пристані. Князь би це сам сказав, але він не хоче ображати своїх славних гостей заборорою при всіх людях. Дядько Півень передав їхні слова Варягові. Варяг ні рисою не змінився.

— Іди, пес війни! Іди швидко — чорні люди перемінливі. Іди швидко і нехай удача назад тобі прибуде! Іди, лайман!

Дядько Півень на "пса" не образився, бо Варяг зовсім не образливо назвав його, а з якоюсь навіть повагою.

Вони й лишились удвох із Варягом у хитрій гавані. Вище гирла, але де річка була ще глибока, люди тамтешні прокопали добрячий канал до старого русла. І над старим руслом, і над каналом росли здоровенні дерева. Їхні стовбури пообплітали всякі рослини повзучі. Але найбільше пагони колючої ожини з превеликими синіми ягодами. Може, разів у три більшими, ніж біля Півникового села.

З великою обережністю мандрівці і місцеві чоловіки завели туди крутогрудий дракар. У цій схованці було набагато сухіше, ніж би здавалось. То й комарів було не так вже й багато. Бо й вода через канал і арик пробігала досить добре, хоча й не так прудко, як в головному руслі.

Перш за все Варяг виліз на сухий схил за старицею і нарвав якоїсь колючки сиво-зеленої. Запарив у казанку і дав пити Півникові. Гірке та бридке було пійло, а проте ввечері Півник вже міг поїсти вареного вівсяного толокна, що Варяг назвав його "путря". Вночі Варяг вийшов із смолоскипом і остями. Зварив юшку з дивних сріблястих головатих рибинок. Смак видався Півникові надзвичайно тонким і з найтоншим ароматом.

— Що це, мій господине? Так смачно!

— О! Славний ромейський риба-кефалус. І ще дрібний річковий рибка-бичок! І ще трохи морська вода і дві більше вода джерельна. Але це не більший смак. Скоро піде грецька риба ставрида на зимівлю берег Синопа. Будем ловити голі гачки! Наживка не єсть потрібна!

— Правда?

— Я — вікінг. Мені не можна брехати друзям. Війна — брехати можна!

Варяг не брехав. За чотири дні він із старого попсованого стовбура зробив човна. В таких великих видовбаних липових стовбурах чавили виноград на сусло. Але чогось велетенський липовий стовбур тутешні люди подовбали та й кинули. Ну а Варяг викінчив для своєї потреби. На липовій довбанці вони удвох із хлопчиком вийшли по ставриду в море. Опускали линви з важкими кам'яними грузилами глибоко у воду. Коли Варяг командував — щосили смикали і тягли вгору. Знов смикали і тягли вгору. І так, поки не витягали снасть зовсім. На линвах було багато повідців. У Варяга на кожному гачку тріпотіла синьоспинна лискуча

рибинка! У Півника рівно половина гачків лишалась порожньою. Півнику те було дуже прикро. Та коли, врешті, і в нього на всіх гачках затріпотіли ставридки, засяяли у золотавих променях сонця, він не стримався.

— Як хвіст павича Таронового! — та й заходився зривати полов. Варяг зняв по одній ставридку за ставридкою, і тільки тоді спитав, не дивлячись на хлопчика.

— Тебе Тарон до Спіро водив? Родзинка пригощав?

— Ні! Тільки обіцяв.

— А ти йому що обіцяти?

— Привезти тутешніх лісових горіхів.

— Ти Тарон розказати наш шлях?

— Ні. Я сказав, що мені дядько заборонив. І він перестав випитувати... Тільки... певно я десь обмовився, бо він зрозумів, що ми пливемо в Обези...

— Добре, тільки скажи самий початок Тарона і до кінець.

Поки Варяг веслував до берега, Півник все й розповів, як було.

— Добре! Цікавий казка. Ти молодець — тепер слово дав — діло зроби. Найкращий горіх у добрий кошик. Нехай Тарон власні очі дивиться — ти вірний слову!

Півникові стало зразу легше, бо соромно було з усієї історії. Та й мулько на душі, що тоді Тарону про Обези промовився, а зараз про

павича ляпнув. Але добре, що Варяг ані скривився, ані дорікав, ані кепкував. Хоч і просторіка, та як все розуміє!

Тільки от їжу він собі готував не по-людськи! Півникові засмажив ставридок на решітці. Коли Півник наївся досхочу, він послав його в селище по молоко. Півник приніс великий глек. Ледь-но притяг. Тоді Варяг влив молоко в казан, додав води, засипав попатраних рибок та ще й накришив туди дикого часнику. Поки варилась молочна юшка з рибою, Варяг тільки очі мружив та ніздрі роздував. І сам виїв усю юшку! До кісточки, до плавця обсмоктав рибок, попідберав кожний шматочок, кожну дрібочку часника. А тоді, напівзомлілий, спершись об стовбур, возлежав біля тахнучого багаття і щось солодко мугикав.

— Що ти співаєш?

— Я теж малим жив... Ця пісня моя молочна, цицькова, мама. Вона пісню колискову співала... Я теж малим жив...

І ще дивувало Півника — коли він приносив із селища глек вина, Варяг не пив його, тільки куштував, а тоді виливав у велику корчагу для води.

Як і на морі, кожен день трічі, а вночі, після других півнів, Варяг споглядав небо, зорі, сонце і місяць. Одного разу Півник, який прокинувся разом із Варягом, спитав:

— Мій господине! Тобі не набридло кожен день все споглядати небо?

Вперше Варяг розсердився, став червоний лицем. Певно від люті заговорив правильно:

— Дурень малий! Я учень Зоряного Одді, найбільшого волхва. Він живе на таємному острові. Йому пілоти привозять новини про землі і зорі. Бо над кожною землею є своя зоря. І можна тоді взнати по зорях, куди

плисти. По небу взнають погоду. Погода більше вбиває людей, ніж походи. Ніколи більше не говори мені дурного.

Взяв малого за плечі і страшно впірівся у хлопчикові очі своїми чорними цятками на білих більмах .

— Іди князь обезів і покажи на пальцях: сім день буде сніг, буря, дощ. Через гора. Потім буде буря через море. За два день. Бігай!

Малий побіг по пересихаючому руслу однієї з трьох річечок, що вливалась до стариці. Стрибав з одного плаского каменя на інший. І тоді в ковбанях у кришталевій воді скидались рибки. Часом і на суше вистрибували і там тріпотіли, миттю обсихаючи на розпеченій жорстві. Зразу ж з'являлись ворони і хапали здобич. Малий підбігав до княжої садиби. І навіть коли був за кілька сот кроків до неї, то не бачив її. Просто на пагорбі велетенська купа височенних дерев. Ніби маленька діброва. Тільки в ту діброву з усіх боків поспішали зігнуті люди. Вони йшли мовчки. Бо велетенські корзини на спинах просто вдавлювали їх у кам'яністі стежки. З-за дерев долинала якась музика. Чи люди такі голоси мали, чи три гудки за одним вели мелодію. Мелодія мовби кликала злетіти до тих далеких блакитних верхів, що коливались у запиналі спекотної юги.

Підбігши до перших носіїв корзин, Півник чемно привітався, знявши шапку і вклонившись. Йому щось відповіли високі чоловіки. Топали босими порепаними п'ятами, як прості смерди, а в кожного на поясі теліпався здоровенний чингал-кама. Та ще й деякі спирались на дивну зброю — короткі списи із довгими вузькими клюгами. Той кожен спис мав бічний гак-сучок.

Носії корзин і хлопчик ступили під затінок товстезних буків. І скрізь на стежках межі стовбурів простували люди з корзинами. За тінистими буками визирала широко зелена галявина. Посеред галявини високий дубовий тин з гострими верхами паколля. По всьому тину прорублені чорні вічка малесеньких бійниць. А замість брами тільки одна висока

хвіртка, кована по дубових брусах залізними фігурними смугами. Ширини, щоб пройшов тільки один чоловік, чи проїхав верхівець, не спішуючись.

При хвіртці хлопчика за холошу прихопила велика чорноморда сука. Малий голосно запросився. З-за носіїв із хвіртки з'явився молодик у світлому вбранні і відігнав суку. Півник на мигах пояснив, що треба до князя. Молодик у гостроверхім білім ковпаку показав Півнику, щоб він ішов за ним. Малий почимчикував дрібненько за молодиком. А за малим посунула чорноморда сука, що малому по груди сягала. Посеред двору на рівній зеленій галявині зростав неймовірної височини і товщини горіх. Його могутній стовбур обвивала виноградна лоза, сама завтовшки як добре деревце! Лоза розповзлася своїми пагонами по всіх гілках горіха до самої верхівки. З горіхового лискучого листя визирали дозріваючі зелено-жовті шкаралупи, немов яйця нурця-червоноголовки. А поруч лозу обтяжували чорно-сизі, попелясті виногрона. Кожне гроно не менше баранячої голови!

Під горіхом стовпи і поперечина з мідними кільцями конов'язі. До двох колець були припнуті невеликі, проте міцні і стрункі коники полової масті з чорними гривами і хвостами. Вони закидали один одному голови на чубки і хльоскали хвостами по нахабній мушві. А за конов'язю може за двадцять сажнів на сірих кам'яних стовпах піднімався високий рублений будинок. Новий, із золотаво-рожевих болонків каштану. Будинок виглядав мов би сторожова вежа на два поверхи. З усіх стін будинок охоплювали криті сіни. На високий сінешний ґанок піднімались, дуже круто, вузьки сходи без огорожі. На верху сходів стояв високий чоловік у білім вбранні та чорних вузьких ногавицях. Його стан туго перетягував вузький поцяцькований пояс. На поясі важко завис великий чингал-кама у срібних візерунчатих піхвах. На правім боці ременя метелялись звичайні чорні шкіряні піхви. Тільки з них стирчала мережана колодочка із слонової кістки!... Чоловік на ґанку стояв, широко розставивши ноги і впершись руками в боки.

Молодик поставив Півника, натисши йому на плечі, і підбіг до ґанку. Швидко заговорив, обертаючись та показуючи на Півника. Чоловік підвів праву руку, огладив чорну з сивими кінцями бороду і показав малому, де йому належить стати перед ґанком. Півник скинув шапку і в пояс поклонився.

— Вітаю тебе, мій пресвітлий князю! — і знов уклонився в пояс і замовк. Молодик шарпонував хлопчика за плече, ніби кажучи: "Ну й що далі?..." Тоді Півник, запхавши шапку за пазуху, почав показувати, як вже спромігся, те, що передрікав Варяг.

Князь уважно "вислухав" хлопчика і здвигнув плечима. Розкинув широко руки, обвів ними все довкола, показав правицею на топтунів у чавилі, потім на себе, ніби говорячи: "Ми тут живемо і краще все тут знаємо".

Півник миттю зрозумів, закивав щосили головою:

— Так, так, мій пресвітлий князю! Так, так!... Ну то я пішов...

І кланяючись все, порачкував до хвіртки. А у хвіртку все протискались і протискались носії здоровенних корзин. Малий бачив, як носії подавали корзини топтунам у чавилі. І ті перекидали одна за одною корзини у жолоби і з корзин сипалися блідо-зелені, золотаві та синьо-чорні соковиті грона. В жолобах липових, неймовірної ширини, танцювали бородаті дядьки і вусаті хлопці, поклавши один одному руки на плечі. І чавили, чавили казкової краси грона репаними п'ятами. Та ще й співали на кілька голосів пісню, яка так уподобалась малому. З велетенських колод сусло виливалось іскристими струменями в здоровенні казани, корчаги і бурдюки. А ще ближче до тину Півник побачив, як у яму, обкладену широким листям папороті, обережно викладали із корзин соковиті важкі грона.

"Диви, як у обезів все цікаво! У нас у випалених ямах зерно тримають, а в них виноград запасують!". Вже багато див побачив Півник в землі обезькій, та ніщо не могло зрівнятись із білими та чорними виногронами. Хоч і обжерся він спочатку виноградом, та охота до чарівних ягід не пропала. І не тільки ласувати виноградом кортіло. Красною важких золотавих та чорно-синіх грон око не переставало милуватись. Тоді вперше Півник подумав — а чи можна намалювати виногрона фарбами? Щоб на чорних ягодах була синьо-попеляста патина, а білі щоб світились із середини, як скляні намистини! Отако думаючи про виноград і фарби, Півник спустився до їхньої потаємної гавані.

Варяг витягав все із човна на берег. На березі вже виросла гора всякого надіб'я. Півника вразило, скільки всього може поміститись у човні! Та в найбільшій хаті-істобці такого не сховати.

— Розповідай! — виголосив Варяг, не перестаючи колупатись із мотками тонкої конопляної линви.

Малий і розповідав Варягу все, ходячи за ним і по березі, і в човен залазячи. Бо Варяг ні на хвилину не спиняв своїх дій і на хлопчика не дивився. Коли малий скінчив свою розповідь про зустріч із князем і про все, що бачив, Варяг вирік:

— Ми попередити князя. За прості обези він... йому... відповісти. Наш човен рятувати.

— Від снігу?

— Ні! Після снігу єсть багато води в річка. Вода котить камені. Може дно проколоти. Може бити об стовп дерева. Якщо багато вода — може забрати у море!

Варяг зняв шкіряний шолом і обтер рясний піт із сірого, зморшкуватого чола.

— Так що ж робити?! — справді злякався Півник, бо таким схвильованим він вперше бачив Варяга.

— Не мертвись! Ще живий — знаю, що тепер робили ми проти велика біда!

Той день до ночі і весь наступний день Варяг прив'язував линвами човен до найближчих дерев. Та так, щоб з якого боку не пішла вода (навіть із моря!) — човен буде на розтяжках канатів і не розіб'ється об дерево.

І ще вигадав — удвох із Півником вони загатили вихід воді з каналу. Човен водою підняло вище стариці. Тоді Варяг поприв'язував міхи з камінням до осей з колесами. Осі занурились у воду під вагою каміння. Затоплені осі з колесами Варяг підвів під киль човна, а тоді закріпив до бортів люшнями і найтовщими просмоленими линвами. На те, щоб "поставити" дракар на колеса, знадобився цілий день. Що вже могутній тілом Варяг, але наступний день він відлежувався під деревом, палив пахучі трави, щоб відігнати москітів і милувався дракаром. Вони розвалляли гатку і підняли ляду в отворі з каналу. Тепер дракар стояв на колесах серед пересохлого каналу. Тільки вузький струмок обминав низ коліс.

Малому було нудно споглядати ті всі линви, якими Варяг поприпинав бойового човна до могутніх стовбурів. І він подерся на стовбур найвищого ясена. Спочатку по глибоких зарубках, кимось давно зроблених, а далі з однієї гілки на іншу, мов по кроквах живого зеленого даху. Найкраще місце було там, де стовбур остаточно розгалужувався на всі боки товстими гілками. Тут хлопчик сів верхи на товсту гілку, а руками захопився за сучки найближчих гілок. Звідсіля, з такої височини він побачив, як по головному руслу ріки випливають довжелезні довбанки.

Випливали вони з-за того грудя, на якому в гаю ховалось гніздо князя. У довбанках веслували обези, всі у височенних клобуках і в темному одязі. Одні човни вже пропливали повз таємну гавань, де Півник і Варяг стерегли човна-дракара. Півник зразу зауважив — ні щитів, ні луків зі стрілами ніхто з них не тримав. Та й у човнах не було видно. Тільки на двох човнах лежали високими купами рибальські сітки. На тих човнах було по три веслярі попереду і позаду. Обезькі довбанки не мали ні корми, ні носа. Вони були однакові з обох боків. На деяких довбанках хлопчик зауважив блискучі вістря остей і підбурків. Перша довга довбанка випливала з гирла у море, а остання тільки витнулася з-за княжого пагорба. Кричати про бачене Варягові хлопчик не хотів, бо могли обези в човнах почути і побачити його на дереві. А спускатись униз теж не хотілося — поки туди та сюди, могло щось цікаве статись.

І справді — човни швидко виплили в затоку. Розійшлися підковою. З двох човнів, де було мало людей, почали щось викидати у воду. Сумніву не було — закидали сітки. Потім ті човни почали відпливати один від одного і пливли по колу. Інші човни поволі вигинались із підкови в коло, яке замкнулося разом з двома першими човнами. Хоч Півник мав чудові очі, та проте всього він не міг розгледіти. Бачив тільки, як у коло вирвався один човен. Кілька чоловік звелися в човні і почали бити остями у воду. Навколо човна вода збурунилася. Замигтіли в зелених хвилях чорні тіла, запінилася вода. Потім почали в зеленій воді розпливатись руді смуги. Зовнішні човни все щільніше сходились, все сильніше закипала вода в колі, забарвлюючись у рудий колір. З тих човнів схилялись люди і чіпляли підбурками чорні тулуби.

Півник бачив усе і розумів, що то в сіті загнали морських свиней і їх побивали без числа і лічби!... Але не хотів у те вірити. Бо відколи вони вийшли з Тмуторокані, морські свині весь час припливали до їхнього човна. Грали біля дракара, вистрибували з води аж до половини щогли, стрілою виходили на поверхню і летіли над хвилями, може, на яких чотири сажени! Один раз дельфін став біля дракара у воді свічкою, метеляв плавцями і хихотів до малого! І от тепер цих веселих

насельників моря на його очах нищили, цідили їхню руду у зелені солоні хвилі...

Хлопчик переліз на інші гілки і дивився, що робиться углиб землі. На пагорб до княжої діброви сьогодні не піднімався жоден носій із повною корзиною. А ліворуч, за обмілілою старицею, на схилі гори кучерявились бучні зарості ліщини. Верхні по схилу кущі вже зблякли зеленню і почали золотитись. "Завтра назбираю найкращих горіхів", — вирішив Півник і спустився з дерева.

Варяг вислухав Півника про дельфінів і про відсутність носіїв винограду.

— Моя душа не любить вбивство добрий розумний звір...

— Це ж риба така!...

— Ні, це звір рибний!... У нього кров червоний і гарячий! Діти родить через куку... Я бачив одна бухта Апулія, як родить морський свиня... хоча він краще водяний кінь називатись... Жадібні люди — морська свиня за його жир б'ють. Потім припливуть ромеї і купляти в обези жир...

Так вони розмовляли, поки Варяг перегортав рибу на решітці над вугіллям. Бо коли вони спустили з каналу воду, то з-під каменів назбирали повний кошіль дрібної риби, та й річкових невеличких крабів. Малий понапікав цілу купу. Хоч і не такі смачні краби були, як річкові раки, проте непоганий наїдок. Варяг теж покуштував крабів.

— Дуже маленький. Мало м'ясо. Підемо берег ловити великі. — Варяг показав як би завбільшки з тарелю. — Підемо берег без обези. Вони сьогодні і день завтра топтимуть жир мертві морські свині.

Дійсно, коли мінявся вітер, то приносив запах соснового диму і різкий запах солодкуватих підгорілих, ніби рибних, вишкварок. Хлопчик сказав Варягу:

— Таки морські свині — риби! Он як смердить їхній жир!...

— Ні, малий хлопчику! Вони рибу живляться — тому запах риби. Чайка теж риба запах. Тільки вона рибний птах.

— А-а-а... Я піду горіхів назбираю... Бо тут з моря тягне тим духом... Мені їх шкода...

Дійсно холодна моряна почала тягти в ущелину і приносити запах топленого жиру, диму соснового і солодкуватий запах тління розпатраних дельфінів.

— Іди, хлопчику... Як не забудеш, зайти селище бідні люди і хліб може дати тобі... Прості люди добрі є. Ділитись не пожадливі...

— Хліб у них не такий... Як перепічка-загреба... Поки теплий добрий...

— Хоч їхній тонкий хліб-оладок. Хоч сухар... Без хліб погано...

Малий взяв торбу на плече і ступив із схованки.

— Чекай! — Варяг подав малому довгу, тонку і важку червону палицю і ремінець з ножем на ньому.

Півник пов'язав ремінець поверх крийки і поспішив подалі від схованки. Дуже вже повіяло духом тління від моря. Вітер не тільки запахи приносив, а й людське перегукування та крики птахів. Певно що з усього узбережжя позлітались пожадливі морські птахи...

Схил із заростями ліщини добре прогрівся, а був ще тільки ранок.

Варяг дав малому кизилевий шист — він ним шарудів у пересохлій траві і жовтих відпалих листках. Може, п'ять змій сполохав, поки підібрався до рясних горіхових гілочок. Справді, тут, в Обезах, ліщина була удвічі більша! Півник зривав горіхи разом із сухим оцвіттям. Не дуже хотілося затримуватися на цьому схилі, де стільки зміюк вигрівалося. Він хоч і поспішав, та час від часу прислухався, зупинивши свою працю.

І раптом він відчув запах овечий. А тоді вже почув тупотіння по схилу турми і погукування пастуха. Прогрібаючи в траві кизилевим шистом, Півник вийшов із заростей і зітнувся з пастирем і його псом. Собака кинувся до малого. Та пастух у високім ковпаку й короткій рудій бурці щосили крикнув на пса. Пес слухняно відбіг до худоби. Підійшов пастух ближче і простяг руку, мов би питав: "Хто ти?". Малий на мигах, як міг пояснив, що вони прибули з моря і лагодять човна. На мигах Півник показав, що в нього живіт болить, бо хліба не їв. Пастух розвів руками — нема хліба, а тоді обернувся і показав на гори — що він із гір тільки-но спустився...

Перш, ніж йти далі вниз, пастирь витяг із заплечної торбини шмат білуватої речовини із медовим запахом і жменю великих волоських горіхів. Півник вклонився, приймаючи гостинець і, показавши на горіхи, кивнув головою: "Де?". Пастух зрозумів і показав, що треба піднятися схилом ще вгору, тоді ліворуч пройти. Там будуть кам'яні стовпи, чи може прохід між двома великими деревами. Тоді спуститися вниз праворуч. Перейти потік і там за потічком буде горіховий гай. Півник приклав руку до серця і, низько вклонившись, поспішив туди, звідкіля вівчар гнав турму.

На верху Півник озирнувся. Отара темним покривалом сповзала з жовтого схилу до вибілених каменів потоку. З лівого боку йшов вівчар у короткій бурці, а з правого пастирський пес то туди, то сюди рискав, підганяючи дурних овець. А попереду отари виступав білий прерогатий і

бородатий цап. Вівчар певно відчув, що хлопчик дивиться йому в спину. Обернувся і помахав рукою, показуючи, куди треба йти.

Поки дістався до горіхового гаю, може, дюжину гадюк сполохав. Горіховий гай утисся межі двома крутими кам'яними стінами. Коли ступив у гай, наче все огорнули зелені сутінки. Десь попереду грав-видзвонював потік. Над Півником світло-сірі стовбури струнких, височенних дерев. Де-де та сіра кора повздовжно репнула. Налетів вітер і там угорі зашумів віттям. На тонких гілочках рясно зависли кулі горіхів у зелено-бурій шкаралупі. Півник задер щосили голову і вдивлявся у далеке верхівття. Та не дарма ж Півник народився у деревлянських лісах. Крайку розмотав, варязький ремінь, тільки без ножа, міцно зав'язав. Крайкою обхопив стовбур, на ноги натяг петлю з ременя. І подерся вгору, впираючись ногами з петлею та пересовуючи вгору крайку. Піднімався вгору, як би стрибками. По черзі розслаблюючи то крайку, то ремінну петлю і зносячись все вгору та вгору. Видерся на саму верхівку. Прив'язався крайкою до стовбура, ремінну петлю повісив на шию та й заходився оббирати горіхи. А вони тут на кожній гілочці та не по одному, а просто гронами по шість-сім штук! Обриває горіхи Півник, а вітер розгойдує верхівку горіха... Може, раніше б Півник і злякався такої гойдалки. Та після мандрів по двох морях та й часом на вершку щогли, йому аж забавки було. Коли набрав повну торбу, то перш, ніж злізти, сидів на гілці, обчищав зеленувату шкуру, варязьким ножем розколупував шкаралущу і виймав солодкувате зерня. Верхня соковита шкаралупа гостро пахла, трохи схоже на запах водоростей. Певно тому й не почув кислий запах сиром'ятної шкіри, коли зістрибнув на землю і почав обкручувати крайкою поперек.

Його схопили зразу двоє. Один за ноги, другий за плечі. Той, що стис ноги, затягнув їх широким м'яким ременем. А той, що за плечі вхопив, одну руку відпустив. І тільки Півник рота розкрив, щоб закричати, як йому запхали в пельку повстяну кулю. І миттю зав'язали шворку, що проходила крізь повсть, на потилиці. Півник вигнувся, виламуючи собі хребет, і лівицею рвонув шворку. Розв'язав вузол! Руки йому завернули за спину, перев'язали ливною. А тоді вже знов зав'язали шворку на

потилиці. Півник викручувався, дригав ногами, намагався виплюнути повстяного колобка. Все марно! Він бачив над собою дві бородаті пики. Але очі над бородами були молоді і аж світилися мисливським запалом. Такі очі Півник бачив у боярських псів на ловах, коли вони рвали оленя. (Ну це вже він потім так подумав, порівняв.) Але людолови не дали хлопчикові довго споглядати себе. Один із них, рудобородий, зняв свій башлик і натяг його на голову хлопчику. Тепер Півник був обез'язичений, осліплений і поборканий! Та ще йому притисли коліна до грудей і запхали в корзину. Що це корзина для винограду, хлопчик відчув по тих лозинах, які вп'ялися йому з усіх боків у тіло. І по густому, солодкому і терпкому, аромату, який пробивався крізь сморід чужого поту башлика та баранячого лою повстяної кулі.

Корзину підкинули і кудись вмостили. Лозини ще сильніше вп'ялися йому в плечі і руки. Корзина заколивалась. І Півник зрозумів, що його несуть. А що його несуть на спині, він утямив, коли носій заговорив. Слова, незвичні, мов шерхїт листя, десь впливали за спиною в малого. Низькому глухому голосові щось перечив другий голос, вищий і запальніший.

Півника нудило від запаху чужого поту, давило колінами в череву, прорізало лозами скручені руки, пекло в п'яти.

Несли його довго, бо почав він умлівати. Та проте прислухався і чув як шумить потік, як гуркотять камені під ногами людоловів. Шум води відплив назад. Не було чути кроків нападників. Певно, що йшли лугом, кроки чимось глушились. Це міг бути або пісок, або густа трава. Піску Півник тут навіть на березі моря не бачив. Тут все або каміння, або жорства.

Нараз почулося тихе іржання. "Тепер вони мене на коня повантажать! Відвезуть за гори і я пропав!" — у розпачі подумав Півник і заплакав гірко і ревно. Але сльози і соплі почали душити його дихання і він ледь не задихнувся.

Та на коня Півника не повантажили. Його тягли на спині і далі. Носій почав дихати важче — значить почали підійматися вгору. І копита зацокали по кам'янистому ґрунту. Почувся третій голос. Десь поруч із цоканням копит. Третій голос був найвищий і найголосніший. Два перших голоса певно щось заперечили, чи зауважили третьому, бо третій зробився значно тихіший. Ставало наче холодніше. А тут ще запекло по-малому. Півник почав борсатись і мукати, бо хіба закричиш з повним ротом вовни? Але ні носій корзини, ні ті двоє не звертали ніякої уваги на Півникові стогони і борсання в корзині. Півникові припікало все сильніше й сильніше. Йому вже просто ставало важко дихати. Від напруги в нього полились сльози. Він ще кілька разів шарпонувся. Мукати він вже не міг. Він ледь дихав. Більше триматись він не міг...

Спочатку носій певно нічого не відчув. Потім йому певно полилося на ноги. А коли вже сеча промочила одяг, він заволав і впустив корзину. Тут корзина та башлик врятували голову Півника від каміння. Бо інакше б каміння потрощило йому голову. Та все одно він добряче гепнувся, бо зомлів від удару об землю.

До свідомості він прийшов, стоячи перед мордою коня. Башлик з нього здерли. Але повстану кулю з рота не витягли і руки не розв'язали. Тільки ноги. Тому він і міг стояти. За вуздечку золотавого коника тримав невисокий стрункий юнак. У нього тільки на верхній губі ледь пробивалися вуса. Якось дивно, зневажливо, і водночас зацікавлено, дивився цей юнак. Рудобородий сміявся над чорнобородим, який викручував свій бешмет. Рудобородий і юнак сміялися все сильніше. І тоді чорнобородий з розмаху вліпив Півникові в лице мокрим бешметом. Півник заточився і впав на каменя, розбив до крові шоку. Чорнобородий підскочив до хлопчика і звів на ноги і знов ударив обісцяним бешметом у лице.

Після цього Півника не мордували, а пов'язали на мотузові до кінської вуздечки і погнали разом із конем вгору по кам'янистій стежці.

За якийсь час вони спинились на невеличкій галявині. З одного боку її захищали густі кущі ліщини, а з другого боку невисокі дерева, схожі ніби на ялівець. Кора їхня, якась сріблясто-сіра, звисала смужками по стовбуру. Пахло смоляною хвоєю, чи просто живицею. Коня людолови стриножили шкіряними путами із залізною зацібкою та ще вуздечкою примотали до сучка на стовбурі. Ну й Півника разом із конем припнули до пахучого смолистого стовбура. Чорнобородий кинув обісцяного бешмета на кущ, щоб він швидше підсох під сонцем. А воно вже визернуло добре по обіді. Ще якийсь час мине — і вечір. Тут тільки вечір впав — ніч почалась! Півник з першого дня спостеріг.

Троє сіли. Юнак зняв заплечну шкіряну торбу і витяг із неї шмати козиного сиру, якісь чи то перепічки, чи то млинці і баклагу. Всі по черзі перехиляли ту баклагу, а тоді жували сир із перепічками. Півник споглядав як вони п'ють із баклаги і його розривала спрага, дерла нутрощі. І ще, хоч їсти йому не хотілося, в животі в нього почало бурчати. І як він не стримувався, але таки випустив із шумом повітря. Ті, що їли, завмерли. В них просто посіріли обличчя. Тоді Півник, відчуваючи, що зараз йому розірве кишки, застогнав щосили, замукав. Він відчував, що ще трохи і він обкаляється.

Рудобородий зле кинув щось юнакові і той хутко підвівся і підбіг до Півника. Відв'язав лину від кінської вуздечки. І штовхнув Півника до кущів. Але Півник з останніх сил спинився і вивернувся так, щоб юнак розв'язав йому руки. В того щось не виходило і він почав злоститись. Бо в Півника раз по раз виходило повітря. Тоді юнак витяг з піхов ножа і чиконув по линві. Та й сорочку надрізав. Добре, що не руки! Змертвілими, скрюченими пальцями хлопчик намагався розкрутити очкур. Водночас він дрібними кроками підступив до куща. Бо знав, якщо зробить широкий крок — усе з нього вилетіть в одну мить! Він навіть не весь сховався за куща, коли йому вдалося стягти штани із сідниць. І він облеглився з такою силою і з таким шумом, що людолови підскочили зі свого місця і відступили аж до дерев. З Півника дрискотіло раз за разом. Людолови, щось голосно говорячи, певно, що лаялись, відступили ще далі, щоб не чути всієї гидоти випорожнення. А Півникові враз стало геть легше. І

нічого з нього вже не виливалося. Він думав, що буде так, як тоді, коли він винограду обжерся. Але з нього тільки повітря голосно раз по раз виривалось. І враз він весь наче попівся — та ж можна так само варгами зробити! Як вони з хлопцями дуріли!... Він раз по раз пускав "пердели" губами, а сам підтяг штани, завернув очкура і захвав чіп за ремінець. І все голосніше пускаючи пердели, почав рачкувати далі й далі в кущі. Тоді кинувся вперед по схилу крізь ліщину і з розгону вилетів на відкритий клаптик трави. За траву, нижче по схилу, кущ рясний. Півник, ховаючись за траву, став навкарачки і почав спускатися до куща. Спускався, рачкуючи назад. Відчув п'ятами товсті пагони і спробував на них спертися, не випускаючи жмаків трави. Коли добре сперся, то озирнувся назад і йому заціпило — позаду куща нічого не було. Ноги зразу затерпли і руки заніміли. А вгорі чулись крики, тупотіння і тріск поламаного гілля. Він від криків чужої мови враз ожив і така лють його охопила, що дихати стало важко. Він їх обдурить, заховається в кущі. А тоді вночі вилізе і побіжить до Варяга. І Варяг, він чародій, допоможе йому помститись усім людоловам. Вони удвох із Варягом їх деревами роздеруть, як деревляни загребущого зайду князя Ігоря!

І вже нічого не боючись, він потихеньку спустився до коренів куща і вліз у середину товстих пагонів. Зіщулився, скоцюрбився, принишк. Вгорі над ним, він їх не бачив, кричали, лаялись людолови. Почали нишпорити по всіх сусідніх кущах. Зрештою стали просто над ним. Щось погомоніли. А тоді почулись кроки на схилі. Легкі кроки і важке дихання. Від страху Півник закрив очі. Але цікавість, та й страх, бо не було сили чекати, що станеться, примусили розплющити одне око.

Юнак завис просто над ним на схилі. Линва обв'язувала його поперек і напнулася кудись вгору. Певно, ті двоє його прив'язали і тримали линву. А він, схилившись над прірвою і впершись ногами в трав'яний схил, зазирає униз. У руках тримає напнутий лук. Переступаючи дрібними кроками боком, боком пішов до сусідніх кущів, що далі, по лівицю, від Півника. Потім, так само на припоні, повернувся до Півникового куща. І тричі вистрілив у кущ. По праву руку від хлопчика, по ліву руку від нього, а потім по ньому, в середину куща! Що ніхто не скрикнув, не

заворушився, не полетів униз у провалля. Та й кущ не заколивався, то старші людолови почали згори кричати юнакові. Він ще напнув лука, щоб пострелити в середину куща. Малий бачив, як золоте сонце заіскрилося на всі боки на вістрі стріли. І він сказав собі подумки: "Я тебе замордую! І ти, падло, і всерешся, і всцишся!"

Юнака витягли зі схилу старші, хоч він не заспокоївся і лупонув по кущу кілька разів добрими каменюками.

Півник просидів у кущі всю ніч. Навіть під ранок трохи задрімав. Та коли піднялось сонце, він добре вигрівся в гарячих променях. В нього вистачило розуму спочатку зігрітись, а тоді повзти нагору. Він чіплявся за кожен кущик пальцями рук і навіть зубами! Він обмацував пальцями ніг схил, камінці і кущики рослинності, щоб спертися на них і хоч на вершок попнутися вгору до плаского верха...

...Він вийшов до їхньої потаємної гавані тільки через день. Бо він спустився в долину і по ручаю вийшов до моря. І щось йому підказало, що треба йти на південь. Так він і зробив. Ну а з їжою все було добре. Поки йшов до моря обмілілим ручаєм, то й ожини наївся од пуза, і яблuchок-падалок, на диво не кислиць, і грушок просто медових. І горіхами розжився, так що повна пазуха була на дорогу берегом. І ніякої різачки не було більше!...

Щоб дістатися до їхнього човна, довелось і річку перепливати, бо вийшов він на неї з правого берега. Варяг лежав у човні на беседці плазом. Ліву руку підклав під щоку, права звисала на мостину. Сорочка в нього задерлася майже до лопаток, а добре вовняне червоне корзно зповзло і прикривало лише плечі і ліву руку.

Спочатку малому здалося, що Варяга забили. Та він обійшов з усіх боків. Крові не було ні на тілі, ні на голові, бо шапка-шолом валялась на мостині і всі сірі патли Варяга були відкриті. Малий принюхався — ні вином, ні медовухою не смерділо. Тільки був запах холодного поту.

Поганий запах. Так тхнуло від прадіда, коли він конав. І Півник заплакав гірко і злостиво — без Варяга він не зможе помститися людоловам! Хотів утекти в селище — страшно бути поруч із мерцем. Та враз побачив наче ребра ледь порушилися. Він наблизився і приклав вухо до спини Варяга. Спина була тепла і десь в глибині глибокої грудної клітки поволі і нерівно стугоніло могутнє серце.

— Півник, добра хлопчика..., — прошелестів Варяг. — Дери кору вербовий кущ. Дери червона кора, не дери зелена кора. Вари казанок, давай мед і вино... Я половина помер... Очі не бачити мураха... Світ бачити, тінь бачити...

Малий піднісся духом — він Варяга вилікує! А Варяг допоможе йому помститись!

Півник зробив все, як казав Варяг. А поки варилась кора, він ще Варяга понакривав корзном і свитою. Бо де було голе тіло, там так комахи Варяга покусали, що пухирі гронами звисали на його тілі!

Півник все розповів Варягові, коли той зміг сидіти і став добре бачити.

— Ти дуже радий помстити людоловам? Як ідеш із помстою, назад вертати — пропадеш! Не боїшся перестати лютим бути?

— Ні! Я всцявся! А вони нехай повсираються!

— Добре! — Варяг протяг малому свою лапищу. І малий ударив його, ляснув по долоні.

Вони на йшли долиною головної ріки. А пішли тим шляхом, яким Півник повернувся до їхньої стоянки. Тільки вони не йшли берегом моря. Сіли в липову довбанку і прибули до гирла ручая. Там сховали довбанку.

Але хитро — не в кущах. На дереві в густих гілках. Варяг затяг її туди за допомогою линв та корби, яку він за день змайстрував.

До снігу лише два дні.

Саме в перший із двох вони їх вистежили. Якби з людоловами був собака, ні Варяг, ні Півник так близько не підступилися б. Злодюг було шестеро. І вони сиділи під скелею над вогненною ямою і чогось чекали. А з великої ями з-під шматів землі то вибухали язики полум'я, то виривалися цівки синього і білого диму.

Коли настав вечір, ті чужі люди відступили від ями в той бік, з якого віяв вітерець і відносив димові смуги геть. Вороги позагорталися в бурки і полягали. Тільки юнак лишився на сторожі. Чомусь він сів спиною до розпеченої земляної жаровні, немов намагався зігріти спину і сідниці.

На мигах Варяг спитав, чи правильно він розуміє: "Перший праворуч рудобородий, другий чорнобородий? А ті троє — їх Півник не знає?..." Півник ствердно закивав головою. Вони все обговорили і на стоянці, і в дорозі. Тепер Півник сидів у прикритті із самострілом. От сьогодні самостріл і стріли до нього були заговорені і окроплені чародійським зіллям, і занурені в пекуче мастило. І руки, і очі Варяг заговорив. А щоб він не мав сумніву, дав подивитись через камінь на сонце. І сонце в камені стало мов із чотирьох сяючих кружал. "Оце і буде буря!", — пояснив Варяг, коли хлопчик сказав йому, що він побачив у камені.

Але перше, ніж випав сніг і вдарила буря, Варяг погромив людоловів. Перш за все він вдягся у ведмежу шкуру. На голе тіло. На лапах було зроблено шкіряні петлі. І Варяг вставив у петлі і руки, і ноги. На голову натягнув ведмежу морду. Довго і нечутно підкрадався до вогненної ями. Юнак побачив "ведмедя", коли той був у якійсь сажени від нього. Та він заляк і не подав жодного звуку. "Ведмідь" наскочив на вартового і знерухомив його. У мерехтливому світлі спалахів вогню з глибокої ями Півник все це бачив. Потім "ведмідь" придушив по черзі трьох людоловів,

яких Півник раніше не бачив. А тоді "ведмідь" підвівся і копнув ногою рудобородого. Той схопився і закричав. Підхопився і чорнобородий. Та ні той, ні другий не змогли ані потнути, ані рубанути "ведмедя". Він їх обох збив "лабетами" на землю і вже на землі позатуляв їм роти і вивернув за спину руки. Далі "ведмідь" схилився до поборканих і щось над ними усіма чаклував.

По всьому "ведмідь" повернувся до теплого схилу і махнув лапою Півнику. Із засідки Півник поспішив униз, тягнучи по траві Варягового козуба. Зразу підскочив до ворогів — вони лежали обличчям в траву.

— Мій господине! — ледь не плачучи, заволав Півник. — Ти обіцяв, що допоможеш мені їх полонити... А ти їх повбивав!...

— Хлопчику, не будь швидко поспішливий! Вони зомліли від страху. Ти не бачити — вони не могли зробити мені бій!... Ти спати до сонця. Ранок ми їх ведемо княже село. Там їх зробити без честі! Спати тобі зараз!

Півник нехотя вмовився, загорнувшись у Варягове корзно. А ворожу бурку, яку йому спочатку дав Варяг, відкинув геть ногою.

І заснув Півник зразу і спав преміцно. Коли хлопчик прокинувся, Варяг сидів, спершись ліктем на свій здоровенний козуб. У правиці його неймовірна сокира. Лезо, може, більше за пів-аршина! Ніколи потім і в Ярославових варягів-охоронців такої велетенської сокири Півник не бачив. Вдягнений Варяг був дуже охайно: руда вовняна свіжа сорочка, товстенні полотняні штани синього кольору вайди. На носа насунута чорна шкіряна шапка-шолом.

— Ну от і сон досить! Ти сьогодні єсть сильний. Єсть дуже бадьорий! Ти збудити ці всі пси! Ми їх гнати гніздо славного князя.

— Я їсти хочу! — попросився Півник.

Варяг похитав головою і подав Півникові перепічку черству і здоровий шмат жовтого жирного сиру. Півникові здавалося, що нічого смачнішого не їв од віку.

— Смачно здобич ворога їсти? — засміявся превесело Варяг. Аж зморшки від очей пішли стрілками і вузькі вуста розтяглися до вислих вух із важкою срібною сережкою.

Півник по трапезі напився із джерельця з-під найближчої скелі. Підійшов до поборканих ворогів. Став над ними і не знав, що уп'яти. Вони наче спали. Півник звів очі на Варяга, той без посмішки дивився на хлопчика білими очима, наче дорікав: "Сам потяг мене ловити цих псів! А тепер у тебе духу забракло?...". І Півник з розмаху вдарив ногою в лице бородатого здорованя. Той застогнав і розкліпав перелякані очі на Півника. Але й Півнику було боляче — ледь об вилицю пальця собі не вибив.

— Треба ногу коліном зігнути! Тягни до живіт і вниз сильно тупати в пику ворога! В пику голови!

Підкульгуючи, Півник підступив до другого. Потовк п'ятою в перенісся другому! Раз! Другий! Ворог замукав і з жахом вирячив очі. Третій і сам перекинувся з боку на бік і застогнав. Та Півник не минув і його. Лють вже захопила його. Товк і товк п'ятою по носові, по вухах, по очах, по губах.

— Баста! — наказав Варяг. — Залиш отруту злості далі і потім. На селище князя.

Від такого рейваху і крику прокинулися рудобородий і чорнобородий. Коли вони побачили над собою Півника, їхні обличчя перекривив жах, ніби зустріли мерця. Але Варяг на них не звернув ніби ніякої уваги. Ступив легко, мов величезний кіт. Схилився до найміцнішого дебелого полоненика. Розв'язав на потилиці ремінні зав'язки і видер повстяного

чіпа із скривавлених варг. Присів навпочіпки, так що Півникові здалося, ніби коліна Варягові піднялися вище його могутніх плечей. І почав Варяг говорити гостро і докладно. Наче не той Варяг просторіка, що плунав слова і мови. Півник не питав Варяга, що він говорить, не перебивав його, бо чулась страшна напруга в його словах. Що Варяг говорить ромейською мовою, Півник зразу зрозумів. Бо він чув таку мову, коли розмовляв Тарон із Спіро в Тмуторокані. А за рухами, за виразом обличчя було зрозуміло, що Варяг випитує про викрадення. У відповідь здоровило щось белькотів благально і перелякано. І без тлумача було зрозуміло, що він смертельно перелякався і не може цього приховати. По розмові Варяг знову затулив його скривавлену пельку і зав'язав шворки. Міцно.

А далі Варяг почав чинити щось зловісне. Позатуляв усім полоненим вуха розім'ятим воском. Натягнув їм їхні ж башлики на голови, пов'язав так, щоб вони нічого не бачили. А за тим по одному відхиляв башлики. І затуляв. Пов'язаний починав корчитись, задихаючись. Тут Варяг підставляв під затиснуті ніздрі наче ложку із сірим порохом. Враз відпускав ніздрі. Бранець щосили тягнув повітря носом. Та вдихнувши порошу, починав задихатися, корчитись у судамах. Та за якийсь час заспокоювався, ставав ніби сонний і витягався на весь зріст. Коли всіх людоловів Варяг заспокоїв, то витяг із затихлого здорованя повстяний м'ячик. Спитав щось. Той швидко і послужливо відповів.

— Ну, Пекунс, ідемо робити ганьбу ворогам. Тепер їх поїти... До селища крапля води не дати!...

Варяг напоїв їх водою з баклаги і позатуляв знову пельки. Крім здорованя. В інших же і воску не повиймав із вух. З трьох здер, зрізав, зірвав геть увесь одяг. Лишив тільки башлики на головах та пута на руках. Кинув усі лахи у вогняну яму. Півник спостеріг, що яма за ніч збільшилась, бо жар опустився. Всі лахи вмить схопились вогнем і пішли димом. Брав кожного за шию і ставив лицем до стежки. Поначіпляв на них усю їхню зброю і торби з їхнім начинням.

Рудобородого, чорнобородого і юнака Варяг лишив одягненими. Голий здоровань запопадливо показував дорогу до річечки. По дорозі забрали зі схованки чорногривого, золоті масті, коня. І срібне сідло знайшлося. Варяг осідлав коня, але ані сам не сів, ані малому не дозволив скочити в сідло. Взяв коня за вузду і потяг його за кущі. Там щось робив з ним. Щось чи то співав, чи просто бубонів.

Вивів коня і подав вуздечку малому. І той потяг коня за собою. Бо скакун став тихий, мов янголятко, і слухняний, як собака. Вони отак і пройшли тим шляхом, яким потрапив на гору Півник.

Чим ближче підходили до княжого гнізда, тим якось ніби мультко на душі ставало Півникові: злість наче на людоловів і не проходила, але... ніби ото належало йому зробити щось гидке...

Варяг поклав важенну лапищу хлопчику на плече:

— Бач, помста — добре зразу! Як гарячий млинець. Солодка помста — швидка помста... Я не злий вікінг... Але я єсть справні старий час вікінг. Справжній вікінг буде добре злий, лютий! Щоб інші знали — вікінг не робить м'які діла!

І варяг це довів. Він прогнав поборканих людоловів і коня-красеня під дорогим сідлом через усі оселі, що були розкидані по долині річки. Зрештою підійшов із своїм полоном до княжого гнізда. Звичайно ж, всі обези з попередніх поселень полишили свої справи і прийшли великим гуртом до княжої садиби. Та княжа охорона в огорожу не пустила ні Варяга, ні Півника, ні полонених, ні когось із натовпу. Переказали, що князь прибуде на луг до ріки. Ну а князь туди не прийшов, а приїхав верхи. На половому стрункому коникові. На конику сідло золочене, вуздечка срібна з блакитними камінцями. А чубок і хвіст коня червоним пофарбовано.

Князь владним порухом правиці показав, щоб прикрили срамоту цим полоненим. Не гоже бо князю чужу срамоту споглядати! Та ще й простолюдинів. Так переклав той злодюга, що знав ромейську мову. Ну а Варяг вже переповів Півникові. Тоді Варяг зняв з полонених і торби, і зброю, і башлики. Башлики пов'язав на поперек, щоб прутні прикрити. На тому не заспокоївся, все з торб злодійських повитрушував на траву. І всі побачили — в торбах були бруси-зливки сліпучо-білого металу, кліщі, молотки, зубила...

Жодна риска горбоногого чорновидого обличчя князя не зрушилася. Тільки було помітно, що він трохи зблід. Щось коротко кинув своїм охоронцям і повернув коня до свого двору.

Полонені стояли перед натовпом і тремтіли, трусилися чи то від страху розплати, чи від поразки і сорому.

Коли князь покинув зборище, Варяг підійшов і здер з голих башлики. Натовп обурено загудів. Але Варяг підняв сокиру і всі замовкли. Він підступив до полоненого тлумача і щось йому сказав. Тлумач переклав присутнім обезам на їхню мову. Збори невдоволено і вороже загули. Підскочив Півник і запитав у Варяга, про що той говорив з тлумачем.

— Я їм сказати — борода не дав моєму хлопець сцяти, бо він єсть просився. Тепер я їх повсцикаю, бо вони не хочять сцяти..., — пояснив Варяг, ніби чогось чекаючи.

Справді, натовп розступився, і молодий поселянин подав повен бурдюк. Варяг показав йому, щоб він покуштував при всіх воду. Щоб всі бачили, що вода без отрути і всякого зілля.

Молодик підняв і натис бокастий бурдюк і вловив устами тонку цівку кришталевої води. Варяг кивнув головою: "Добре!" тоді людям: "Хочете скуштувати?". Двоє чи троє наставили долоні, покуштували воду з бурдюка. Покликав Півника. І він зробив кілька ковтків. Після Півника сам

узяв бурдюк. І поволі пройшовся, як ото князь погарцював перед бранцями. І все дудлив воду. Зрештою підійшов до здобутого коня і приснув на нього з рота водою. Кінь струсонув гривною і тихо заіржав. Воїн з насолодою видихнув повітря і витер уста і коротку бороду.

Полоненики від споглядання, як він дудлить холодну джерельну воду, почали важко дихати і шарпатись. А тлумач облизував порепані пересохлі варги, аж тріснула шкіра і виступила крапля крові. Інші не могли й облизуватися, бо повстяні м'ячки завдавали їм пекельної муки.

Люди загомоніли ще голосніше. Певне, не терпилось їм побачити обіцяне. Та морський розбишака наче нічого не помічав і не зауважував. Робив все поволі, неквапно, наче навмисно. Кинув кілька слів тлумачеві. Той миттю впав на коліна, закинув голову і відкрив рота. Варяг тонкою цівкою з бурдюка напоїв його. Потім легким натиском руки поставив на коліна двох інших голих.

Варяг кивнув Півникові і той попустив ремінці, повитаскував повстяні колобки, та лишив їх на шворках на шиях бранців. І їх Варяг щедро напоїв. А тоді повернувся і ніби підійшов до коня.

Рудобородий і чорнобородий розпачливо замукали, а юнак аж свистів довгим носом. Тоді старий вояк обернувся і показав, щоб вони стали навколішки. Бородаті зразу впали на коліна. Але юнак, хоч і трусився і хитався (здавалось ось-ось гепнеться додолу), проте заперечливо метеляв головою. Півник обережно вивільнив пельки бороданів від повстяних чопів. Варяг, хитро посміхаючись, щедро напоїв обох бороданів. Видно було, що юнак гине від спраги, що йому вже голова паморочиться. А проте навколішки не ставав.

Варяг поглядом підкликав хлопчика.

— Ти береш бурдюк. Я мигну око — поливаєш мій сокира. Буде чародійство проти хто украв ти. Будуть вони обісцятись і всяке гівно...

— А цей?... — відкрив рота Півник.

— Тихо дуже. Ти слова тихо мовчиш! Зовсім! — зашипів старий воїн, а тоді почав говорити голосно і поволі тлумачеві.

Знов у натовпі загули, закамешились. Варяг узяв сокиру під обух і ступив до тлумача. Той сплотнів від страху. Варяг моргнув Півникові і той натиснув на спорожнілий бурдюк. Цівка води бризнула на блакитне лезо. Вхопив лівицею чорнобородого за підборіддя, вступився в його очі своїми білими зеньками. Приклав до носа свою грубезну долоню. Щось зашепотів. Потім опустив свою велетенську сокиру і приклав обухом до прутня. Але Півник добре бачив, що залізо не торкнулося тіла. Тлумач подивився вниз і полегшено видихнув. Так само Півник обприскав сокиру і вдруге, і втретє. І з цими двома зайдами, як і з тлумачем, нічого не сталося.

Коли Півник обливав сокиру перед рудобородим, той трусився зі страху, йому аж голова сіпалась. Йому Варяг притис сокиру і до перенісся і до пахвини. Від дотику сокири бранець аж вигнувся. Чорнобородого засудомило від дотику. Варяг ударив топорищем у вогку землю і сокира стала сторчма. За тим покликав хлопчика, забрав бурдюк і крізь зуби прошипів: "Дивись і пам'ятай помста людоловам!" — і почав м'яти опалий бурдюк.

У натовпі почались невдоволені вигуки, бо з полоненими нічого не сталось. Але морський розбійник голосно скрикнув, підніс бурдюк угору і щосили натис на нього — пружна цівка води вдарила під ноги полоненим, оросила все рясними бризками. І тої ж миті обидва молоді бородані застогнали, зігнулись, заскреготіли зубами. Всі побачили, як в обох бранців на штанях з'явилися темні плями. А далі крізь халощі почала дзюрити сеча просто на розбиті стопи. Обоє стогнали, їх судомило, викручувало. Вони зігнулися навпіл, намагаючись притиснути коліна до черева. Рудобородий, на горе собі, рвучко розігнувся на мить і його калюхи не витримали. Натовп завмер. І в повній тиші всі почули, як

бранець випорожнюється в штани. За рудобородим застогнав, завив від сорому чорнобородий і голосно при всіх обкалявся.

В натовпі знялась буча — певно, що таких от тортур в цій землі ніхто не вживав. Тому одні обурено кричали, інші розгублено мовчали, а хто й реготався на все горло.

В ту мить, коли крики на мить стихли, отой сірома, що притяг бурдюк води, спитав:

— А цей хіба з ними не був?

Цокотячи зубами, тлумач переклав. Варяг прошепотів Півникові:

— Вони хочуть бачити ганьба стрілець? Я його робитиму дівкою! Це буде ганьба!

Малий вирячився на Варяга:

— Як?! Та він же кріпкий! Як я ховався, він по мені стріляв. Отакенну гілку стрілою розколов навпіл!

— Є молодий пес, буде молодий сука! — і повторив ромейською тлумачеві.

Бородані повзли на колінах від натовпу до ковбані зі стоячою водою. Стогнали, обливались потом, з очей безперервно спливали сльози, лилося з носу, а з варг, порепаних, скривавлених, стікала липка слина. Варяг на них більше не звертав уваги, тільки обережно переступив смердючу пляму і спинився перед юнаком.

Впірив білі очі у смагляве, але зблідле до сірого обличчя. Той не витримав погляду старого чародія і впав на коліна. Варяг опустил сокиру

до пояса юнакові. Зачепив вістрям леза і рвонув. Пояс відлетів набік. Воїн захопив юнака за плече і звів на ноги. Зразу ж перекинув сокиру в лівицю, а правицею роздер башмет, рвонув шерстяну сорочку. І натовп не стримався і в одне горло вигукнув, бо з-під сорочки виприснули пружні дівочі груди. Варяг рвонув і очкур на штанях. Штани впали.

Тут знялась справжня веремія! Чорновусі, чорнобороді, чорноокі люди волали щось кожен своє. Півник не міг зрозуміти, чи вони обурювались діями Варяга, чи тим, що іноплеменник зайда, та ще й дівкою виявився!...

— Підемо човен, малий горобець! Брати торбу зброя і речі. Срібло не торкатись кінець пальчика! Бо — біда!

Малий швиденько кинувся збирати здобич і складати до великого міха з плямистої нерп'ячої шкіри. Бо великий козуб уже висів у Варяга за спиною. Варяг затягнув очкур на міхові і повісив собі на плече здобич.

Срібло лишилося на потолоченій траві і просто різало очі своїм відблиском. Люди крикнули тлумачеві:

— А срібло?! А кінь?!

— Моя зброя і речі. Князь кінь, сідло. Срібло..., — Варяг розвів руками.

А що в правиці він тримав сокиру небаченої величини, то сонце зблисло на заточеному жалі леза, мов блискавка. Варяг обійшов навколо чотирьох бранців і плюнув кожному під ноги. Голосно і соковито. На двох обісраних, що залізли в ковбаню, і не зиркнув.

Але Півник затримався і обдивився кожного, немов хотів їх закарбувати назавжди в своїй пам'яті. Йому стало гидко від їхніх личин, бо тепер вони були зганьблені, обкаляні і обісцянні. Стояли на колінах, хоча їх переможець уже відступив до моря і на них і не обернувся.

І враз таке зло в нього скипіло, запекло йому, що він висмикнув з піхов Варягового ножа. Повернувся і підскочив до голої дівки. Вона побачила ножа в його руці і підвела вгору підборіддя, щоб йому було легше їй перерізати горло.

Але тут його мстивість зробила ніби якийсь стрибок. Блискавично він зрозумів — їй хочеться гордо сконати. Хлопчик зробив швидкий крок уперед. Всі ахнули, бо думали, що він всадив їй в горло ножа. Але він вже був у неї за спиною. Тепер вона була нижча за нього. Він схилився і з одного помаху розрізав пута. Славні Варягові вузли! Та й ніж був, як бритва до гоління!

Дівка не втримала рівноваги і впала лицем у траву. Перекинулась і випросталася голічерева.

А Варяг таки був справжній чаклун, бо вже здалеку, не обертаючись, він закричав:

— Пекунс! Не будь сунс! Не заглядай на куну. Ще буде тобі й буде... Як кажуть: "Життя проклятий, бо куна кудлатий!"

Півник вмить наздогнав Варяга.

— Мій господине, як ти взнав, що вона дівка?

— Перше — сиділа як коло срібної ями. Коли мерзне пес чоловічий — він гріє рука і нога. Коли мерзне сука — вона гріє срака... Друге — як запах...

— Як запах може зрадити перевдягненого?

— Страх дає піт. Піт баба, піт дівка інший. Це ти ще взнаєш, стати коли парубок. Завести собі бабу для радість...

— Для цього треба одружитись, мій господине!

— Е, Пекунс, одружитись для клопіт і лихо! А бабу молодий парубок для радість... Тільки треба злато-срібло витратити... Як кажуть в град Новгород: "Чого бідний? Бо прутень мідний!"

І Варяг зареготав на все горло. Сміявся довго, від душі! Певно щось про Новгород згадав і тамтешніх жінок.

А Півник далі не став розпитувати про такі речі, на які Варяг давав незрозумілі відповіді. Але все так і було, як казав Варяг. І коли все те сталось, Півник тільки дивувався, як йому все напрозорочив Варяг. І, взагалі, все що віщував Варяг, збувалося. Щоправда, одне раніше, ніж він напрозорочив, а друге пізніше.

Сніг випав на два дні пізніше.

А буря з моря прийшла наступного дня. Принесла чорний водяний стовп. Він розбився об пагорб із заростями ліщини. І з нього висипалась незліченна кількість маленьких рибок. Варяг як сказився — понагрібав із кущів два здоровенних міхи! Перев'язав і перекинув через плечі — один спереду, другий ззаду. І все волав, мов божевільний: "Ренді, ренді!" Майже всю сіль на них витратив. Всяку розважливість стратив. До всього натягнув сітку. На сітку рівненько висипав цих дрібних, синьоспинних рибок, а знизу розклав багаття. Закидав багаття свіжою вербовою й вільховою тирсою і трісками. І таку коптильню влаштував, що обези прибігли із селища — чи не горить човен варязький?...

Залога з дядьком і соколятником повернулась на три дні пізніше, ніж Варяг передрік. Але повернулись щасливо — принесли все, що замовив каган, і чотири великі паки золотого скла для мусії — от як зметував вуй Півень! Півнику так кортіло хоч краєм ока, хоч мигцем побачити золоте скло для мусії. Проте дядько був невблаганний. Так Півник ніколи і не бачив того золотого скла. Казали, що воно навіть на Святу Софію не

пішло, а було вже в храмі патрона самого кагана Ярослава — храмі Георгія-Змієборця. Ну, всі той храм знають. Він на заході від Святої Софії.

Коли повернулася залога, то весело було. Кілька днів гуляли, пили вино і їли смажених ягнят, та ще всякі плоди південні — гранати, смокви, виноград, смажені горіхи, каштани, медові груші! І всі вина пили за всякі роки і з усяких лоз. Тоді й Півник крадькома впився. Впився і впав у загороду до свиней. Звідтіля його виніс Варяг. Взяв під пахви і відніс у човен. Кинув у човен, як тоді, коли вони о півнях рушали в похід.

Коли Півник проспався, він побачив над собою Варяга. Нікого з воїнів не було. Вони удвох сиділи в човні. Власне, сидів Варяг, а Півник лежав на вітрилі. Варяг був у червоному корзні і чорній шапці-шоломі. Він тримав обома руками перед собою турячий, кований сріблом, ріг. На всіх пальцях Варяга були перстні. Обличчя було біле, мов крейда. В очах тільки дві чорні крапки.

Малий сів і схопився за голову — у скроні і тім'я мов ножами вдарило!

— Дивись мені прямий погляд моє око. Твоє місце слабе — хміль. Ти п'єш хміль — вся сила твоя — порох... Ти — жебрак, ти раб — хміль! Ми п'ємо хміль — солодко, смачно, хміль не бере. Ніколи. Поки ти берегти пам'ять мене — ніколи не втрачати голова від хміль.

Варяг простягнув рога малому. Той обома руками взяв важкий ріг і надпив солодке вино. Варяг кивнув головою. Малий віддав ріг Варягові. Той засмоктав, може, піврога. Дав малому. Той ковтнув. Віддав ріг старому чародію — і так вони випили турячий ріг.

І справді, Варяг заговорив від хмелю Півника на все життя. Це був найбільший подарунок Варяга. І найкращий, найдорогоцінніший подарунок Півнику за все його життя. Варяг не говорив йому, що про цю ворожбу не слід розповідати. Але Півник ніколи і нікому про це і не говорив. І що було найдивніше в цьому чародійстві, так це те, що з часом

Півник не тільки ніколи не втрачав голови від хмелю, а й перестав відчувати смак до нього. І це була його найбільша таємниця.

Що ще подарував Варяг? Славний ніж-пукко. Він у нього й досі. Зточився тільки на половину. Навчив в'язати вузли. Ті вузли знадобилися, коли будував фортеці. Та хіба тільки?...

І ще що сталося дивне, коли водився з Варягом? Дуже дивне діло сталося — після помсти людоловам він більше ніколи нікому не мстився. Хоча часом було б і треба. Але він не те, що не міг помститись — міг, але в нього зникло бажання помсти. Люди не вірили. Вбачали в цьому сатанинську підступність і злобу. Хоча він нікому з кривдників нічого не вчинив. Так багато хто думав. Але то нехай все лишиться на їхній совісті.

Ага, ще був подарунок від Варяга. Казкової краси подарунок. Але він не приніс радості, поки його Півник не позбувся.

На зворотнім шляху вони зупинилися в Тмуторокані. Там вже було прохолодно. Та однак незрівнянно тепліше, ніж у цей час у Києві. То й зібрали коло і радили раду, щоб погуляти добре в теплому краї перед київською зимою. Розумно порадилися — кожен день на березі гуляє третина залоги.

Дядько Півень свій жереб віддав Варягові. І ще один воїн не пішов, бо в нього нога нагноїлася. Не хотів перед хазарами та косогами шкутильгати, то й віддав свій жереб Варягові. Ну Варяг і загуляв на три дні. Десь і монети з'явилися! Та цілий капшук. Всі були впевнені, що то Варяг начаклував. А Півник знав — Варяг пішов до юдея-мінjali і довгий срібний шворень обміняв на срібні монети. А звідкіль знав? Бо Варяг взяв із собою Півника, щоб він побачив небачене — славного звіддаря і мінjali юдея Шамаю.

Варяг дав дрібненькі, мов лусочки, монети Півнику і відпустив його погуляти по торжищу. А сам пішов до ромейського кварталу — до

розпусних дівиць на веселий блуд. І все приказував, потрясаючи калитою: "А чого бідний, бо прутень мідний". І всі слова без похибки вимовляв.

Півник накупив собі всяких лакіток. Ласував, сидячи під парканом і споглядав ромейських скоморохів.

Тут з'явився Тарон. Без мавпи. Радісно привітав малого. Півник знітився — горіхи привіз, а не пішов до Спіро, щоб взнати про Тарона. Але Тарон не сердився. А коли Півник сказав, що зараз збігає на дракар і принесе горіхи і смоковниці сушені, Тарон сказав, що в нього зуби болять. Зараз йому боляче горіхи їсти. Краще він пригостить Півника в заїзді у Спіро. Прийшли до Спіро, поласували медовими коржиками.

Тільки під стиглими виноградними лозами павичі не гуляли. Тарон сказав, що птах на кораблі у клітці в капітана. І мавпочка Сірун там. Тарон дав на час капітанові потішитись дорогими тваринами. Півник попросився на корабель. Тарон погодився. Тільки сказав, щоб хлопчина йшов на берег і чекав його — йому треба нагально залагодити одну обладку. Це швидко.

Вийшло не дуже швидко — Тарон з'явився під вечір. Поки вони припливли на драмон, що далеченько кинув кітвиці, зовсім посутеніло. Спустились углуб корабля в невеличку каюту. Там на ланцюгу дійсно шаленіла Сірун, а в плетеній з ліщини клітці дрімав павич. Горів олійний світильник.

Тарон вийшов на хвилю. І коли малий зазірав у клітку до павича, голосно заверещала мавпочка. Півник не озирнувся, а повернув голову до неї. Тут його і прихопили. Їх було двоє. Закрили очі, вивернули руки і в рота запхали повстяний чіп. Пов'язали і руки, і ноги, зав'язали очі і кудись віднесли. Кинули серед якихось кулів, які страшенно смерділи овчиною і баранячим лоєм. Десь вгорі над ним, по дерев'яній стелі тупотіли люди, чулась чужа дзвінка мова. А зовсім поруч, за стіною,

хлюпали хвилі. Малому здавалось, що корабель похитується, ніби пливе. Та на Півникове щастя, корабель нікуди не поплив.

Під ранок Варяг зміг на якийсь час відірватися від смуглявих портових красунь і довідатись від слуги, що хлопчик, з яким він ходив до міняли Шамає, бігав до Спіро з Тароном. А потім його бачили на березі в човні з Тароном.

Варяг довго пив розсіл з якихось ромейських овочів, поливав голову крижаною водою. І не чекаючи, поки засурмлять схід сонця і відчинять браму для торговців, заплатив хабара стражникам і вони його випустили.

Варяг тихо, але рішуче збудив усіх. Не минуло часу й на один перегін конем, як з боку моря на дромон видерлася вся залога в повнім обладунку. Охоронці дромона, а серед них було шестеро варягів, не збиралися чинити опір. Розбудили капітана. Спочатку той погрожував за розбій смертю і осліпленням. Тоді Варяг прихопив його і повів до борту, щоб він побачив дракар.

— Ми всіх вас звалимо, як волів. А монети заберемо. Крам підпалимо. Он дивись — глеки з сіркою в наших руках. І втечемо в одну мить — хто дожене наш дракар?

Капітан подивився на Варяга, вагаючись. Але підійшов один із залози дромона:

— Пане капітане, це учень Зоряного Одді, Білий Керманіч. Краще віддай чуже і доклади своє, бо ми не допливемо до Трапезунта...

Ці слова справили враження на капітана більше, ніж всі шоломи, кольчуги і мечі варягів. Він віддав Тарона і поборканого Півника, заплатив відступного десять гривень сріблом. Всі ствердили, що хлопчик — це небіж княжого посланця.

Варяг хотів забрати мавпу і павича. Але капітан довів при свідках, що мавпу і павича він давав Тарону, щоб той похизувався перед своїми клієнтами. Тоді Варяг простяг руку в клітку і вирвав три пір'їни з хвоста павича і подав хлопцеві. Капітан обурився і почав лаятись. Тоді Варяг взяв за горло Тарона:

— Де гроші з усіх оборудок? В капітана в каюті? Забери гроші, бо я з тобою гратиму, поки я все не виграю або не програю!

Тарон божився, що грошей у нього немає. Тоді Варяг вхопив його за яйця і почав стискати, а лівою рукою тримав за горло, щоб він не подряпав його. Справа була для Тарона безнадійна — у нього були закорткі руки, щоб дістати Варяга. Не кажучи вже про силу. Він запросився і попрохав, щоб капітан приніс його скриньку.

Коли капітан повернувся і віддав йому скриньку, Тарон зазирнув у неї і заволав, мов різаний.

— А що ти хочеш? — обурився капітан. — Мені стільки збитків через тебе! Це мені на хабар катапану, якщо він знає, що на моєму судні людолови ховали бранця!

Зійшло сонце, коли вони покинули корабель. Потім третя частина залоги пішла гуляти, а Варяг і Тарон сіли грати в кості на березі. Роздяглись до гола, щоб ніхто нічого не міг приховати. Варяг поставив свою калиту проти скриньки з монетами купця Тарона. І все програв. Але тоді проти нього поставив золоту монету соколятник-помитчик. А цей обчистив Тарона геть! Тарон поставив свій одяг. І соколятник і це взяв. Отак Півник став призвідцем нечуваного багатства соколятника-помитчика. Але тому те багатство не пішло на користь. Коли повернувся до Києва, кинув княжий двір, оженився на якійсь дівці з Подолу, гуляв та бенкетував поки все не протринькав. А жінка і теща ще й вигнали його з хати.

Ну, а коли гра скінчилася, то почав Тарон просити якусь одіж, щоб міг піти в місто, бо був зовсім голий. Срамоту тільки уривком старої сітки огорнув. Всі сміялися з нього, як могли. Лише Варяг чухав, чухав бороду, а тоді кинув Тарону старе корзно та подерту кунячу шапку. Коли йому сказали, без сміху над ним, звичайно, що ж він допомагає тому, хто його переміг і принизив? Варяг же відповів, коли йому ще сказали, що от він волхвує, а не зміг заговорити руку Тарона.

— Гра є не Тарон. Грає доля проти мого вміння. Я граю насупроти доля. Доля не можна заговорити.

А Півник все зрозумів. І він, коли вони вже були під Києвом на Дніпрі, тихо спитав:

— Мій господине! Невже не можна виграти всупереч долі?! Невже не можна заворожити долю?!

Варяг похитав головою.

— Ніяк не можна. Ніяк. Все можна. Це — ніяк!

* * *

З розгону по колодах пустили човна на воду.

Ні весла не вдаряли, ні вітрило не розпустилось, а човен різав і різав синю воду, а вона дзеркалила його золоті блискучі боки.

Та мить споглядання золотих гнутих боків, золоте віддзеркалення у безодній синій теплої дніпрові хвилі потім розтяглася на весь час його плутаного, химерного шляху життя.

Йому здалося, що бачить він себе в той давно втрачений,
розтриньканий, змарнований, спалений і водночас казково дзвінкий час,
коли він самотужки підбирає мелодію і співає віншування могутнім
веслярам.

Напружилось вітрило колесом, засвітилось сріблом, тремтять,
дзвенять від напруженої гонитви круті боки човна, ріже високий і гострий
ніс чорно-синю воду.

Он там далеко-далеко внизу пливе-лине золотий човен по
найтемнішому, по найглибшому звиву русла, минає сліпучі одмілини,
бронзові смуги вогкої ріні, смарагди та срібло прибережних гаїв та
заростей шелюги.

Він стоїть отут вгорі на височенних київських кручах і споглядає, як
він, малий тоді, видерся по штагах на рею і примостився на самім
вершечку щогли, споглядає блакитні далекі придніпровські гори.

І не бачить його, сивого, сутулого, з глибокими зморшками на худому
обличчі.

А він сивоусий бачить його, малого, веселого мандрівця і співця, як
він дряпається по штагах на рею.

А він, той меткий хлопчина, не бачить сивоусого підтопаного мужа.
Мужа мудрого, знаючого, умілого і вправного у різних ремеслах.

І нічого йому не шкода з усіх років прожитих. Тільки шкода тієї
безжурності, що минула, розвіялась, пролетіла птахом, продзвеніла
піснею і розтанула над блакиттю Дніпрових плесів, над золотом Дніпрової
ріні.

Він плыв разом з дядьком Півнем у найдальше руське місто
Тмуторокань. А там ще далі в Обези, що горами зривались у сині хвилі

Чорного моря. Щоб там за соболине хутро, риб'ячий зуб та соколів дістали в Обезах золотого піску, свинцю та міді. І все для храму київської Святої Софії.

Сам князь великий послав Півня. Князь і довірив усю справу і рятував вірного слугу від помсти в Києві. Князеві він був потрібен. Водночас князь знав, що не вибачать родичі гінця відданого йому чоловіка... Тому й відсилав від помсти подалі, а для себе з великою вигодою — знав, що тільки нагла смерть завадить смердові виконати князівський урок.

А малого Півневі дозволив тіун взяти, щоб допомагав доглядати за соколами. Соколи були в дарунок обезьким князям. Але Півень тільки одного подарував, а трьох проміняв на золоту смальту.

Вони привезли все загадане — золото, свинець, мідь. Навіть золоту обезьку смальту для майбутніх мозаїк. І за смальту князь сам подав вірному слугі срібну гривну на шию.

Коли вони повернулися до Києва і йшли на поклон до городника, то побачили — мури Святої Софії виведені не менш, як на дві косих сажени. Мури згори накриті солом'яними кулями. І їх згори притрусив перший сніг.

За пакіллям тину не було колотнечі, гомону, гуркоту, не рипіли вози, не дзвеніли сокири й молотки. Тільки від ям з вапном клубочилась густа пара. І все довкола присипав пухкий сніг.

Сніг завис на золотому, ще не опалому листі, на ще зеленій траві. Сніг припав незайманим весільним запиналом на дубових хідниках Верхнього Міста.

Сніг рипів під збитим, подертим взуттям. Поодинокі сніжинки падали на розпашілі, засмаглі до бронзового щоки.

Півник зняв обезьку баранячу шапку і звів до неба лице.

Прохолодні сніжинки гамували лихоманку чекання.

Із сірого теплого неба сипались пухнасті сніжинки.

Для Півника починалась перша київська зима при будові храму Святої Софії.

* * *

Тихо, тихо сялись сніжинки і десь неподалік співали величальну пісню молодому.

Ще й тепер, більш, ніж через тридцять років, пам'ятав сивоусий майстер той сніг на золотому листі.

Так, більш, ніж три десятиліття проминуло тут у Верхньому Місті при будові, при оздобі Святої Софії, при впорядкуванні подвір'я і службових будов.

І знов він побачив себе на верхівці щогли, над срібним вітрилом, над золотим човном, який різав гострим носом блакитні відбиття хмар у дніпрових струменях.

І цього дня, коли він забирав своє добро з Верхнього Міста, теж падав сніг. Тільки не перший, а останній березневий сніг. І не хотілося майстрові знімати вовчу шапку і підставляти лице візерунчастим сніжинкам.

Холод тепер часто проймав його спрацьоване тіло, і холодом занадто часто овівало колись таку гарячу та веселу душу.

Збудували Святу Софію.

Скінчилося володарювання великого кагана Ярослава.

Минули буйні походи проти сусідів.

Наближались братовбивчі чвари межи нащадками Ярослава.

І старіючий майстер знав про це і полишав Верхнє Місто.

Була весна 1054 року.

І сівся останній ріденький сніжок.